

**STUDENCKIE
ZESZYTY NAUKOWE
WKOŁO ROSJI**

NR 4/2012

Opiekunowie naukowci:

dr hab. Krystyna Pietrzycka-Bohosiewicz, prof. UJ
dr Aleksander Wawrzyńczak

Redaktor naczelna:

Katarzyna Strużyńska

Redakcja:

Michalina Bedka
Maria Bugajska
Magdalena Sobczak
Anna Stańczyk

Korekta

Magdalena Sobczak
Katarzyna Strużyńska

Okładka:

Kamil Polakiewicz

Nakład:

180 egzemplarzy

Skład i druk:

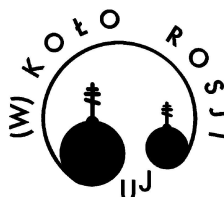
AT Wydawnictwo /
AT Group Adrian Gorgosz
ul. Gabrieli Zapolskiej 38/405
30-126 Kraków, www.atgroup.pl

„Studenckie Zeszyty Naukowe Wkoło Rosji” zostały wydane przy wsparciu finansowym Rady Kół Naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego

Przedruk całości lub poszczególnych fragmentów za zgodą wydawcy
ISSN 1898-4444

Adres redakcji:

Koło Naukowe Studentów Instytutu Filologii Wschodniostowiańskiej UJ
(W)Koło Rosji
Al. Mickiewicza 11, 31-120 Kraków
<http://wkolorosji.wordpress.com/>
e-mail: zeszytynaukowe@gmail.com

SPIS TREŚCI

I. Dział literaturoznawczy

KAMILA CHAJDAS

Związek Radziecki - państwo uprawomocnionej samowoli. Analiza funkcjonowania radzieckiego wymiaru sprawiedliwości na podstawie książki Władimira Bukowskiego „I powraca wiatr...” 7

MARINA KRAJCZYŃSKA

Петербург Достоевского в «Преступлении и наказании» 13

KSENIA PANAS

Wizja miłości i rewolucji Włodzimierza Majakowskiego (analiza poematu „Obłok w spodniach”) 25

II. Dział kulturoznawczy

MAŁGORZATA BACHAN

Начало научной деятельности Анджея Дравича 41

JOANNA KRZYŻYKOWSKA

Правовые основы деятельности Конституционного Суда Российской Федерации 57

AGNIESZKA SOCHA

Miejsce Białorusi w Partnerstwie Wschodnim w latach 2009-2011 69

EWA ŚRODOŃ-PROKULEWICZ

Wschód - Zachód. Mentalność Rosjanina i Amerykanina 81

I. Dział literaturoznawczy

**ZWIĄZEK RADZIECKI
- PAŃSTWO UPRAWOMOCNIONEJ SAMOWOLI.
ANALIZA FUNKCJONOWANIA RADZIECKIEGO WYMIARU
SPRAWIEDLIWOŚCI NA PODSTAWIE KSIĄŻKI WŁADIMIRA
BUKOWSKIEGO / POWRACA WIATR...**

„Radziecka praworządność” stanowi sformułowanie ze swej natury oksymoroniczne, pod którym kryje się parodia prawdziwych rządów prawa, swoisty „wymiar niesprawiedliwości”. Sposób prowadzenia dochodzenia politycznego, praca śledczych i adwokatów, a także proces interpretacji aktów prawnych, niezwykle trafnie i dosadnie charakteryzuje znane sformułowanie: „był tylko człowiek - paragraf zawsze się znajdzie”. Słowa te dowodzą, iż w Związku Radzieckim decydującą rolę odgrywało nie samo prawo, lecz osoba dokonująca jego interpretacji. Jak zauważa Władimir Bukowski, prawo było niczym dyszel, który można dowolnie obracać przeciw wybranym jednostkom lub całym grupom¹. Już sama dyskusja o prawach w Związku Radzieckim może wydawać się bezzasadna, jako że na ich straży stały osoby, które w rzeczywistości dopuszczały się najpoważniejszych nadużyć. Dla znakomitej większości pracowników radzieckiego wymiaru sprawiedliwości praworządność była tym samym, czym dla ludożercy jest człowieczeństwo².

Śledczy, dla którego podstawową bronią stanowił prawny analfabetyzm przeciętnego człowieka sowieckiego, kreował się na wychowawcę i politycznego mentora³. Osoby przesłuchiwane stawały się obiektem swoistej infantylizacji⁴, której ostatecznym celem było ugruntowanie relacji podporządkowania względem śledczego, traktującego dochodzenie polityczne jako pracę wychowawczą ze „zbłąkanym”⁵. W tym celu stosowane były różnorakie techniki uniemożliwiające aresztowanemu rozeznanie we własnej sytuacji prawnej. Izolowano go od świata zewnętrznego, utrudniano lub wręcz uniemożliwiano

¹ W. Bukowski, *I powraca wiatr...*, tłum. A. Mietkowski, Warszawa 1990, s. 166.

² *Ibidem*, s. 166.

³ *Ibidem*, s. 203.

⁴ Por. M. Heller, *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki*, Warszawa 1985, s. 36.

⁵ W. Bukowski, *op. cit.*, s. 203.

dostęp do kodeksów, starano się wpędzić w nastrój niepewności i strachu, dzięki czemu możliwe stawało się dowolne manipulowanie zdezorientowanym człowiekiem. Wielokrotnie wina niejako „sama wychodziła na jaw”, nawet jeśli początkowo była tylko wymaginowaną konstrukcją śledczych, umiejętnie sterujących zeznaniami aresztowanego. Co więcej, śledczy zniekształcał wypowiedzi przesłuchiwanego, nadając im ideologicznie negatywny wydźwięk. Zamiast słowa „poglądy” w protokole można było znaleźć sformułowanie „antysowieckie zapatrywania”, „spotkanie” stawało się „zgromadzeniem”, a przekazanie czegoś „do poczytania” traktowane było jako „kolportaż”⁶.

Zgodnie z opinią Bukowskiego, adwokat w radzieckim sądzie przydatny był jedynie w sprawach kryminalnych⁷. W zakresie spraw politycznych jego rola praktycznie sprowadzała się do zera, co więcej - z reguły był on pomocnikiem KGB⁸, którego głównym zadaniem było ostateczne doprowadzenie oskarżonego obywatela do skrucy w sytuacji, gdy ten ostatni nie poddał się manipulacjom i obciążającym zabiegom śledczych, kapusiów i świadków⁹. Swoistą misją adwokata jawiło się przekonanie oskarżonego, iż szczerze przyznanie się do winy stanowi okoliczność łagodzącą, pozwalającą na otrzymanie mniejszego wymiaru kary. Stąd zrozumiałym wydaje się stwierdzenie Bukowskiego, iż w KGB nie ma „spraw niewykrytych”¹⁰, należy jedynie umiejętnie poprowadzić śledztwo w taki sposób, by wina - rzeczywista bądź fałszywie spreparowana - sama wyszła na jaw.

Niezwykle wygodnym narzędziem obciążającym oskarżonego mogły być zeznania świadka, który *de facto* również stawał się podejrzanym w sprawie, zwłaszcza gdy w grę wchodziło dochodzenie polityczne. Za odmowę bądź złożenie fałszywych zeznań groziło mu pociągnięcie do odpowiedzialności karnej, czego - rzecz jasna - na wszelkie możliwe sposoby chciał uniknąć, niekiedy starając się jednocześnie nie zaszkodzić oskarżonemu poprzez obciążające wypowiedzi. Jednakże nawet wymijające, niekonkretne odpowiedzi świadka stanowiły dla śledczego istotny materiał dowodowy, zreżymowane wykorzystywane w procesie. Śledztwo polityczne nie miało bowiem na celu rozwikłania przestępstwa, lecz przede wszystkim zebranie materiałów kompromitujących, zgodnie z którymi oskarżony to istna „kreatura antysowiecka”¹¹.

⁶ Por. W. Bukowski, op.cit., s. 204.

⁷ Ibidem, s. 205.

⁸ KGB ZSRR - Комитет Государственной Безопасности при Совете министров СССР (КГБ СССР); Komitet Bezpieczeństwa Państwowego przy Radzie Ministrów ZSRR.

⁹ W. Bukowski, op. cit., s. 274.

¹⁰ Ibidem, s. 205.

¹¹ Ibidem, s. 203.

Radziecki wymiar sprawiedliwości za swój priorytet uznał zadanie wychowywania mas ludności¹². Bukowski poddaje jednak w wątpliwość zasadność tak kreowanej misji społecznej ówczesnego sądownictwa podkreślając, że „nawet dureń widzi, iż obywatela N sądzą [...] po prostu za nic”¹³. Jawne kłamstwo stanowiło raczej czynnik deprawujący, który stopniowo prowadził do zatarcia resztek lojalności względem radzieckiej judykatury oraz do przekonania, iż jednostka nie ma żadnych praw wobec niemalże wszechmocnej maszyny państwowej.

Zgodnie z artykułem 57 Konstytucji ZSRR z 1977 roku „Poszanowanie jednostki, ochrona praw i wolności obywateli są obowiązkiem wszystkich organów państwowych, organizacji społecznych i osób urzędowych”¹⁴. Ten sam artykuł zawiera również zapis, jakoby obywatele ZSRR mieli „prawo do ochrony sądowej przed godzeniem w ich cześć i godność, życie i zdrowie, wolność osobistą i mienie”¹⁵. Jest to niezwykle wzniosła, isticie demokratyczna idea, niebudząca najmniejszych zastrzeżeń dopóki nie zostaje skonfrontowana z rzeczywistością radziecką. Okazuje się bowiem, iż organy sądowe nie tylko nie chroniły wspomnianych praw, ale same najdotkliwiej w nie godziły, występując przeciw najistotniejszemu z punktu widzenia obywatela zapisom konstytucyjnym¹⁶.

Jednym z podstawowych zadań prawidłowo funkcjonującego wymiaru sprawiedliwości jest wymierzanie kar jednostkom, naruszającym normy obowiązujące w danej przestrzeni prawnej, co wynika bezpośrednio z represyjnej funkcji prawa. Analiza działalności radzieckiego wymiaru sprawiedliwości pozwala jednak poczynić nieco odmienne spostrzeżenia. Okazuje się bowiem, iż eliminacja elementu przestępczego była w Związku Radzieckim tylko jednym, bodaj nie najważniejszym celem funkcjonowania systemu sądownictwa. Niezwykle istotną - jeśli nie zasadniczą - przestrzenią działalności sądów radzieckich jawiła się walka z wrogami politycznymi, działaczami demokratycznymi, jednostkami sprzeciwiającymi się budowie komunistycznego raju na Ziemi, podważającymi celowość wszelkich posunięć jedynie właściwej władzy oraz

---

¹² Ibidem, s. 205.

¹³ W. Bukowski, op. cit., s. 205.

¹⁴ Art. 57 Konstytucji Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich z 1977 roku; [*Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.)*], http://www.constitution.garant.ru/DOC_1449448.htm. [Dostęp: 04.12.2012]

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Warto przy tym wspomnieć, iż Konstytucja ZSRR z 1936 roku, zwana powszechnie stalinowską, nie zawierała odrębnego zapisu, odpowiadającego treścią wspomnianemu artykułowi 57. Ponadto, rozdział poświęcony prawom człowieka nosił w niej tytuł „Podstawowe prawa i obowiązki obywateli”, podczas gdy odnośny tytuł w Konstytucji z 1977 roku oprócz praw i obowiązków wymieniał również wolności.

czynnie biorącymi udział w jej unicestwianiu poprzez antyradzieckie demonstracje, ulotki, marsze, będące przejawem niepożądanych poglądów.

Idee walki o prawdę i sprawiedliwość, zgodnie z badaniami radzieckich psychiatrów, występowały u „osobników o strukturze paranoidalnej”, którzy maniakalnie broniąc deptynych praw, wykorzystywali rozprawy sądowe jako trybunę dla swych przemówień¹⁷. Każda jednostka, występująca przeciw obowiązującemu porządkowi prawnemu, mogła być uznana za element nieprawomysłny, obciążony psychiczną anomalią. Rozważania o praworządności i wytuskiwanie praw, rzekomo zagwarantowanych na mocy ustawy zasadniczej, traktowane były przez obywateli Związku Radzieckiego z dużą dozą pobłażliwości¹⁸. Niewielu wierzyło w rzeczywistą siłę sprawczą państwowych aktów prawnych. obrońcy praw człowieka, nieuznający radzieckiej rzeczywistości, narażeni byli na psychiatryczne prześladowania, w toku których okazywało się, iż walka przeciw bezprawiu stanowi objaw choroby. Co bardziej „światli” psychiatrzy używali nawet tak porażającej ścieżki argumentacyjnej: „Rozprawiacie o Konstytucji, o prawach - ale jaki normalny człowiek serio traktuje sowieckie prawo? Żyjecie w nierealnym, wymyślonym świecie, nieadekwatnie reagujecie na otaczającą rzeczywistość”¹⁹.

Bukowski określa Związek Radziecki mianem „państwa uprawomocnionej samowoli”²⁰. Sformułowanie to oznacza, iż radziecki system prawny w rzeczywistości był przestrzenią szeroko zakrojonego bezprawia, w którym konstytucja, kodeksy i inne akty prawne miały znaczenie o tyle, o ile mogły być instrumentem polityki władz. Rodzi się w związku z tym pytanie o podstawę funkcjonowania radzieckiego wymiaru sprawiedliwości. Czy była to ideologia, czy też prawo? Władimir Bukowski jednoznacznie wskazuje na pierwszą z wymienionych opcji, dostrzegając w tak określonym *status quo* podstawowy problem procesów sądowych, od rozwiązania którego zależał nie tylko los oskarżonych, lecz kształt całego przyszłego życia obywateli Związku Radzieckiego²¹.

Władimir Bukowski dostrzega rozliczne nieprawidłowości w funkcjonowaniu radzieckiego sądownictwa. Zwraca uwagę na manipulacje względem przesłuchiwanym, posługiwanie się jawnym kłamstwem w procesach sądowych oraz interpretowanie przepisów prawnych w zależności od intencji śledczego. Wykorzystywana była niewiedza przesłuchiwanym w zakresie obowiązującego prawa, śledczy stawał się swoistym wychowawcą, sterującym zeznaniami za pomocą wyćwiczonych technik. Głównym celem dochodzeń politycznych było

¹⁷ W. Bukowski, op. cit., s. 252.

¹⁸ Por. Ibidem, s. 166-167.

¹⁹ Ibidem, s. 251.

²⁰ Ibidem, s. 166.

²¹ Ibidem, s. 216.

zgrupowanie możliwie najbardziej kompromitujących materiałów oraz zeznań świadków, zniekształcanych na niekorzyść osoby przestuchiwanej. Radziecka judykatura jawnie prowadziła walkę z wrogami politycznymi, występującymi w obronie praw człowieka, niegodzącymi się na wszechobecne bezprawie. Działacze o poglądach antysowieckich byli wielokrotnie uznawani za osoby chore psychicznie - sprzeciwianie się państwu stanowiło swoistą anomalię. Największym paradoksem radzieckiego wymiaru sprawiedliwości było jednak to, iż zupełnie wypaczył zasadę praworządności, równoznaczną z ścisłym stosowaniem prawa przez wszystkie organy państwowe oraz przestrzeganiem jego norm przez inne podmioty. W kontekście radzieckiego wymiaru sprawiedliwości wciąż żywa pozostawała tak zwana metoda Stalina, zgodnie z którą nikt nie jest niewinny²², przez co radziecki wymiar sprawiedliwości stawał się niebezpieczną karykaturą i brzemienną w skutki parodią praworządności.

Bibliografia:

- Bazyłow L., Wieczorkiewicz P., *Historia Rosji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo, Wrocław 2005.
- Bukowski W., *I powraca wiatr...*, tłum. A. Mietkowski, wydawnictwo Res Publica, Warszawa 1990.
- Heller M., *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki*, wydawnictwo Pomost, Warszawa 1985.
- Pipes R., *Komunizm*, tłum. J. J. Górski, wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2008.
- Smoleń M., *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917-1991*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Kraków 1994.
- Sotżenicyn A., *Żyj bez kłamstwa. Publicystyka z lat 1973-1980*, tłum. A. Wołodźko, wydawnictwo Editions Spotkania, Warszawa (bez roku wyd.).
- Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.)*,
http://www.constitution.garant.ru/DOC_1449448.htm.
- Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик Утвержден Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года*,
<http://www.constitution.mvk.ru/content/view/212/159/lang,russian/>.

---

²² M. Heller, op. cit., s. 103.

ПЕТЕРБУРГ ДОСТОЕВСКОГО В «ПРЕСТУПЛЕНИИ И НАКАЗАНИИ»

«Внешний Петербург»

Имя Достоевского неразрывно связано с Петербургом. Это город, в котором он прожил значительную часть своей жизни, где сформировался как писатель. Город, который стал не только домом для Достоевского и героев его произведений, но и своеобразным действующим лицом его романов: *Белые ночи*, *Униженные и оскорбленные*, *Преступление и наказание*, *Идиот*, *Подросток*.

Прибыв в Санкт-Петербург из Москвы, молодой Достоевский сменил множество квартир в разных частях Петербурга, всегда селясь напротив церкви и непременно в угловом доме. Частая смена места жительства, исходя из заметок самого писателя, была неслучайной, так как воплощала бродяжническую натуру Достоевского¹. На эту черту характера писателя в своих воспоминаниях обращает внимание его дочь, указывая, что Достоевский:

(...) блуждал по самым темным и отдаленным улицам Петербурга. Во время ходьбы он разговаривал сам с собою, жестикулировал, так что прохожие оборачивались на него. Друзья, встречавшиеся с ним, считали его сумасшедшим. Он останавливается, неожиданно пораженный взглядом, улыбкой незнакомца, которые запечатлеваются в его мозгу².

Во время этих прогулок писатель физически ощущал свою связь с городом, что способствовало «рождению» гениального образа Петербурга - именно рождению, а не созданию, так как этот образ - не плод писатель-

---

¹ Н. Анциферов, *Петербург Достоевского*, <http://knigosite.ru/library/read/42258>. [Доступ: 03.12.2012]

² Ibidem.

ского воображения, а результат осмысления впечатлений от жизни северной столицы³.

Из богатого литературного наследия Достоевского можно выделить 20 произведений, в которых Петербург становится фоном развивающихся событий. Характерной чертой творчества Достоевского является точная топография: он часто указывает названия рек, каналов, площадей, улиц, островов и предместий. Он постоянно отмеряет расстояния, стремится создать как можно более точную раму для своего произведения. Достоевский умел всматриваться в Петербург как никто другой: его герои вслед за своим создателем бродят и блуждают по городским улицам, находясь в странном возбужденном состоянии, привлекая внимание, производя впечатление не то пьяных, не то сумасшедших, - черта, свойственная всем скитальцам Достоевского, поскольку все они ищут забвения во время совершенно бесцельных прогулок по четко указанным автором маршрутам⁴. На улицах города они могли соприкоснуться с внешней жизнью и получали то, чего так искали - мгновенное рассеяние, но не исцеление.

Одним из таких героев является бывший студент Родион Раскольников:

Когда Достоевский писал «Преступление и наказание», жил он в той части Петербурга, где селились мелкие чиновники, ремесленники, торговцы, студенты. Здесь, в холодном осеннем тумане и жаркой летней пыли «серединых петербургских улиц и переулков», лежащих вокруг Сенной площади и Екатеринского канала, возник перед ним образ бедного студента Родиона Раскольникова, здесь и поселил его Достоевский, в Столярном переулке, где в большом доходном доме снимал квартиру сам⁵.

Раскольников, как и сам писатель, когда ему становилось душно и тесно в его каморке, предпочитал бродить по городу без определенной цели. Во время своих блужданий Раскольников ведет себя точно так, как, по воспоминаниям дочери писателя, вел себя сам Достоевский:

Вы выходите из дому - еще держите голову прямо. С двадцати шагов вы уже ее опускаете, руки складываете назад. Вы смотрите и, очевидно, ни пред собою, ни по бокам уже ничего не видите. Наконец начинаете шевелить губами и разговаривать сами с собой, причем иногда вы высвобождаете руку и декламируете, наконец останавливаетесь среди дороги надолго⁶.

³ Ibidem.

⁴ Н. Анциферов, *Петербург...*

⁵ К. Тюнькин, *Бунт Родиона Раскольникова [w:] Преступлении и наказании*, Москва 1970, с. 6.

⁶ Ф. Достоевский, *Преступление и наказание*, Москва 1970, с. 80.

Сам писатель признавался, что этот город имеет какую-то особенную власть над своими обитателями. Ведь именно Петербург - город полусумасшедших - подталкивает Раскольникова на преступление, совершаемое в одурманивающей атмосфере жары, смрада, духоты и пыли⁷. Сама идея убийства старой процентщицы Алены Ивановны зарождается в сознании Раскольникова в такой же душный пыльный день. Описание гнетущего ощущения жары не раз появляется на страницах романа:

На улице жара стояла страшная, к тому же духота, толкотня... пыль; нестерпимая же вонь из распивочных, которых в этой части города особенное множество, и пьяные поминутно попадавшие, несмотря на буднее время, довершали отвратительный и грустный колорит картины⁸. На улице опять жара стояла невыносимая... Опять пыль, кирпич и известка, опять, вонь из лавочек и распивочных, опять поминутно пьяные, чухонцы, разносчики и полуразвалившиеся извозчики. Солнце ярко блеснуло ему в глаза, так что больно стало смотреть и голова его совсем закружилась⁹. Было восемь часов, солнце заходило. Духота стояла прежняя; но с жадностью дохнул он этого вонючего, зараженного городом воздуха. Голова его слегка было начала кружиться; какая то дикая энергия заблестала в его воспаленных глазах и его исхудалом, бледно-желтом лице¹⁰.

Достоевский часто возвращается именно к такому образу Петербурга - раскаленному, зловонному, дурманящему, который всюду преследует героя романа и в какой-то степени «вдохновляет» его, воспаляет его мозг, сопутствуя зарождению мысли, которая приобретает над ним удивительную власть. Мысль о праве другого человека на жизнь покоряет душу Раскольникова, он не в состоянии освободиться от нее¹¹.

Существенное место в описаниях Достоевского занимает Сенная площадь и ее окрестности: Екатеринский канал, Юсупов сад, улица Садовая и три проспекта: Вознесенский, Екатеринский и Забалканский - район, заселенный чиновниками, купцами и ремесленниками:

Близость Сенной, обилие известных заведений и, по преимуществу, цеховое и ремесленное население, скученное в этих срединных петербургских улицах и переулках, пестрили иногда общую панораму такими субъектами, что странно было бы и удивляться при встрече с иной фигурой¹².

---

⁷ Н. Анциферов, *Петербург...*

⁸ Ф. Достоевский, *Преступление...*, с. 40.

⁹ Ibidem, с. 94.

¹⁰ Ibidem, с. 154.

¹¹ Н. Анциферов, *Петербург...*

¹² Ф. Достоевский, *Преступление...*, с. 5.

Сенная площадь имела особенную силу, притягивающую Раскольникова, он направлялся туда без какой-либо цели:

По старой привычке, обыкновенным путем своих прежних прогулок он прямо направился на Сенную¹³. Раскольников преимущественно любил эти места равно как и все близлежащие переулки, когда выходил без цели на улицу¹⁴. В последнее время его даже тянуло шляться по всем этим местам когда тошно становилось чтоб еще тошней было¹⁵.

Сенная площадь - одно из наиболее значимых мест в *Петербурге Достоевского*¹⁶. Именно тут Раскольников встречается со Свидригайловым, неподалеку находится распивочная, в которой он знакомится с Мармеладным. На Сенной он услышал ставший роковым разговор двух мещан с Лизаветой Ивановной, сестрой процентщицы¹⁷. Тут же начинается путь к раскаянию героя:

Он стал на колени среди площади, поклонился до земли и поцеловал эту грязную землю с наслаждением и счастьем. Он встал и поклонился в другой раз¹⁸.

Содержащаяся в названии романа антитеза предполагает необходимость создания двух миров, двух сюжетов, двух героев. Поэтому закономерно, что Петербургу, наполненному смрадом, жарой, пылью и духотой, толкающему на преступление Родиона Раскольникова, противопоставляется Петербург - город мрака, ветра и мокроты, место обитания Аркадия Ивановича Свидригайлова. Если местом действия преступления Раскольникова является Сенная и ее окрестности, то история Свидригайлова разворачивается на Мокрушах. Для каждого из деяний - свое время суток и своя «природная оболочка»: Раскольников убивает процентщицу в невыносимо жаркий день, Свидригайлов же совершает самоубийство ненастной ночью.

¹³ Ф. Достоевский, *Преступление...*, с. 154.

¹⁴ Ibidem, с. 62.

¹⁵ Ibidem, с. 239.

¹⁶ Термин был введен в работе «Петербург Достоевского» русского историка и филолога Николая Анциферова.

¹⁷ Н. Анциферов, *Преступление и наказание*, <http://knigosite.ru/library/read/42258>. [Доступ: 03.12.2012]

¹⁸ Цит. по: W. Szczukin, *Земля на Сенной площади (об одном из мотивов «Преступления и наказания» Федора М. Достоевского* [в:] *Ziemia w literaturze i myśli filozoficznej Słowian*, под. ред. W. Laszczak i D. Ambroziak, Opole 2008, с. 35.

Обращает на себя внимание характеристика, данная Аркадием Ивановичем Санкт-Петербургу:

Это город полусумасшедших. Если бы у нас были науки, то медики, юристы и философы могли бы сделать над Петербургом драгоценнейшие исследования, каждый по своей специальности. Редко где найдется столько мрачных, резких и странных влияний на душу человека, как в Петербурге. Чего стоят одни климатические влияния! Между тем это административный центр всей России, и характер его должен отражаться на всем¹⁹.

Петербург - город, подавляющий своих жителей, приводящий к умопомешательству, заставляющий их блуждать бесцельно как отшельников, превращающий их в призраков. Примером такого героя-призрака и может послужить Свидригайлов, который впервые появляется во время сна Раскольникова:

Это был человек лет 50, росту повыше среднего, дородный с широкими и крутыми плечами, что придавало ему несколько сутуловатый вид. Был он щегольски и комфортно одет... Широкое осанистое лицо его было довольно приятно и цвет лица был свежий, не петербургский. Волосы его, очень еще густые, были совсем белокурые и чуть чуть разве с проседью, а широкая густая борода, спускавшаяся лопатой, была еще светлее головных волос. Глаза его были голубые и смотрели холодно, пристально и вдумчиво; губы алые²⁰.

Этот свежий, крепкий человек под влиянием города превращается в призрак, трудно поверить в его реальность. Свидригайлов является своеобразным двойником Раскольникова. Появившись в камерке Родиона, он заявляет, что они «одного поля ягоды». Но Свидригайлова, в отличие от Раскольникова, не мучают никакие угрызения совести, он не задумывается над тем, что хорошо, а что плохо, он давно перешагнул грань между добром и злом, погубив не одну душу. На его совести самоубийство оскорбленной им четырнадцатилетней девочки, которая была погублена в „темную ночь, во мраке, холоде, в сырую оттепель, когда был ветер”²¹. С тех пор Свидригайлов говорил: „Никогда в жизни не любил я воды, даже в пейзажах... Как я не люблю шум деревьев, в бурю, в темноту, скверное ощущение”²². Именно вечер является той порой, когда в Петербурге про-

---

¹⁹ Ф. Достоевский, *Преступление...*, с. 464.

²⁰ Ibidem, с. 210.

²¹ Ibidem, с. 216.

²² Ibidem, с. 502.

буждается настоящая душа города. В «Преступлении и наказании» не раз описывается вечерняя или ночная пора. Особенной чертой большинства описаний является подавляющая духота:

Был уже поздний вечер. Сумерки сгущались, полная луна светлела все ярче и ярче; но как-то особенно душно было в воздухе. Люди толпой шли по улицам; ремесленники и занятые люди шли по домам, другие гуляли, пахло извесьтью, пылью, стоячею водой²³.

В духоте переулков, крошечных комнат, похожих на шкаф или гроб, рождаются страшные мысли. Герои произведения мечтают о дожде, во время которого смогут хоть немного отдохнуть: „хотя бы капля дождя за все эти дни”²⁴. „Всем человекам надобно воздуху”, - говорит Свидригайлов и стреляет себе в лоб на Мокрушах, в густом тумане. Явившийся призраком Раскольникову, он так же исчезает в сырое, туманное утро.

Царящая в городе практически на протяжении всего романа жара и духота сменяется грозой и долгожданным дождем:

Между тем, вечер был душный и мрачный. К десяти часам надвинулись со всех сторон страшные тучи; ударил гром и дождь хлынул как водопад. Вода падала не каплями, а целыми струями хлестала на землю. Молния сверкала поминутно, и можно было сосчитать до пяти раз в продолжение каждого зарева²⁵.

Как отмечает В. Щукин:

Поистине мифологический образ - животворящая влага... Эта оросившая городскую землю первая и последняя в романе небесная влага предвещает и смерть Свидригайлова, и воскресение Раскольникова²⁶. Соединение земли с водой - грязь, болото, разновидность земли, которая чаще всего употребляется Достоевским. Город на болоте. Жизнь на болоте, в тумане, без корней, глубоко вошедших в... мать сырую землю. Нет корней и душа распыляется. Все взрозн...²⁷

Петербург - «самый умышленный и отвлеченный город в мире» и обитать в нем - несчастье.

²³ Ibidem, с. 298.

²⁴ Ф. Достоевский, *Преступление...*, с. 94.

²⁵ Ibidem, с. 511.

²⁶ W. Szczukin, *Земля на Сенной площади...*, с. 44.

²⁷ Ibidem.

Тем не менее, у этого города есть и другая сторона. Достоевскому была известна особая красота Петербурга, которая раскрывалась всего лишь на мгновение и ощущалась скорее как сон, чем как реальность. Красота эта в большой степени связана с преображающей силой природы. Особенную роль в немногочисленных описаниях природы в романе занимает Нева. Достоевский создает панораму реки:

Небо было без малейшего облачка, а вода почти голубая, что на Неве так редко бывает. Купол собора, который ни с какой точки не обрисовывался лучше, как смотря на него отсюда, с моста, не доходя шагов двадцать до часовни, так и сиял, и сквозь чистый воздух можно было отчетливо разглядеть даже каждое его украшение²⁸.

Описание Невы кажется оптимистическим, легким, совершенно не похожим на другие картины природы. Можно ожидать, что Достоевский будет восторгаться увиденным, но это только иллюзия. Петербург не может быть дружелюбным по отношению к человеку:

Тут не было ни духоты, ни вони, ни распивочных. Но скоро и эти новые, приятные ощущения перешли в болезненные и раздражающие²⁹.

Петербург - город враждебный. Столица, поставленная на болоте, вопреки природе и русским традициям, стала городом европейским, чужим, неблагоприятным для русского человека. Все описания города складываются на единое представление о „быте лишенном уюта, о жизни неналаженной и инертной, городе угрюмом, быть может самом угрюмом на свете”³⁰.

«Внутренний Петербург»

В своих заметках о городе («Маленькие картинки», «Дневник писателя») Достоевский подчеркивает бесхарактерность петербургской архитектуры:

Вообще архитектура всего Петербурга чрезвычайно характеристична и оригинальна и всегда поражала меня именно тем, что выражает всю его бесха-

---

²⁸ Ф. Достоевский, *Преступление...*, с. 144.

²⁹ *Ibidem*, с. 88.

³⁰ Цит. по: Н. Анциферов, *Петербург...*

рактёрность и безличность за все время существования³¹. В архитектурном смысле он - отражение всех архитектур в мире, всех периодов и мод, все постепенно заимствовано и все по-своему перевернуто³².

Тем не менее, Достоевский отнюдь не равнодушен к архитектуре. Для него дома, влияющие так или иначе на жизнь и судьбы его героев, приобретают особое значение. Город со всеми своими домами сам становится неким сверхсуществом.

Достоевский говорит о «физиономии» дома. Для него каждый дом непременно похож на его обитателя и находится в какой-то непонятной внутренней связи с ним. По свидетельству самого писателя, двор, в котором Раскольников спрятал украденные после убийства вещи, существовал в действительности. Это свидетельство дает основания предполагать, что существовали и те дома, в которых Достоевский поселял героев своего романа³³.

Достоевский либо, подобно режиссеру, подбирает для своего романа, как декорации, определенные дома, либо определенные дома в определенных местах почему-нибудь западали в душу писателя и были извлекаемы им, как материал, в момент творчества; воспоминание об их облике быть может влияло на характеристику героев и их судьбы³⁴.

«Говорящим» в произведении является описание квартиры самого Раскольникова, сравниваемой со шкафом или гробом, о чем свидетельствуют слова матери героя: „Какая у тебя дурная квартира, Родя, точно гроб... я уверена, что ты на половину от квартиры стал такой меланхолик”³⁵.

Это была крошечная клетушка шагов в шесть длиной, имевшая самый жалкий вид с своими желтенькими, пыльными и всюду отставшими от стен обоями... Мебель соответствовала помещению: было три старых стула, но совсем исправных, крашеный стол в углу... и наконец, неуклюжая, большая софа, занимавшая чуть не всю стену и половину ширины всей комнаты, когда-то обитая ситцем, но теперь в лохмотьях³⁶.

---

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Н. Анциферов, *Петербург...*

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ф. Достоевский, *Преступление*, с. 254.

³⁶ Ibidem, с. 63.

Квартира Раскольникова чем-то напоминает его внутреннее состояние. Квартиру - клетку, которая не дает ему свободы, можно сравнить с идеей - клеткой, владеющей его мыслями и чувствами. Раскольников, одержимый идеей, задыхается в своей маленькой, душной комнатке: „Наконец-то ему стало душно и тесно в этой желтой каморке, похожей на шкаф или сундук. Взор и мысль просили простору”³⁷.

В такой же уродливой квартире живет и работает Соня Мармеладова, которая вынуждена заниматься проституцией, чтобы содержать свою махеху, братьев и сестер и отца-алкоголика:

Большая комната, но чрезвычайно низкая... походила как будто на сарай, имела вид весьма неправильного четырехугольника, и это придавало ей что-то уродливое... один угол, ужасно острый, убежал куда - то вглубь... другой же угол был слишком безобразно тупой... В углу, направо, находилась кровать; подле нее, ближе к двери, стул, по той же стене где была кровать... стоял простой тесовый стол, покрытый синенькою скатертью, около стола два плетеных стула. Затем у противоположной стены... стоял небольшой простого дерева комод... Желтоватые, обшмыганные и истасканные обои почернели по всем углам; должно быть здесь бывало сыро и угарно зимой”³⁸.

Кривая, напоминающая сарай комната является подходящим фоном для судьбы бедной девушки, вынужденной зарабатывать на жизнь собственным телом. В таких же условиях живет семья Сони:

Огарок освещал беднейшую комнату шагов в десять длиной... Все было разбросано и в беспорядке, особенно разное детское тряпье. Через задний угол была протянута дырявая простыня. За нею, вероятно, помещалась кровать. В самой же комнате было всего два стула и клеенчатый очень ободраный диван, перед которым стоял старый кухонный сосновый стол, некрашенный и ничем не покрытый. На краю стола стоял догоравший сальный огарок в железном подсвечнике”³⁹.

Нужно заметить, что практически все герои произведения живут в типичных мансардах, надстроенном «полужилье», тесных и отсыревших помещениях, предназначенных для городской бедноты. Раскольников поднимается в свою комнатку по лестнице из тринадцати ступеней, Соня живет на втором этаже, Мармеладов и Катерина Ивановна на самом верху.

---

³⁷ Ibidem, с. 148.

³⁸ Ф. Достоевский, *Преступление...*, с. 335.

³⁹ Ibidem, с. 60.

Практически все описываемые Достоевским помещения - маленькие, душ-ные клетки, единственную мебель которых составляют стол, стулья и ди-ван или кровать. Стены всегда оклеены грязными, обшарпанными, непременно желтыми обоями. По той же схеме построены описания гости-ничных комнат, распивочных и кантор. Все они имеют одинаково жалкий вид. Также выглядит комната Свидригайлова в гостинице „Адрианополи”:

Это была клетушка до того маленькая, что даже почти не под рост Свидри-гайлову, в одно окно; постель очень грязная, простой крашенный стол и стул занимали почти все пространство. Стены имели вид как бы сколоченных из досок с обшарканными обоями, до того уже пыльными и изодранными, что цвет их (желтый) угадать еще можно было, но рисунка уже нельзя было рас-познать никакого. Одна часть стены и потолка была срезана наискось как обыкновенно в мансардах... В комнате было душно, свечка горела тускло, на дворе шумел ветер, где-то в углу скребла мышь, да и во всей комнате пахло мышами и чем-то кожаным⁴⁰.

Разговоры, которые ведутся в этих помещениях, касаются прежде всего финансовых трудностей, вещей, которые можно отдать под залог, брака по расчету. Здесь легко подслушивать и подсматривать за соседями в за-мочную скважину. Важным элементом является лестница, ведущая в квар-тиру. Раздающиеся на ней шаги и чья-то невнятная речь заставляют героев прислушиваться с бьющимся сердцем. Точно также прислушивался Раскольников к звукам, доносящимся из подъезда в доме своей жертвы:

Эти шаги послышались очень далеко, еще в самом начале лестницы, но он очень хорошо и отчетливо помнил, что с первого же звука, тогда же стал подо-зревать почему-то, что это непременно сюда в четвертый этаж к старухе⁴¹.

Раскольников не способен уже трезво осознавать происходящего, ему грезится, что это сон, в голову приходят странные мысли:

И вдруг показалось ему, что он точно окостенел, что это точно во сне, когда снится, что догоняют, близко, убить хотят, а сам точно прирос к месту и ру-ками пошевелить нельзя⁴².

---

⁴⁰ Ф. Достоевский, *Преступление...*, с. 519.

⁴¹ Ibidem, с. 100.

⁴² Ibidem.

Однако бывает и так, что в исключительных обстоятельствах все эти квартиры могут приобрести ценой больших жертв совершенно другой вид - свидетельство того, что у бедняков тоже есть своя гордость, неистребимая даже в нечеловеческих условиях. Так, после смерти Мармеладова его жена Катерина Ивановна устраивает дома поминки:

Действительно все было приготовлено на славу: стол был накрыт даже довольно чисто, посуда, вилки, ложки, рюмки, стаканы, чашки, все это, конечно, было сборное, разнофасонное и разнокалиберное, от разных жильцов, но все было к известному часу на своем месте⁴³.

И только квартира старой процентщицы отличается от других жилых помещений, представленных в романе. Она немного больше, светлее и чище. Что касается мебели, тут также нет, в принципе, ничего особенного:

Небольшая комната, в которую вошел молодой человек, с желтыми обоями, геранями и кисейными занавесками на окнах, была в эту минуту ярко освещена заходящим солнцем... Но в комнате не было ничего особенного. Мебель вся очень старая и из желтого дерева, состояла из дивана с огромною выгнутою деревянною спинкою, круглого стола овальной формы перед диваном, туалета с зеркальцем в простенке, стульев по стенам... В углу перед небольшим образом горела лампада. Все было очень чисто⁴⁴.

По сравнению с комнаткой Раскольниковова или Сони, квартира Алены Ивановны и ее сестры Лизаветы кажется довольно уютной и теплой. Это уже не тесная, темная каморка, хотя и тут бросается в глаза желтый цвет и всевластная духота.

Единство описания помещений видно также в описании конторы, в которой допрашивают свидетелей преступлений и самих обвиняемых:

Лестница была узенькая, крутая и вся в помоях... Дверь в самую контору тоже была настежь открыта... Здесь тоже духота была чрезвычайная и, кроме того, до тошноты в нос било несвежую еще не выстоявшуюся краской на тухлой олифе вновь покрашенных комнат... Все крошечные и низенькие были комнаты... Он вошел в эту комнату, тесную и битком набитую публикой, - народом несколько почище, чем в тех комнатах⁴⁵.

---

⁴³ Ibidem, с. 396.

⁴⁴ Ф. Достоевский, *Преступление...*, с. 43.

⁴⁵ Ibidem, с. 126.

И тут видно наличие черт характерных и для других описываемых помещений: тесноты, духоты, смрада. Все это только подтверждает тот факт, что дома также влияют на жизнь и судьбы героев произведения, как и сам город. Достоевский высказывается на тему «физиономии» дома, утверждая, что каждый дом чем-то похож на своего жителя, что между домом и его обитателем существует некая внутренняя связь, даже зависимость. Дома отражают внутреннее состояние своих жителей, но и оказывают влияние на них, пленя и подавляя героев произведения.

Образ жизни «внутри дома», полон страдания, страха, одиночества. Тут нет домашнего очага, нет семьи, связанной любовью в единое целое. „Любовь к семье есть, но какая-то одинокая: все любят друг друга, а слиться в нечто единое не могут”⁴⁶. Герои «Преступления и наказания» одиноки и несчастны. Им кажется что никто их не понимает, хоть вокруг них сотни таких как они сами. Их пленит этот город, клетки в которых суждено им жить и их собственные умы, одержимые мыслью о том как бы выбраться из этой жалкой жизни.

Библиография:

Анциферов Н., *Петербург Достоевского*, <http://knigosite.ru/library/read/42258>.

Достоевский Ф., *Преступление и наказание*, Москва 1970.

Тюнькин К., *Бунт Родиона Раскольникова* [в:] *Преступлении и наказания*, Москва 1970.

Szczukin W., *Земля на Сенной площади (об одном из мотивов «Преступления и наказания» Федора М. Достоевского* [в:] *Ziemia w literaturze i myśli filozoficznej Słowian*, под. ред. W. Laszczak i D. Ambroziak, Opole 2008.

---

⁴⁶ Н. Анциферов, *Петербург...*

Ksenia Panas

Filologia rosyjska II SUM, UJ

WIZJA MIŁOŚCI I REWOLUCJI WŁADIMIRA MAJAKOWSKIEGO (ANALIZA POEMATU *OBŁOK W SPODNIACH*)

Obłok w spodniach to poemat będący wyrazem dojrzałości twórczej jego autora - Władimira Majakowskiego. Utwór powstał w połowie lipca 1915 roku i został opublikowany przez Osipa Brika - wydawcę i krytyka literackiego¹. W tym samym czasie Majakowski poznaje również jego żonę Lilę, co wpływa na zmianę koncepcji dzieła, które od początku nosiło znamiona wyznania miłosnego. Jak stwierdził Tadeusz Klimowicz:

Poemat, osnuty na tle przeżycia, związanego z jedną kobietą - został zadedykowany innej. Marię Denisową z Odessy zastąpiła Lila. Zastąpiła na długo, na zawsze, na całe, pełne burz i porywów, życie aż do tragicznego finału².

Z drugiej strony *Obłok w spodniach* jest jednym z pierwszych utworów powstałych w okresie fascynacji autora rewolucją i futuryzmem, co wyraża się nie tylko w jego płaszczyźnie semantycznej, ale również w budowie. Jednym z dowodów prawdziwości tej tezy może być fakt, iż powstał on z początku jako tetraptyk pod tytułem *Trzynasty apostoł*. Obecna nazwa jest wtórna. Niejednoznaczny tytuł stwarza wiele możliwości interpretacji. *Obłok w spodniach* jest wielopłaszczyznowym utworem, skupiającym się głównie na idei obalenia przestarzałego ustroju, gnębiącego społeczeństwo. Ponadto jest wyrazem osobistych przemyśleń autora, który jako podmiot mówiący ustawia siebie - poetę, w centrum ruchu rewolucyjnego. A zatem dokładniejsza analiza nazwy może być kluczem do właściwej interpretacji. Pierwotny tytuł poematu, który brzmiał *Trzynasty apostoł*, odzwierciedla liczne w utworze nawiązania do chrześcijaństwa. Dotyczy on podmiotu mówiącego, z którym utożsamia się autor stosując lirykę bezpośrednią, zwracając się wprost do od-

---

¹ Patrz: T. Klimowicz, *Pożar serca. 16 smutnych esejów o miłości, o pisarzach rosyjskich i ich muzach*, Wrocław 2005, s. 226.

² Ibidem.

biorcy, a także często używając własnego nazwiska. Podmiot mówiący nie ogranicza się w poemacie jedynie do roli trzynastego apostoła, apostoła rewolucji i zmian. Jest również prorokiem, Chrystusem cierpiącym za miliony. W strukturze postaci „ja” lirycznego wyraźnie widać zastosowanie chwytu antytezy w przedstawieniu emocji i sądów podmiotu. Z jednej strony jest on bezwzględny rewolucjonistą, który nie oglądając się na nic zmierza po trupach do celu:

Хотите -
буду от мяса бешеный³

Z drugiej zaś ceni życie ponad wszystko:

мельчайшая пылинка живого
ценнее всего, что я сделаю и сделал⁴.

Złożoność podmiotu lirycznego wyraża się również w tym, że wypowiada się on nie tylko w imieniu własnym, ale także pretenduje do roli głosu narodu. Liryczne „ja” zmienia się w „my” i stawia poetę na piedestale jako przywódcę ludu - męczennika. Oprócz tego złożoność ta wyraża się w jego niejednorodnej osobowości. Raz jest on nieszczęśliwie zakochanym młodzieńcem, to znowu brutalnym rewolucjonistą, zatwardziałym nihilistą, który odrzuca wszystkie dotychczasowe normy. Sprawia to zatem, że utwór stanowi manifest polityczny, między wersy którego wdziera się krzyk zrozpaczonego kochanka. Jest on mocarzem gotowym prowadzić za sobą miliony, a równocześnie zwykłym szarym, przeciętnym człowiekiem:

Может быть, нарочно я
В чловечьем месиве
Лицом никого не новей⁵.

Tytuł wtórny również nawiązuje do postaci mówiącej w utworze. Aby go zinterpretować, należy zastanowić się nad obrazowością słowa obłok. Może ono uosabiać ulotność oraz piękno lub ciągłą zmianę, niestabilność, umiejętność przybierania różnych postaci. Może być zwiastunem burzy, a więc staje się symbolem grozy i zapowiedzią nieszczęścia. Jeden z ostatnich wersów pro-

³ В. Маяковский, *Стихотворения, поэмы*, pod. red. В. Е. Холшевников, Ленинград 1968, s. 302.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, s. 316.

logu poematu wskazuje kierunek, w którym należy podążać szukając właściwej interpretacji:

Хотите -
буду безукоризненно нежный,
не мужчина, а - облако в штанах⁶!

Mowa tu o delikatności, która z reguły nie jest cechą typowo męską, świadczy o pokorze, a wręcz świętości, jak w przypadku podmiotu lirycznego w opisywanym utworze. Już tutaj, na samym początku poematu, można doszukać się śladów mesjanizmu Majakowskiego, który poprzez swoją miłość do narodu, nawet do wrogów, upodabnia się do Chrystusa. Jest to cecha typowo romantyczna, tak samo zresztą, jak stawianie poety na piedestale jako przywódcy ludu w walce o zmiany.

Istnieje również inna możliwa interpretacja tytułu poematu. W związku z tym, że cenzura odrzuciła jego pierwszą, dość śmiałą i ironiczną wersję, wykreślając wraz z nią 6 stron samego utworu, nowa jej forma została wybrana w celu podkreślenia braku potencjatu i mocy okrojonego dzieła, co poeta wyraził obrazem mężczyzny o wnętrzu ulotnego obłoku, a więc symbolem siły bez pokrycia⁷.

Już w prologu można dostrzec globalny zarys myśli przewodniej poematu, na którą składa się kilka elementów. Pierwszy to postać podmiotu lirycznego, w której można odnaleźć podobieństwa do samego poety. Jego młodość, bunt, odraza do banalnej poezji przeszłości, w końcu bardzo wyraźnie zarysowana dwoistość osobowości:

Хотите -
буду от мяса бешеный-
и, как небо, меняя тона - хотите -
буду безукоризненно нежный,
не мужчина, а облако в штанах⁸!

- wszystko to zawiera się w siedmiu pierwszych strofach poematu. Drugi składnik stanowi poczucie krzywdy - na tyle głębokie, że przejawia się w każdym rozdziale poematu. Zdaniem Jurija Karabczyjewskiego można je zresztą odnaleźć w całej wczesnej twórczości Majakowskiego:

---

⁶ Ibidem, s. 302.

⁷ Патрк: А. Матченко, *Маяковский очерк творчества*, Москва 1964, s. 13.

⁸ В. Маяковский, *Стихотворения...*, s. 302.

(...) от обиды - к ненависти, от жалобы - к мести, от боли - к насилию. Только между этими двумя полюсами качается маятник стихов Маяковского⁹.

Jest to krzywda zakorzeniona bardzo głęboko i stanowi ona przyczynę cierpienia, zarówno samego twórcy jak i odbiorcy - cierpienia prawie cielesnego. Taki efekt wywołany jest fizycznością metafor¹⁰. Przejawia się to wszystko w trzeciej z kolei części składowej zarysu głównej fabuły, a więc w nienawiści - do ustroju politycznego, do mieszczańskich banałów, do Boga. Takie elementy jak: popadanie ze skrajności w skrajność, głośność deklaracji, przeskakiwanie z jednej płaszczyzny na drugą, sprzeczność wewnątrz metafor - zlewają się w ogłuszający krzyk buntu, i sprawiają, że poezja Majakowskiego jest niesynchronizowana, asymetryczna i w tym chaosie nieskończenie piękna.

Poemat jest podzielony na cztery części, z których każda opatrzona została motywem przewodnim. Pierwszy z nich to miłość. Tym razem jest to miłość do kobiety, a nie jak w innych przypadkach - do narodu czy rewolucji, o imieniu Maria. Dobór imienia nie jest tu bez znaczenia. Przeplatające się motywy religijne i miłosne w kolejnych częściach utworu przejmują to imię jako określenie odpowiednio Matki Boskiej lub kochanki. Cała pierwsza część poematu przypomina trudne dla podmiotu wyznanie, które przybiera formę wspomnień o miłości, rodzinie (m.in. zwroty do matki i siostr w przytoczonej w utworze rozmowie telefonicznej), o wszystkim, co podłe i płytkie w starym systemie politycznym. Poeta jest odrzuconym kochankiem. Chwile oczekiwania na przyjście kobiety, pełne męczącej niejasności, długie godziny jej nieobecności, pokazane są tu za pomocą licznych środków artystycznego wyrazu. Pojawiają się personifikacje deszczu - „уткнусь дождю / лицом в его лицо рябое”¹¹, różnocy - „полночь, с ножом мечась, / догнала, зарезала”¹², co podkreśla fizyczny charakter duchowych cierpień. W tej części pojawia się mistrzowsko zrealizowany zabieg „развертывания метафоры” polegający na szeroko rozbudowanej obrazowości utartego już wyrażenia „нервы расходились” czy „нервы расшалились”. Wydawać by się mogło, że dla poezji ta banalna metafora jest już na zawsze utracona. Nie wzbudzi w odbiorcy żadnych zaskakujących skojarzeń, żadnych nieoczekiwanych emocji. Majakowski jednak w swoich poszukiwaniach nowych form wyrazu zdziera z tego wyrażenia powłokę powszedniości i tworzy na jego temat niewielkie fantastyczne opowiadanie o biegających po pokoju nerwach. Podobny zabieg zastosowany zostaje również dla opisanego dość pospolitego wyrażenia typu „пожар сердца”

⁹ Ю. Карабчиевский, *Воскресение Маяковского*, Munchen 1985, s. 16.

¹⁰ Ibidem, s. 10.

¹¹ В. Маяковский, *Стихотворения...*, s. 303.

¹² Ibidem, s. 306.

czy „огонь души”. Zostaje ono rozłożone na części pierwsze, w zaskakujący sposób sprowadzone do pierwotnej, absurdalnej wręcz postaci. W opisie zawarty zostaje obraz strażaka, a także zapach spalenizny¹³:

Люди нюхают-
запахло жареным!
(...)
Блестящие!
В касках!
(...)
Скажите пожарным:
на сердце горящее лезут в ласках¹⁴.

Należy zwrócić również uwagę na to, jak mocno zaznaczona zostaje tu dwuistość podmiotu lirycznego. Pod wpływem silnych emocji i cierpienia z delikatnego poety zmienia się on w „жилистую громадину”, czemu wydaje się sam dziwić:

Меня сейчас узнать не могли бы:
жилистая громадина
стонет,
корчится.
Что может хотеться этакой глыбе?
А глыбе многое хочется¹⁵!

Takie postrzeżenie siebie względem ukochanej znajduje odbicie również w postrzeganiu miłości przez podmiot liryczny. Swoje uczucia określa on jako nieokiełznaną siłę, której sam nie jest w stanie ogarnąć, która wyrwa się na zewnątrz:

И чувствую -
"я"
для меня мало.
Кто-то из меня вырывается упрямо¹⁶.

Z kolei miłość Marii jest inna. Nie jest na tyle silna by pokonać fałsz mieszczkańskich i burżuazyjnych wartości. Maria oświadcza, że wychodzi za mąż. Nie

---

¹³ Ю. Карабчиевский, *Воскресение Маяковского...*, s. 39.

¹⁴ В. Маяковский, *Стихотворения...*, s. 302.

¹⁵ Ibidem, s. 308.

¹⁶ Ibidem, s. 306.

przychodzi jej to łatwo, mówi „муча перчатки замш”. Takie sformułowanie mistrzowsko oddaje strach kobiety przed wyjawieniem okrutnej prawdy¹⁷. Jest jednak zbyt słaba żeby walczyć. Poeta podkreśla także jej słabość poprzez zdrobnienia w opisie jej uczucia, nazywa je „маленьким лубёночком” w porównaniu ze swoją nieokielznaną, ogromną miłością. Podmiot liryczny gra w tej części poematu rolę zazdrosnego kochanka, jednak nie ukazuje tu swojego rywala. Nie mówi nawet, kto będzie mężem Marii, nie wspominając już o jego bardziej szczegółowym opisie. To świadczy o walce poety nie z określonym człowiekiem, a z systemem, który go stworzył, bo przecież gdyby nie kapitalistyczna pogonia za dobrobytem i majątkiem, przynajmniej w odczuciu podmiotu lirycznego, Maria nie zdecydowałaby się na małżeństwo bez miłości. To normy społeczne „kradną” poecie narzeczoną i to one są wszystkim winne. Tragizm miłości twórcy zawiera się w tym, że płytkie społeczeństwo, którego przedstawicielką poniekąd jest sama Maria, nie jest w stanie ogarnąć żywiołu jego uczucia. Wniosek taki wysnuć można z kontrastu pomiędzy opisem postaci kochanki, której charakterystyka składa się głównie ze zdrobnień, a przedstawieniem podmiotu, który określa siebie jako „глыбу”, „жилистую громадину”. Jego bunt jest skierowany nie tyle przeciw społeczeństwu jako takiemu, ile przeciw mieszczańskim prawom, które pozycję stawiają ponad miłość, dzięki czemu już na samym początku pokazane zostają nawiązania do politycznych przekonań bohatera i samego autora, co z kolei może świadczyć o ich dominacji nad romantycznym wątkiem miłosnym.

Druga część poematu to protest przeciwko poezji i poetom minionego wieku. Podmiot określa siebie, jako nihilistę, co pozwala mu odrzucić wszystko co stare, dostrzec absurd twórczości jemu współczesnych. Widzi, w jak żałosny sposób powstaje ówczesna poezja, tworzona z wysiłkiem, pozlepiana z bezbarwnej masy banalnych skojarzeń. Szydzi z artystów, którzy pogrążeni w kapitalistycznej pogoni za łatwym pieniądzem i sławą, zagubili to co piękne i wzniosłe. W ich ustach „умерших слов разлагаются трупики”, ich wyobrażenia jest płytka, to „вобла воображения”. Zatem to on - mesjasz, tworzy alternatywę dla burżuazyjnej poezji - daje głos ulicy, która do tej pory była niema, zakneblowana. Efekty jednak nie pokrywają się z oczekiwaniami. Ulica jest w stanie wykrzyczeć tylko „Идемте жрать!”. W jej ustach nie ma miejsca na słowa mogące wyrazić prawdziwe uczucia, miłość, sprawiedliwość, zna ona jedynie dwa pojęcia - „сволочь” i „борщ”. Majakowski nie był w stanie „włożyć w usta” ulicy tego, co chciał usłyszeć. Zdołał natomiast powiedzieć jej językiem to, czego ona sama nie potrafiła:

¹⁷ Patrz: В. О. Перцов, В. Ф. Земсков, В. В. Маяковский. *Избранные произведения*, Москва 1963, s. 46.

Улица муку молча перла.
Крик торчком стоял из глотки.
Топорщились, застрявшие поперек горла,
пухлые и костлявые пролетки¹⁸.

W drugiej części poematu widoczna jest także fascynacja miastem oraz rozwojem cywilizacji, którą niszczą okrutne rządy pieniądza i chaosu. Ten urbanistyczny progres jest zdaniem Majakowskiego hamowany przez Boga:

Городов вавилонские башни
возродясь, возносим снова,
а бог
города на пашни
рушит¹⁹.

Wątek biblijny w poemacie jest bardzo rozbudowany. Pomijając już pierwotny tytuł, w utworze pojawiają się liczne nawiązania do postaci Chrystusa, Boga, aniołów i Matki Boskiej. Podmiot liryczny sam, choć pośrednio, nazywa siebie imieniem Zbawiciela. Pragnie oddać życie za idee, za ludzi. Jednak znów można tu zauważyć dwupłaszczyznowość postaci. Poemat przepętniony jest tragizmem, a podmiot mówiący w utworze całą drogę ku narodowi pokonuje sam²⁰. Bezwzględnie odrzuca przestarzały ustrój, jednak nie jest rozumiany przez swoich słuchaczy - lud. Istocie przywódczej misji głównego bohatera przeczy jego samotność. Nikt nie jest w stanie zrozumieć ogromu jego idei, dlatego też opisy ludu charakteryzują się zdrobnieniami, które pokazują jego płytkość i drobiazgowość, tym różni się on od Chrystusa, który nauczał wybranych, a jego nauka przynosiła plony. Majakowski, jako buntownik, trzynasty apostoł, chce obalić ustalone przez Syna Bożego prawa, którymi, według niego, rządzą się imperialiści. Chce być nowym Zbawicielem, przynoszącym zmiany i głoszącym upragnioną sprawiedliwość. Warto się jednak zastanowić czy cały kontekst poematu daje podstawy do tego, aby wierzyć w autentyczność takich pełnych patosu okrzyków jak np. „я - где боль, везде”. Jeśli wziąć pod uwagę fakt, że poemat dotyczy głównie osobistych przeżyć, krzywd i bólu podmiotu lirycznego, a także powtarzającego się pomniejszania roli ludu, uwydatniania jego cech negatywnych, można zgodzić się ze zdaniem J. Karabczyjewskiego, który odnośnie powyższego cytatu pisał:

---

¹⁸ В. Маяковский, *Стихотворения...*, s. 308.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Patrz: В. Новиков, *В. В. Маяковский критико-биографический очерк*, Москва 1952, s. 50.

Нет сомнений, это сказал Маяковский, никто не мог бы, кроме него. Но эта строчка ровным счетом ничего не значит. Ни контекст поэмы, ни общий контекст Маяковского не дают оснований предполагать, что он чувствует какую-то боль кроме собственной. (...) Любая форма такого утверждения (...) работает против его содержания и не может быть принята всерьез. Это формула, выведенная не из собственных ощущений, а из общего, усредненного восприятия²¹.

Nie sposób nie przyznać racji takiej ocenie podobnych wyznań, nawet w liryce, zwłaszcza, gdy spojrzysz na nie przez pryzmat wcześniejszej analizy metody twórczej poety, która wykazała, że jego poezja ma charakter deklaracyjny i jest bardzo subiektywna, niepozostawiająca miejsca na jakiegokolwiek wyrażenie się w niej odbiorcy. Ścisłej mówiąc, interpretator nie jest w stanie wyrazić poprzez odtwarzanie wierszy Majakowskiego własnych przeżyć i uczuć. Postać poety zawsze wznosi się na trybunach jego liryki i wypełnia sobą całą jej treść.

Obraz podmiotu lirycznego jako Chrystusa, przewodnika narodu w trzeciej części przekształca się w obraz poety-rewolucjonisty. Nawołuje on lud do rewolucji, lecz sam czuje, nie mówiąc tego wprost, że jest wyżej, widzi szerzej, potrafi ubrać w słowa bunt mas, podnieść język ulicy do rangi świętości.

Ważną rolę w trzeciej części poematu odgrywa przyroda. Pojawiają się tu stałe obrazy poetyckie - porównywanie mas robotniczych do burzy, morskich fal. Poeta kreuje obraz nieba, będącego odzwierciedleniem socjalnego aspektu utworu. Jednak „небье лицо” nie zawsze występuje po stronie socjalistów. W czasie burzy krzywi się grymasem kanclerza Niemiec Bismarcka, który słynął ze swego okrucieństwa wobec socjalistów. Ruch słonecznych promieni, tnących powierzchnię chmur, jest porównany do pochodu wojsk francuskiego generała Galife, który krwawo rozprawił się z francuskimi komunistami. Krwawoczerwony zachód słońca nawiązuje do Marsylianki²². Przyroda u Majakowskiego, w przeciwieństwie do jego poprzedników, u których występowała głównie jako element typowo estetyczny, nabiera nowego wydźwięku i staje się częścią społecznej historii, drogi ku wolności. Sprowadzenie całego aspektu przyrody w utworze do przedstawienia nieba nie jest przypadkowe. Nie jest ono traktowane jako coś wzniosłego, miejsce ucieczki od codzienności, a już na pewno nie jako symbol boskości. Jest ono uczestnikiem wydarzeń, występuje na równi z ziemią i ludźmi. Sam poeta umieszcza jednak siebie wyżej, każe niebu klaniać się przed sobą, co można interpretować jako próbę podpo-

²¹ Ю. Карабчиевский, *Воскресение Маяковского...*, s. 61.

²² Patrz: В. Новиков, *В. В. Маяковский...*, s. 43.

rządkowania sobie nie tylko jego, ale także tych, których ono reprezentuje - natury i Boga. Chwył ten jest dość typowy dla futuryzmu. Burzenie świętości, przybliżanie kosmosu oraz przeświadczenie o jego okiełznaniu - takie elementy występują u innych twórców tego nurtu, np. dał temu wyraz Wielimir Chlebnikow tworząc teorię tak zwanego "звёздного языка"²³. Język jako system komunikacyjny jest wytworem rozumu i świata natury. Dzięki niemu człowiek jest w stanie wytworzyć poczucie podporządkowania sobie rzeczywistości. Przenosząc go na płaszczyznę wyższą można uzyskać efekt, przynajmniej częściowego, jej okiełznania. Taki właśnie był cel futurysty-poety, futurysty-człowieka.

Ostatnia, czwarta część utworu, to rodzaj polemiki teologicznej. Bóg w świecie przedstawionym utworu jest postacią ukazaną w negatywnym świetle. Rodzaj dialogu podmiotu lirycznego z Bogiem, który od czasu do czasu jest przerywany, polega na spieraniu się o pierwszeństwo w tworzeniu, przypomina walkę między nimi. Imieniem Boga usprawiedliwane są wszystkie potępiane przez poetę uczynki. Z początku jest On ukazany jako niszczyciel cywilizacji, siła hamująca jej rozwój. Ponadto, zdaniem podmiotu lirycznego (tudzież poety), to z woli Boga zawierane są małżeństwa nie z miłości, a z wyrachowania. To On niszczy prawdziwe uczucia i narzuca mieszczańskie prawa. Jest jednocześnie ich twórcą oraz wykonawcą. Usługuje mieszczańcom, którzy podporządkowują Go sobie, usprawiedliwiając swoje czyny Jego milczeniem. W ostatniej części poematu Bogu poświęca się najwięcej uwagi. Aby zaznaczyć swoją z Nim równość, poeta stosuje rodzaj monologu skierowanego do Stwórcy, w którym szydzi i kpi z Niego. Przedstawia Go jako niedołęznego starca, którym łatwo jest manipulować. Nazywa Go „недоучкой”, „крохотным божи́ком”. Obwinia o to, że dając ludziom życie, zapomniał o prawdziwej miłości, sprowadził ją do mieszczańskich kategorii pieniądza i pozycji społecznej.

Znacząca w poemacie jest również rola Matki Boskiej. Pojawia się ona na końcu trzeciej części, gdy śledzi wzrokiem samotnego, odrzuconego i nierozumianego proroka. „Ja” liryczne zwraca się do niej jak do matki, utożsamia się bowiem z Chrystusem. Mówi, że jest jednym z wielu jej synów, być może najpiękniejszym, a więc tym, który niesie ze sobą najdoskonalszą przepowiednię nowej przyszłości. Zgodnie z powyższą interpretacją należy apostrofy do Marii w ostatniej części poematu traktować jak zwroty nie do kochanki, lecz do Matki Boskiej. Można zauważyć, że poniekąd te dwie postacie zlewają się w jedno, czyniąc z kobiecości oraz miłości, źródło cierpienia nieszczęśliwego

---

²³ Н. Н. Перцова, *О «звёздном языке» Велимира Хлебникова*, [w:] *Мир Велимира Хлебникова. Статьи и исследования 1911–1998*, Москва, 2000, s. 359–384, 815–817.

kochanka. Wyraźnie zostaje tu podkreślona cielesność. Podmiot prosi o ciało, które pragnie kochać i strzec oraz o litość. Usiłuje się on uwolnić od fizycznego bólu, symbolizującego potrzebę miłości i zrozumienia. Prosi, aby kobieta uwolniła go od cierpienia dając mu swoje uczucie. Jednak zostaje on, podobnie jak w pierwszej części utworu, odrzucony, co tworzy pewną kłamrę kompozycyjną. Nie otrzymuje miłości od kobiety, jego przepowiednie nie są także rozumiane przez tłum, pozostaje sam. O swoją samotność podmiot mówiący w utworze obwinia Boga, który nie daje człowiekowi szczęścia a jedynie cierpienie i kłamstwo.

Postać Marii może być też interpretowana w inny sposób. Na początku ostatniej części poematu pojawiają się zwrócone do niej prośby o pomoc. Podmiot stwierdza, że nie jest w stanie przemówić do tłumu, który nie słucha i nie rozumie:

Как в зажиревшее ухо втиснуть им тихое слово²⁴?

Prosi, aby uwolniła go od ciężaru mesjanizmu, który nie przynosi pożądanych skutków. Błaga więc o to, by to Maria stała się jego przewodnikiem, boi się stracić ją z oczu:

Мария!
Имя твое я боюсь забыть,
Как поэт боится забыть
Какое-то
В муках ночей рожденное слово²⁵

Można zatem pokusić się o potraktowanie Marii jako niedosłzłego przywódcy rewolucji. Podmiot liryczny zwraca się ku religii, pragnie, aby zmiany dokonały się z udziałem osoby boskiej. Ta jednak odmawia, co ostatecznie przekreśla jego nadzieje na pojednanie się z chrześcijaństwem. Umacnia go też w przekonaniu o jego misji trzynastego apostoła i losie skazanego na wieczną samotność nierozumianego geniusza.

Majakowski zawarł sens tego, zajmującego centralne miejsce w jego przedrewolucyjnej twórczości poematu w czterech słynnych okrzykach: „Долой вашу любовь!”, „Долой ваше искусство!”, „Долой ваш строй!”, „Долой вашу религию!”²⁶. Zrozumienie tych wykrzyknień jest kluczem do interpretacji poematu. Każde z nich po kolei mogłoby zakończyć poszczególne

²⁴ В. Маяковский, *Стихотворения...*, s. 318.

²⁵ Ibidem, s. 319.

²⁶ А. А. Волков, Л. А. Смирнова, *История русской литературы XX века*, Москва 1977, s. 349.

rozdział. Są one ustawione tematycznie. Kolejność ta wydaje się być uwarunkowana także sposobami ich konkretyzacji w pojęciu podmiotu.

Jako pierwsza wymieniona zostaje miłość. Jest to najbardziej realne z wymienionych pojęć, stanowiące równocześnie główny wątek pierwszej części utworu. Podmiot liryczny odczuwa ją najsilniej. Jest ona żywiołem, którym nie da się sterować. Jednak przez osobę mówiącą w utworze odrzucone zostaje nie tyle ogromne, niebezpieczne uczucie, którym darzy Marię, ile to małe i wątłe, ukształtowane przez burżuazyjną rzeczywistość. Siła, szczególnie we wczesnej poezji Włodzimira Majakowskiego jest ważnym elementem. Po wstępnej analizie można dojść do wniosku, że poeta walczył z potęgą przedrewolucyjnego ustroju, stając po stronie słabej, niemej i obdarłej ulicznej masy. Jednak na przykładzie jego zachowania wobec własnej potęgi należy stwierdzić, że zawsze sprzeciwiał się on słabości, a nie sile, której był sprzymierzeńcem²⁷.

Kolejny okrzyk skierowany jest przeciwko poetom ówczesnego zakłamanego społeczeństwa. W drugiej części poematu podmiot kategorycznie odrzuca pseudo-sztukę, banalną, sztuczną, zrodzoną w bólach twórczej pustki. Gardzi nią, a także jej twórcami. W tej części zwraca się do Igora Sewerianina, zarzucając mu małostkowość i ironicznie porównując go do bezmyślnie ćwierkającego ptaka. W gniewie wykrzykuje zarzuty wobec słodkich bajek uważanych za sztukę, które nic nie mają wspólnego z narodem, z jego cierpieniem i społecznymi problemami trapiącymi kraj.

Trzeci okrzyk, dotyczący ustroju zarówno politycznego jak i społecznego, wzywa do rewolucji, do powstania uciśnionych przeciw tyranom. Jednak, jak już wspomniano wyżej, z powodu samotności podmiotu w społeczeństwie zepsutych bogaczy, okrzyk ten nie jest tak konkretny i wyrazisty jak poprzednie. Zostaje on nieco przytłumiony możliwością klęski. Taka jego interpretacja wynika z odrzucenia poety przez kobietę oraz niezrozumienia go przez lud. Religia również jest wrogiem. Bóg pozostaje głuchy na krzyki, groźby i obelgi. Podmiot zostaje więc sam, co nieco przyćmiewa jego jasny cel - zwycięstwo.

Ostatni okrzyk odnoszący się do religii, jest tożsamy z pierwszym. Znów wiadać w poemacie kłamrę, która spina wszystkie części w jedną całość. Odrzucenie religii wiąże się z odrzuceniem miłości, a dokładniej jej modelu, który stał się normą dla zepsutego społeczeństwa. Bóg daje swoje przyzwolenie na taki stan rzeczy i tym samym staje się zaledwie małym bożkiem w oczach wszechmogącego poety - proroka. Z drugiej jednak strony poemat jest uewnętrznieniem bólu osoby w nim mówiącej. Biorąc pod uwagę specyfikę liryki-deklaracji u Majakowskiego można *Obłok w spodniach* nazwać manifestacją wewnętrznego poczucia krzywdy. Nasuwa to następujący wniosek: skarżąc się

---

²⁷ Patrz: Ю. Карабчиевский, *Воскресение Маяковского...*, s. 63.

na duchowe cierpienia, poeta obwiniając przy okazji ustrój, społeczeństwo, kobietę, zwraca się do Stwórcy, bo duchowe rozterki rozstrzygnąć może tylko Bóg i jedynie w nim w takich chwilach człowiek może znaleźć oparcie. Okazuje się, że bogoburczy na pierwszy rzut oka poemat jest w swojej istocie modlitwą²⁸. W tym zawiera się również dualizm samej koncepcji utworu, a także potwierdza się dwoistość podmiotu lirycznego - brutalny rewolucjonista, futurysta i nihilista swój ból pragnie ukoić zwykłą modlitwą.

Poemat *Obłok w spodniach* przez samego autora był nazywany tragedią²⁹. Tragizm utworu przejawia się w bezsilności człowieka żyjącego w okowach zakłamanej rzeczywistości. Chcąc się uwolnić i pociągnąć za sobą miliony nie zawsze zostaje zrozumiany, jest opuszczony, niechciany. Przytłacza go ogrom nieokiełzanych uczuć, pragnienie złożenia ofiary z samego siebie dla dobra ogółu. Tragizm ten rozpatrywać można również w kategoriach nieszczęśliwej miłości. Wkrótce po ukończeniu *Obłoku w spodniach* Majakowski zamieszkał wspólnie z małżeństwem Brików. Układ taki budził kontrowersje i choć poeta, do szaleństwa zakochany w Lili, uważał Brika za bliskiego przyjaciela, nie można nie zauważyć w twórczości tego okresu powtarzającego się motywu „dzikiej” wręcz zazdrości o kobietę. Uczucie Majakowskiego nie różniło się zbyt od tego opisanego w poemacie. W swoich pamiętnikach Lila Brik pisze, że Wołodia nie zakochał się w niej a „napadł” na nią³⁰. Jego miłość była trudna i męcząca nie tylko dla wybranki, ale również dla niego samego. Majakowski nie do końca potrafił dawać - pragnął by kobieta do niego należała, by oddała mu się bezwarunkowo³¹, dlatego nawet jeżeli z pozoru zgadzał się na układ miłosnego trójkąta to jego poetyckie „ja” krzychało wręcz w wierszach i poematach o bólu oraz nienawiści odczuwanej do rywala. Nigdzie tak dobrze, uczciwie i dosadnie jak w poemacie *Флейта-позвоночник* i wierszu *Лиличка! Вместо письма* nie została oddana gorzka kochanka targanego zazdrością i wątpliwościami. Te dwa utwory stanowią rzadkie przykłady odstąpienia przez Majakowskiego od liryki-deklaracji i są prawdziwymi wyznaniem, bez patetycznych, wzniostych rewolucyjnych haseł. We *Flecie kręgosłupa* skargi do Boga są związane z wyraźnym zagrożeniem ze strony rywala:

Это ему, ему же,
чтобы не догадался, кто ты,
выдумалось дать тебе настоящего мужа³²

²⁸ Patrz: Ю. Карабчиевский, *Воскресение Маяковского...*, s. 62.

²⁹ Patrz: А. А. Волков, Л. А. Смирнова, *История русской литературы...*, s. 350.

³⁰ Т. Климович, *Рожденье сердца...*, s. 227.

³¹ Patrz: Ю. Карабчиевский, *Воскресение Маяковского...*, s. 175.

³² В. Маяковский, *Стихотворения...*, s. 324.

W związku z powyższym można przypuszczać, że *Obłok w spodniach*, będąc utworem tego samego okresu, nie jest pozbawiony elementów tragedii zazdrosnego kochanka.

Cech charakterystycznych dla dramatu można doszukiwać się nie tylko w warstwie znaczeniowej, ale również nieco głębiej, w strukturze utworu. Aby taka analiza była uzasadniona, należy wyszukać w poemacie cechy charakterystyczne gatunku. Dramat osadza się na konflikcie, który w *Obłoku w spodniach* jest bardzo wyraźny - jest to walka podmiotu lirycznego z otaczającą go rzeczywistością, a więc z ustrojem politycznym, z mieszczańską zaściankowością, z Bogiem. Konflikt istnieje również w samym podmiocie, to on rozwarstwa jego świadomość, budzi uczucie ciągłego niepokoju. Rozdarcie wewnętrzne, miotanie się między modlitwą a świętokradztwem, miłością a nienawiścią jest najbardziej tragicznym konfliktem ukazany w utworze. Bohater jest sam, prowadzi jednak monolog, który, jeśli przyjąć jego skargi za modlitwy, skierowany jest w dużej mierze do Boga.

Przedrewolucyjny okres twórczości Majakowskiego jest bardzo specyficzny. Cechuje go między innymi fragmentaryczność w budowie utworu, nieciągłość myśli przewodniej. Przykładem takiego rozczłonkowania wątku może być podział poematu *Obłok w spodniach* na części, które nie są nazwane wprost i połączone jedynie ogólnym wydzwiękiem utworu. Fragmentaryczność warunkują również cechy formalne, np. wyraźnie oddzielone od siebie strofy. Zdarza się także, że sama zwrotka jest rozczłonkowana, co sprawia, że może się ona składać z np. jednego wyrazu. Ta fragmentaryczność pokrywa się z koncepcją krzyku w poezji Majakowskiego. Jest on bardzo ważnym elementem i dzieli tekst swoją gwałtownością równie dobrze, jak wizualny efekt tak zwanej "маяковской строки". Ten aspekt poezji Majakowskiego dobrze ujmuje A. Matczenko:

Слово "крик" принадлежит самому поэту и встречается в его дооктябрьских произведениях очень часто. "Облако в штанах" - "четыре крики четырех частей", "Флейта-позвоночник" - это крики выграненные в строки (...)³³.

Zakończenie utworu jest w swojej istocie zaprzeczeniem wszystkiego, co było powiedziane wcześniej. Nie ma tu krzyku, hałasu, patosu - jest cisza. Podmiot kończy w niej swój monolog. Szyderstwa, bluźnierstwa oraz groźby wobec Boga i aniołów wiszą w powietrzu, niebo nie posłuchało jego rozkazu,

---

³³ A. Matczenko, *Творчество Маяковского...*, s. 25.

nie korzy się przed nim. Zapada noc. Takie zakończenie sugeruje, że mowa podmiotu nie znalazła oddźwięku we wszechświecie: „Вселенная спит”³⁴.

Natura nie chce się podporządkować, jest tak samo dumna jak człowiek. Jest to oczywisty rezultat stawiania nieba na równi z ziemią, a tym samym porównywania go do żywej, wręcz cielesnej istoty, takiej, jaką jest człowiek. Bóg z kolei milczy. Nie jest On wcale głuchy, ale pozostaje obojętny. Nie odpowiada na wszystkie bluźnierstwa i groźby. W swoim milczeniu, być może wbrew zamysłowi poety, pozostaje zwycięzcą. Boga zastępuje ideologia, magia rewolucji. Wszystko to świadczy o tym, że Majakowski mówi prawdę, jest szczery do tego stopnia, że sam zaprzecza swoim ideom. Widzi swoją porażkę, pozostaje sam, „вселенная спит” i cisza owa zapowiada świat bez Boga - zniesienie wszystkich ograniczeń, przyszłość bez moralności, miłosierdzia oraz przebaczenia. Zakończenie utworu można więc interpretować jako przepowiednię, być może mimowolną, krwawej przyszłości, rewolucji i chaosu.

Bibliografia:

- Klimowicz T., *Pożar serca. 16 smutnych esejów o miłości, o pisarzach rosyjskich i ich muzach*, Wrocław 2005.
- Волков А. А., Смирнова Л. А., *История русской литературы XX века*, Москва 1977.
- Карабчиевский Ю., *Воскресение Маяковского*, Munchen 1985.
- Матченко А., *Маяковский очерк творчества*, Москва 1964.
- Маяковский В., *Стихотворения и поэмы* pod red. В. Е. Холошевникова, Ленинград 1963.
- Новиков В., *В. В. Маяковский критико-биографический очерк*, Москва 1952.
- Перцов В. О., В. Ф. Земсков, В. В. *Маяковский Избранные произведения*, Москва 1963.
- Перцова Н. Н., *О «звёздном языке» Велимира Хлебникова*, [w:] *Мир Велимира Хлебникова. Статьи и исследования 1911–1998*, Москва, 2000.

³⁴ В. Маяковский, *Стихотворения...*, s. 322.

II. Dział kulturoznawczy

НАЧАЛО НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АНДЖЕЯ ДРАВИЧА

„Я не люблю церемониться со своей биографией”¹, писал с иронией и самокритикой Анджею Дравич о своем жизненном пути. Однако, чтобы целостно рассматривать его деятельность, нам нужно ознакомиться с биографическими фактами, попытаться проанализировать их и установить, какие из них повлияли на формирование отношения А. Дравича к русской культуре и на выбор его профессии.

Первые впечатления, сложившиеся у будущего филолога о русских, были резко отрицательными². Они уходят корнями в раннее детство и возникли во время второй мировой войны. Следует здесь отметить две ситуации, которые особо глубоко сохранились в памяти у А. Дравича, и которые сам он позже называл уроками советского³. Первая из них имела место в 1940 году. После эвакуации из родной Варшавы его семья оказалась на Волини, на территорию которой 17 сентября вошла Красная армия. Как утверждал Дравич, цепь тогдашних событий не могла не отразиться на психике восьмилетнего мальчика. Именно в то время был арестован представителями НКВД его отец⁴, а мать принудили подписать документ о якобы добровольном выезде вглубь России. Формально согласившись на вывоз, она сбежала с ребенком через Буг в Генеральную Губернию. Кроме

¹ В оригинале: „Nie lubię certolenia się z własnym życiorysem.” (Перевод мой - М. Б.) А. Drawicz, *Wczasy pod lufą*, Warszawa 1997, с. 21. А. Дравич написал три автобиографические книги (*Pocatunek na mrozie*, *Wczasy pod lufą*, *Na Woronicza i gdzie indziej*), утверждал в них, что его жизненный путь был настолько типичным, что делает это, воссоздавая общий вариант жизнеописания своих ровесников.

² См.: <http://www.novpol.ru/index.php?id=1463>. [Доступ: 05.12.2012]

³ А. Drawicz, *Pocatunek na mrozie*, Łódź 1990, с. 12.

⁴ Отец Анджея Дравича, Юзеф Дронжек-Дравич, был высокопоставленным государственным чиновником, управлял Отделом законодательства в Министерстве Внутренних Дел. Долгое время его семья считала, что он погиб в тюрьме в городе Луцк в 1941 году, информацию о массовых убийствах заключенных передавала тогда газета „Новый Варшавский Курьер”. Обстоятельства его смерти выяснились в 90-е годы, когда была опубликована вторая часть списка погибших в Катыни. Об этом поинформировал семью Дравича Яцек Тшнадель, польский публицист, один из инициаторов создания Польского Катынского комитета. См.: Е. Chudziński, А. Drawicz, *Ideowe ZMP-ówki mi nie dowierzały*, „Zdanie” 1996, № 2, с. 3.

блуждания в прибрежных сугробах, Дравич запомнил также напряженные моменты ожидания и укрывательства от комендантских патрулей русских; и положительные эмоции, которые вызывали у него улыбающиеся и равнодушные лица немцев. Панического страха перед восточными соседями не уменьшили у него даже события января 1945 года. Солдаты Красной армии спасли тогда жителей Ченстоховы, в которой временно проживала семья Дравича, от запланированной немецкими службами эвакуации и попытки взрыва части города вместе с Санктуарием Девы Ясногорской. В своих воспоминаниях филолог многократно упоминал, что даже этот спасательный маневр не смог изменить его отношения к русским; и еще долгое время после этого он боялся их больше, чем немцев.

Как указывалось выше, контакты Дравича с русскими были принудительными. Время, когда он, по собственному желанию, захочет их устанавливать и поддерживать, наступает позже - в ранние 50-е годы. Разумеется, речь идет здесь о его членстве в Союзе польской молодежи⁵. Увлечение вопросами коммунистической партии и идеологией сталинизма касалось целого поколения его ровесников, не миновало и того, отец которого был убит НКВД-истами. А. Дравич знал об этом факте, в своих воспоминаниях о юношеской любви к вождю он писал:

Я знал, что мой отец погиб от пуль НКВД, но я закрыл эту тему и мог искренне любить СССР вместе с великим Сталиным, в честь которого я усиленно тогда организовывал разные университетские праздники⁶.

Такая реакция на судьбу собственной семьи могла быть результатом целенаправленного, пропагандистского воздействия Союза молодежи. А. Дравич и его ровесники, с одной стороны, начинающие взрослую жизнь, а, с другой стороны, не слишком глубоко анализирующие свое прошлое, стали объектом идеологического перевоспитания. Они легко поддавались влиянию обучения в духе коммунизма, являлись образцовым материалом

---

⁵ Союз польской молодежи (польск. Związek Młodzieży Polskiej) - молодежная идеологическая и политическая организация, действующая в Польше с 1948 по 1957 год, созданная по образцу Коммунистического союза молодежи для индоктринации молодых людей, воспитания будущих представителей власти, укрепления коммунистической идеологии; один из символов польского сталинизма. См.: <http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/398/4920/>. [Доступ: 05.12.2012]

⁶ В оригинале: „Wiedziałem, że ojciec zginął od kul NKWD, ale zamknąłem to i mogłem szczerze kochać ZSRR wraz z wielkim Stalinem, na którego cześć usilnie organizowałem różne uniwersyteckie obchody.” (Перевод мой - М.Б.) См.: А. Drawicz, *Wczasy...*, с. 15. Со временем Дравич стал воспринимать свое тогдашнее поведение как биологическую реакцию организма, инстинкт самосохранения. См.: там же, с. 21.

для „дрессировки на янчаров режима”⁷. По словам ученого, они воспринимали указания власти как религию и с настоящей верой провозглашали навязанные им новые убеждения. Одним из предположений такого воспитания, которое сильно беспокоило мать будущего филолога, было стремление к несуществующим идеалам, внушение молодым комплекса неполноценности. Эффективность такого агитационного воздействия Союза польской молодежи подтверждают задачи, которые тогда, не задумываясь, выполнял А. Дравич. Как известно, он принимал активное участие в групповых мероприятиях, поощряющих жителей деревень ввести коллективное хозяйство. По поручению Союза молодежи он посещал также курсы обучения военному делу, а в 1952 году, во время выборов, даже навещал дома тех, кто не голосовал, пытаясь убедить избирателей в их гражданской ответственности. Одним из самых знаменательных проявлений его прежней любви к марксизму, несомненно, являлась практика „разоблачения врагов” режима. На комсомольских собраниях многократно ставились проблемы политкорректности студентов; также предметом обсуждения являлось поведение малоактивных, неуверенных в правоте идеологии товарищей, представителей чуждого социального класса. А. Дравич не выполнял на этих заседаниях функцию обвинителя, его роль ограничивалась голосованием «за» или «против» выговора и исключения из Союза молодежи. В своих воспоминаниях он не без стыда признавал ошибку исключения Анджея Бернацкого за безынициативность, необщительность и владение французским языком. Об этих студенческих судах над ровесниками писал:

К счастью, я не успел никому по-настоящему навредить, я был тогда слишком незначительным членом Союза, и все это не длилось так уж долго⁸.

Вера А. Дравича в коммунистический строй была настолько подлинной и убедительной, что смогла защитить от исключения из университета его подругу, фамилию которой он не раскрывает. Некая Анна М. смеялась во время минуты молчания, посвященной памяти И. Сталина. Будущий филолог с уверенностью утверждал, что ее смех был результатом истерики и психического расстройства. Такая возможность оказывать влияние на отдел идеологической работы появлялась у него крайне редко. В Союзе

---

⁷ А. Дравич сравнивает свое поколение с янчарами - регулярной пехотой Османской империи (1365-1826). См.: там же, с. 17.

⁸ В оригинале: „Na szczęście nie zdążyłem nikomu zrobić wielkiego świństwa, bo byłem wtedy „za mały” i to wszystko w końcu zbyt długo trwało.” (Перевод мой - М. Б.) E. Chudziński, A. Drawicz, op. cit., с. 3.

молодежи он занимался, прежде всего, регистрацией культурных событий и организационными задачами. Ему, как сыну бывшего репрессированного государственного чиновника, не давали ответственных поручений. Недоверие комсомольцев было вызвано не только его интеллигентским происхождением, но и способом, благодаря которому он стал членом Союза. А. Дравича в комсомольцы записали друзья из гимназии перед самым экзаменом на аттестат зрелости⁹. Хотя его фамилия стояла в списке, он первоначально не посещал собрания, обретая, таким образом, статус карьериста и конъюнктурщика. Многие сомнения вызывал также его способ проведения свободного времени. Вместе с другом Анджеем Петровским он регулярно (раз в неделю) посещали кафе. За такое „буржуазное поведение” им обоим пришлось отвечать перед студенческим судом¹⁰.

Сегодня мы можем сказать, что такая сдержанность членом Союза молодежи по отношению к А. Дравичу оказалась для него благополучной. Во-первых, потому что его не приняли в партию, чему он позже радовался, а во-вторых, он действительно не успел ни себе, ни другим навредить своей идеологической увлеченностью. Наоборот, период членства в Союзе польской молодежи принес положительные результаты. Благодаря интересу к коммунистическому движению, он начал самостоятельно и эффективно учить русский, о чем вспоминал с насмешкой: „(...) любовь к Союзу заставляла нас стараться понять простые тексты”¹¹. Его эмоциональное отношение к марксизму являлось стимулом для ознакомления с советской культурой. Отвечая за ход многочисленных культурных мероприятий, он научился замечать заслуживающие внимания явления, которые в будущем стали предметом его анализа. Хотя во взрослой жизни А. Дравич негативно оценивал время, отведенное Союзу молодежи, мы можем полагать, что именно благодаря членству в комсомольской организации, он мог, имея интеллигентское происхождение, поступить в вуз и развивать свои филологические способности¹².

⁹ А. Дравича записали в Союз польской молодежи по поручению директрисы школы Хенрыки Свержевской. См.: A. Drawicz, *Wczasy...*, с. 20.

¹⁰ Как вытекает из воспоминаний А. Дравича, публичному обсуждению на собраниях Союза молодежи подвергались даже выбор партнера и интимные отношения: „(...) do łózek zagładano bez żenady; tu nadmierna aktywność nie była w cenie i stawiała się czasem przedmiotem uwagi kolejnego zebrania.” Там же, с. 24.

¹¹ В оригинале: „(...) miłość do Związku kazała nam starać się samym zrozumieć proste teksty.” (Перевод мой - М. Б.) А. Drawicz, *Pocątunek...*, с. 14.

¹² Первоначально А. Дравич учился в частной секретной школе сестер Голдман в Варшаве на улице Миановского 15 (Mianowskiego 15), затем в гимназии им. св. Матфия при мужском монашеском ордене Иезуитов в Ченстохове (сегодня это здание Оссолинеум), в дальнейшем в гимназии мужской монашеской конгрегации Марианов в варшавском районе Беляны, и в четвертом общеобразовательном лицее им. А. Мицкевича в Варшаве. См.: W. Szczukin, *Te ślady zatrzeć się nie mogą. O życiu i pracach Andrzeja Drawicza (1932-1997)*, [в:] *Rosyjskie ślady Andrzeja Drawicza*, Opole 1999, с. 8.

С нашей точки зрения, продолжение учебы в Варшавском университете, несомненно, являлось одним из самых судьбоносных выборов в жизни А. Дравича. В 1950 году, в год окончания им лицея, на филологический факультет поступить не было трудно из-за небольшого количества выпускников. Полонистика не считалась тогда ни престижной, ни востребованной дисциплиной и туда попадали даже абитуриенты с плохой персональной анкетой¹³. Несмотря на это, мы не можем упрекнуть его в недостатке амбиций. Решая вопрос дальнейшего обучения, он не руководствовался более простым выбором и немногосложными критериями набора поступающих. Как еще увидим, Дравич ни тогда, ни потом не принимал простых решений и в ту пору также имел желание просто реализовать себя, развивая свои увлечения. Знаменательно, что на факультете польской филологии он получил фундаментальную лингвистическую и широкую гуманитарную подготовку, приобрел довольно обширные знания в области литературоведения, стал осваивать навыки необходимые для его будущей деятельности. Не менее важно формирования профессиональной компетентности, оказалось в этот период наращивание потенциала самостоятельного мышления. Людей, ознакомленных с более поздними трудами А. Дравича, его тогдашний юношеский облик может привести в недоумение. В свои ранние студенческие годы он производил впечатление несообразительного, лишенного собственного мнения, даже незаинтересованного в познании действительности.

Он, как человек начинающий вузовское обучение, не давал себе труда ставить перед собой вопросы и попытаться ответить на них, не прилагал усилий детально изучать марксистскую идеологию. Официальную доктрину правящей партии он, как и многие другие, воспринимал, не выходя за жесткие рамки штампа, не беря под сомнение правдивости информации и не объясняя непонятных ему явлений. Случалось даже, что он не высказывался на данную тему из-за отсутствия директивы сверху и ждал заявления, исходящего от представителей власти¹⁴. Дравич справедливо отметил, что в эти годы не выражал своих суждений и не рассматривал разных вариантов поведения, так как у него их не было, он не выбирал, будто сам был избранным на роль винтика в механизме¹⁵. Заинтересовавшись внешним блеском коммунизма, он не видел необходимости самостоятельной оценки происходящих событий:

---

¹³ См.: А. Drawicz, *Wczasy...*, с. 15.

¹⁴ См.: А. Drawicz, *Pocątunek...*, с. 18.

¹⁵ См.: там же, с. 16.

Я оказался на полонистике. Это было в 1950 году и сознание принадлежности к Союзу польской молодежи уже возносило меня над уровень жизни. Согласно принципу этого сознания, все советское было передовым, то есть, достойным подражания и вдобавок исторически неминуемым¹⁶.

Следует отдавать себе отчет, что за пять лет обучения в вузе. А. Дравич стал формировать свои взгляды, отверг бездумное увлечение социализмом и принцип двойного мышления, заставляющий, вопреки всему, любить вождя. Он сам стал также замечать ряд противоречий и изъянов в системе государственного управления, научился испытывать неуверенность и отличать „русское” от „советского”.

Его интеллектуальное становление и существенное изменение восприятия мира, столь необходимое для будущего научного сотрудника, отразилось в его читательских вкусах. В первые два - три года он чаще всего обращался к низкокачественным книгам, с энтузиазмом относился к пропагандистским брошюрам, читал лишние как формы, так и содержания произведения позднего сталинского канона. В его домашней библиотеке появились хорошо нам известные соцреалистические заглавия: *Далеко от Москвы* Василия Ажаева, *Кавалер Золотой Звезды* Семена Бабаевского и *Студенты* Юрия Трифонова. Его внимание задерживалось также на детских сборниках графоманской поэзии с портретами авторов на обложках. Особенно вдохновляющей оказалась для него тогда лирика награжденного государственными премиями Степана Щипачева, стихи которого он читал по памяти в присутствии женщин для произведения на них определенного впечатления¹⁷.

Время от времени, среди огромного количества низкопробной литературы, ему попадали в руки занимательные книги, и благодаря совершенствованию русского языка, за последние два года в вузе, он находил их все больше. А. Дравич самостоятельно искал их, так как иногда между строк, иногда более открыто на их страницах рисовалась другая картина действительности. Эти произведения заставляли его задуматься, показывали, что с виду в идеальном Советском Союзе существует, например, измена (речь идет о повести *Ясный берег* Веры Пановой¹⁸), и что русская

¹⁶ В оригинале: „Znalazłem się na polonistyce. Rok był pięćdziesiąty, zetempowska świadomość już mnie unosiła nad życiem. Według jej reguł to, co radzieckie, było przodujące, przeto godne naśladowania, a w dodatku historycznie nieuchronne.” (Перевод мой - М.Б.) Там же, с. 13.

¹⁷ Спустя время А. Дравич стал называть своего тогдашнего кумира Щипачева „советским Гейне для малотребовательных”, и признавал, что в молодости любил его стихотворения больше, чем заслуживал на это его талант. Из сентиментальных побуждений Дравич сохранил все его сборники и даже в 1980 году собирался навестить его, но встреча не состоялась из-за кончины поэта. См. там же, с. 15.

¹⁸ См.: там же, с. 16.

культура может иметь более глубокий характер. Такая многосложность духовных достижений общества показалась Дравичу настолько значительной и интересной, насколько запрещенной и скрытой. Раскрывать тайну этой двойственности он начал с авангарда, который, как ему казалось, соответствовал динамичному темпу эпохи¹⁹. Далеко не безразличным являлось для него творчество Владимира Маяковского, изучению которого он уделял тогда много времени и усилий, ведь интерпретация стихотворных произведений требовала повышения уровня знаний иностранного языка. Ради своего любимого на тот момент поэта, Дравич записался также на посвященные ему лекции. Однако предмет, преподаваемый Леоном Гомолицким, не научил его многому, так как скучным занятиям с идеологической окраской он предпочел самостоятельную работу²⁰. Настоящим наставником, введившим юного А. Дравича в мир русской классики, был тогда другой научный сотрудник Варшавского университета - Земовит Федецкий²¹. Этот опытный специалист показывал студенту сокровища собственной библиотеки: ранние сборники Анны Ахматовой, Осипа Мандельштама, Марины Цветаевой²², переводил Бориса Пастернака и Исаака Бабеля, поощрял к переосмыслению и воспроизведению иноязычных текстов²³. Ознакомление А. Дравича с выдающимися произведениями привлекло его к осознанию значимости достояний русской культуры:

Будучи студентом, я много читал и довольно быстро понял, что русская литература - это серьезная, могучая, великая вещь. Меня это увлекло. Я ее выбрал и никогда не жалел об этом²⁴.

В русской литературе молодого филолога завораживала ее трагическая сложность, более отчетливо выраженная, чем в польской²⁵, а также сила давления, под которым возникали настоящие шедевры, и которому одновременно сопротивлялись сами писатели. Безысходность советской литературы заключалась, по его мнению, в самой высокой цене, назначенной

---

¹⁹ См.: W. Szczukin, op. cit., с. 9.

²⁰ См.: A. Drawicz, *Wczasy...*, с. 24.

²¹ З. Федецкий был связан со Студенческим сатирическим театром, члены театра, в том числе и А. Дравич, с июня по октябрь проводили много времени в домовладении преподавателя в мазурской местности Кжиже. Согласно сведениям, их первая встреча была запланирована на два часа и продлилась до восьми дней. См.: J. Szmajdziński, *Zmarł Drawicz*, „Gazeta Wyborcza” 1997, № 113, с. 15.

²² См.: M. Wojciechowski, *Zawód Rosja*, „Gazeta Wyborcza” 2000, № 121, с. 14.

²³ См.: J. Podgórska, E. Wilk, *Drugi raz nie zaproszą nas wcale*, „Polityka” 1997, № 13, с. 21.

²⁴ В оригинале: „Będąc studentem sporo czytałem i dość szybko zrozumiałem, że literatura rosyjska to rzecz poważna, potężna, wielka. Wciągnęło mnie to. Zostałem przy niej i nigdy nie żałowałem wyboru.” (Перевод мой - М.Б.) По словам А. Дравича, [в:] W. Szczukin, op. cit., с. 9.

²⁵ См.: E. Chudziński, A. Drawicz, op. cit., с. 5.

прозаикам и поэтам за любое проявление творческой индивидуальности²⁶. Эти обстоятельства таили в себе опасность, ставя под угрозу будущее не только авторов, но и исследователей. Нас не должен удивлять тот факт, что Дравич не сразу решил заняться современной русской литературой и более уверенно чувствовал себя, изучая польские тексты и печатая рецензии на отечественные книги. О начальном этапе своей деятельности он писал:

Это был вызов и приключение. Мне следовало броситься в это головой вниз. Именно в современную эпоху, так как там давление было самым большим. Следовало броситься, но я медлил принять решение. Я заскакивал на минутку и возвращался на более надежные, но многими найденные тропы польской литературы²⁷.

Нельзя однозначно сказать, что Дравич принял решение, касающееся его будущей профессии в поздние студенческие годы и что первое, столь значительное знакомство с русской литературой было главной, или тем более, единственной причиной этого выбора. Ведь его сверстники читали те же книги, смотрели те же кинокартины, также воспитывались в духе коммунистической идеологии, но, как нам хорошо известно, все они не стали профессионально заниматься русской культурой, поменяв свои увлечения и пристрастия, когда настали другие времена. Будучи объективными, мы должны учитывать существование других оснований, и может, в некоторой степени допускать даже роль случайности. Зато мы можем полагать, что знакомство с содержанием качественных произведений принесло филологу двойную пользу. Во-первых, как уже упоминалось, благодаря чтению, он стал развивать умственные способности: анализировать и сопоставлять факты, оценивать происходящее события, вырабатывать свою точку зрения, самостоятельно выдвигать тезисы, проверять их сущность. Во-вторых, именно советская художественная литература послужила более интенсивным, долгосрочным, чем идеологические побуждения и комсомольские принципы, стимулом для дальнейшего систематического исследования широко понимаемой русской культуры.

Нам нельзя обойти стороной то, что кроме формирования читательских вкусов во время обучения в вузе А. Дравич улучшил также свое писатель-

---

²⁶ См.: А. Drawicz, *Pocątunek...*, с. 21.

²⁷ В оригинале: „Było to wyzwanie i przygoda. Należało się w to rzucić głową do przodu. Właśnie we współczesność, bo tam ciśnienie jest największe. Należało się rzucić, a ja zwlekałem. Wskakiwałem na chwilę - i wracałem na twardszy, wydeptany przez wielu skrawek literatury polskiej.” (Перевод мой - М.Б.) Там же, с. 16.

ское мастерство. В девятнадцать лет он поставил первые шаги на поприще литературной критики, написав дебютантскую рецензию на сборник стихов *Pierwsza linia pokoju* (*Первая линия мира*) Виктора Ворошильского. Через год, в 1952 году, в журнале „Нова Культура” („Nowa kultura”) появилась его первая статья, затрагивающая вопросы советской литературы. Этот весьма положительный отзыв об эпическом романе *Za prawe дело* Василя Гроссмана показал начинающему критику, насколько сложной является оценка других. Вскоре после выпуска рецензии, автора книги стали официально упрекать в питагореизме и идеологической вредности, тогда самому Дравичу казалось, что навлек на себя позор неопытности²⁸. Несмотря на это, с третьего курса его рецензии все чаще печатались в литературных журналах. Среди них следует отметить критические разборы произведений Юрия Трифонова, Ильи Эренбурга, Валентина Овечкина, Константина Симонова²⁹. К тому же, он начал постоянное сотрудничество с комсомольской газетой „Штандар млодых” („Sztandar młodych”), в которой помещались фрагменты его переводов с русского языка и ранние очерки.

Не умаляя искусства пера и юношеского успеха А. Дравича в области литературной критики, мы обязаны отчетливо подчеркнуть, что в свои студенческие годы он предстоит перед нами, в основном, как читатель. Для нас, он, прежде всего, является потребителем книг, получающим взамен ценные наблюдения и желание переоценки действительности. В этот период он знакомится с выдающимися произведениями, только что формирует читательские вкусы и жанровые предпочтения, медленно уходит от подражания коммунистическим лозунгам к самостоятельному генерированию идей. Благодаря литературе, он также учится эффективно бороться с явлением, которое сам называл „шизофренией русистов”, то есть, с поступлением противоречивой информации из разных источников³⁰. Влияние этого нового читательского подхода неопределимо, так как под воздействием книг Дравич приобретает черты, необходимые для исследователя, и становится неплохим претендентом на научного сотрудника.

Несомненно, рассматривая биографические факты раннего периода научной деятельности А. Дравича, мы должны также обратить внимание на опыт, приобретенный им, благодаря сотрудничеству со Студенческим

---

²⁸ Об этом первом неудачном опыте, в свои двадцать лет Дравич жестко, но красочно говорил: „Gówno z ciebie, Drawicz, a nie marksistowski krytyk, skoro nie potrafites wykrzyć błędów ideologicznych! Gdzie twoja czujność? Gdzie znajomość teorii?” Там же, с. 21.

²⁹ См.: W. Szczukin, op. cit., с. 9.

³⁰ А. Drawicz, *Co dalej z dwudziestowieczną literaturą rosyjską*, „Slavia Orientalis” 1992, № 1, с. 95.

сатирическим театром, с которым он был связан десять лет - вплоть до 1964 года. Вместе с Агнешкой Осецкой, Лешком Бискупом, Витольдом Домбровским, Анджеем Ярецьким и многими другими, они образовали не только кружок, ставящий спектакли, но и что-то „наподобие политической газеты”, или даже „отдельного поколения”³¹. Их оригинальность заключалась в том, что впервые на подмостках театра они попытались улучшить марксизм. Как члены комсомола, обращающиеся друг к другу словом „товарищ” и выступающие на сцене в белых блузках и с галстуками, они не захотели разрушать тогдашнего строя, а всего-навсего ввести положительные изменения:

Мы были тогда молодыми марксистами, заботящимися о том, чтобы марксизм стал лучше, и по мере возможности, чтобы у него появилось (о чем тогда не говорилось прямо) человеческое лицо [...] Мы были убеждены, что это удастся именно нашему поколению, что мы очистим все это от ошибок и искажений, бюрократизма и отклонений³².

Основатели студенческого театра, в том числе и А. Дравич, подвергали насмешке штамп, партийно-бюрократический язык, безыдейность соцреалистических произведений. Их ревизионистские политические взгляды, отраженные в спектаклях сталкивались с сопротивлением власти и заставляли передавать информацию закамуфлированной. В кругу этих политических мыслителей (именно так называла их А. Осецкая³³) А. Дравич отбирал или сочинял тексты песен. В качестве члена Артистического совета он чаще оценивал программы, чем выступал. Сотрудничая со студентами государственного театрального училища, он преуменьшал свой талант перевоплощения:

Я выступал на сцене, но в эпизодах. Друзья в один голос утверждали, что я лучше всего получился в роли осла в „Рождественском вертепе”. Кроме того, я читал несколько стихов, но никакой я не актер³⁴.

³¹ J. Kuroń, *Byli chtëpocy byli*, „Przegląd Tygodniowy” 1997, № 21, с. 8.

³² В оригинале: „Byliśmy wtedy takimi młodymi marksistami, zatroskanymi o to, żeby ten marksizm był lepszy, w miarę możności żeby on miał - czego się wtedy tak nie nazywało - ludzką twarz [...] Byliśmy przekonani, że naszemu pokoleniu to się właśnie uda. Że oczyścimy to wszystko z błędów i wypraczeń, biurokratyzmu, odchyłeń.” (Перевод мой - М. Б.) А. Drawicz, Е. Wilk, *Wybratem z premedytacją*, „Polityka” 1997, № 22, с. 60.

³³ См.: J. Podgórska, Е. Wilk, *op. cit.*, с. 21.

³⁴ В оригинале: „Wychodziłem na scenę, ale w epizodach. Koledzy zgodnie twierdzili, że najlepiej wypadłem w roli osła w „Szopie betlejemejskiej”. Poza tym recytowałem kilka wierszy, ale aktor był ze mnie żaden.” (Перевод мой - М. Б.) Е. Chudziński, А. Drawicz, *op. cit.*, с. 4.

Хотя А. Дравич, действительно, в эти годы чаще появлялся рядом со сценой, чем на ней, но зрители и коллеги видели его номера в противоположном ракурсе. Упомянутый нами Земовит Федецкий положительно высказывался по поводу оперетты *Spowiedź powszechna* (*Конфитеор*) и песни *Nietolerancja* (*Нетерпимость*)³⁵. Исполненные им роли запомнились также Кшиштофу Теплицу, по мнению которого, молодой филолог, внешне похожий на Маяковского, охотно декламировал стихи своего кумира, сознательно и умело играя этой схожестью³⁶. Довольно образными являются для нас также слова Яцка Куроня, подтверждающие сценическую одаренность полониста:

И Анджей, такой большой, каким я его запомнил, казался мне магом этого театра, он всех нас завораживал, как друзей со сцены, так и зрителей³⁷.

Воспоминания сверстников, касающиеся периода членства в Студенческом сатирическом театре, являются особенно привлекательными. Их ценность состоит в том, что они показывают Дравича с другой, более личной стороны. Благодаря им, мы узнаем его как человека смелого и общительного, принимающего новые вызовы, обладающего автоиронией и изысканным чувством юмора³⁸. В них он описан как „архетип преданного друга”³⁹, готовый вступить в уличный бой ради справедливости. Новый взгляд в наши исследования вносит особенно интервью, взятое у Ольги Липинской, которое опровергает стереотип научного сотрудника. Достойными нашего внимания являются, фрагменты, показывающие Дравича, как человека, путешествующего на попутных машинах по Франции, обучающего иностранцев неприличным русским частушкам, носящего на закорках уставших подруг⁴⁰. С нашей точки зрения, большое значение имеет то, что молодой А. Дравич учился не засиживаясь за книгами, а через активное общение с людьми и вовлечение в текущий культурный процесс. Он вместе с другими основателями студенческого театра в такой дружеской, почти семейной атмосфере создали пятьдесят пять премьер, около трех

³⁵ По словам З. Федецкого, [в:] J. Szmajdziński, *Zmarł Drawicz*, „Gazeta Wyborcza” 1997, № 113, с. 15.

³⁶ К. Теоплицз, *Andrzej Drawicz, nasz przyjaciel (1932-1997)*, „Wiadomości Kultury” 1997, № 21, с. 1.

³⁷ В оригинале: „I ten Andrzej, taki duży, tak go widziałem, wydawał mi się magiem tego teatru, on nas wszystkich czarował. Myślę, że tak samo kolegów ze sceny, jak i widownię.” (Перевод мой - М. Б.), J. Kuroń, *op. cit.*, с. 8.

³⁸ В доказательство мы можем привести высказывания Дравича, касающиеся дружбы с Витольдом Петровским: „В вуз-е мы были неразлучны, у нас были только разные девушки, а и то не всегда.” (Перевод мой - М. Б.) A. Drawicz, *Wczasy...*, с. 58.

³⁹ J. Kuroń, *op. cit.*, с. 8.

⁴⁰ О. Липиńska, *Jeszcze dalej niż te obłoki*, „Przegląd Tygodniowy” 1997, № 21, с. 8.

тысяч спектаклей, в том числе, монодрамы, монтажи фактов, документальные зрелища, постановки песен и вечера поэзии. Их выступления создавались тогда методом мозгового штурма во время ночных разговоров, и это мы можем рассматривать как предвестие позднейших известных встреч Дравича с русскими писателями на кухнях. Мы выделили сотрудничество полониста с театром сатиры как особый период, так как он предоставлял филологу возможность развития разных способностей. Поощряемый первым руководителем театра, Витольдом Домбровским, он читал произведения авангардистов, создавал неплохие, отмеченные другими переводы русских песен, с которых начинался каждый спектакль:

И эту надежду давал нам Анджей стихами, которые приносил и которые переводил с друзьями [...] и это большое преподношение Анджея мне, но это также его великий дар нам всем⁴¹.

Урок, полученный Дравичем в, как говорили о нем основатели, „сиюминутном театре”⁴², несомненно, совершенствовал его умение наблюдать за текущей политической ситуацией, комментировать зарубежные и отечественные события. На сцене он осознал необходимость задавать вопросы себе и другим, активизируя неяркое, по его мнению, поколение⁴³. Кроме того, годы отведенные театру способствовали росту его актерского мастерства, благодаря которому в своих позднейших переводах он будет более убедительно говорить голосами разных писателей, играя жанром и стилем. Дополнительный труд, каким являлось скрывание информации в сценариях спектаклей, повлиял на особенности речи Дравича, в результате чего его язык стал дипломатичнее. Это позволяло ему сознательно обманывать цензуру и, время от времени, передавать в своих критических очерках, заслуживающие внимания фамилии и явления. Сочиняя сатирические тексты в течение целых десяти лет, филолог также сделал свой язык более острым и отчетливым. За эти годы Дравич многому научился, и никого не удивит факт, что ему сложно было уйти из театра. Атмосферу сатириков почувствует он позже в Обществе научных курсов (Летучий университет), в редакции литературного подпольного журнала „Запис” („Zapis”) и диссидентской оппозиции Комитета защиты

---

⁴¹ В оригинале: „I tę nadzieję dawał mi Andrzej wierszami, które przynosił, które przekładał z przyjaciółmi, z którymi mnie połączył. I to jest wielki dar Andrzeja dla mnie, ale to jest również wielki dar Andrzeja dla nas wszystkich.” (Перевод мой - М. Б.) J. Kuroń, op. cit., с. 8.

⁴² J. Podgórska, E. Wilk, op. cit., с. 21.

⁴³ A. Drawicz, *Wczasy...*, с. 70.

рабочих, а также в упомянутых нами кухонных исследованиях жизни русских писателей.

Последним звеном научной молодости Анджея Дравича является период работы в советско-польском институте, находящемся в эти годы на улице Фоксал 10 в Варшаве. Молодой полонист присоединился к исследовательскому коллективу восточнославянской литературы, управляемому Самуэлем Фишманом, почти сразу после окончания университета в 1955 году. В группу выдающихся славистов он вошел не без помощи знакомых - Антони Семчука и Бохдана Гальстера, рекомендации которых убедили научный состав: „Bohdan должен был „занудить” профессора Фишмана, а я профессора Якубца”⁴⁴.

Дравич раньше слышал о советско-польском институте, однако не решился устроиться туда на работу. В конце концов, его к этому склонила перспектива создания монографии, посвященной Маяковскому, которым, как мы видим, он увлекался уже несколько лет, и к которому ему удалось вызвать повышенный интерес других сотрудников коллектива. Руководство Самуэля Фишмана соответствовало требованиям свежее испеченного выпускника:

Может быть, он не был самым великим среди, известных мне, русистов, но он позволил мне ходить своими тропами⁴⁵.

Дравич, действительно, нашел в институте свободу своим научным изысканиям до такой степени, что обдуманной книги никогда и не написал. Однако не в нашей компетенции рассуждать, сложилось ли это из-за отсутствия самодисциплины (как утверждал он сам)⁴⁶, или из-за разочарования в авангарде (как казалось А. Семчуку)⁴⁷. По поводу того, что работая со знаменитыми умами (Анджеем Валицким, Виктором Якубцем, Северином Поллаком, Рышардом Пшыбыльским), полонист учился тщательности и ответственности за содержание своих текстов. За два года сотрудничества он систематизировал также свои довольно обширные знания по современной русской литературе, доказательством чего были его многочисленные доклады на тему произведений периода оттепели. После ликвидации института в 1957 году, причиной чего стали такие же, все более

---

⁴⁴ В оригинале: „Bohdan miał „urobić” profesora Fiszmana, ja zaś profesora Jakóbca.” (Перевод мой - М. Б.) - A. Semczuk, *Młodość rusycystyczna polonisty Andrzeja Drawicza*, [В:] *Rosyjskie ślady Andrzeja Drawicza*, Opole 1999, с. 20.

⁴⁵ В оригинале: „(...) może nie był największym ze znanych mi rusycystów, ale pozwolił mi chadzać swoimi drogami.” (Перевод мой - М. Б.), E. Chudziński, A. Drawicz, op. cit., с. 5.

⁴⁶ A. Drawicz, *Pocątunek...*, с. 18.

⁴⁷ A. Semczuk, op. cit., с. 23.

смелые статьи о советской литературе, печатанные в журнале „Опине” („Opinie”), Дравич приобрел статус независимого публициста, не решаясь присоединиться ни к преподавательским силам Варшавского университета, ни к Польской государственной академии наук, мотивируя это словами: „(...) ученый из меня был тогда больше, чем просто проблемный”⁴⁸. После 1957 года Дравич активно сотрудничал с газетами - первоначально, в основном, со „Штандаром млодых”, путешествовал по России в качестве корреспондента, но, что интересно, он не получил диплом и не работал штатным сотрудником в течение следующих пятнадцати лет:

Формально я окончил университет, сдал все экзамены, включая магистерский, но я не смог получить диплом, так как мне не хватало нескольких отметок в зачетной книжке. Только спустя пятнадцать лет, моя жена Вера [...] заставила меня завершить этот вопрос⁴⁹.

В 1970 году наличие высшего образования у филолога подтвердит руководитель его дипломной работы - Ян Зыгмунт Якубовски, но ведь не этот факт завершает первый этап научной деятельности полониста. Переломным, на наш взгляд, является убеждение Дравича в том, что смысл его жизни состоит в исследовании современной литературы и что ей он должен посвятить свою жизнь - именно это заключение завершает его научную молодость.

Библиография:

- Chudziński E., Drawicz A., *Ideowe ZMP-ówki mi nie dowierzały*, „Zdanie” 1996, № 2.
- Drawicz A., *Co dalej z dwudziestowieczną literaturą rosyjską*, „Slavia Orientalis” 1992, № 1.
- Drawicz A., *Pocątunek na mrozie*, Łódź 1990.
- Drawicz A., *Wczasy pod lufą*, Warszawa 1997.
- Drawicz A., Wilk E., *Wybrałem z premedytacją*, „Polityka” 1997, № 22.
- Kuroń J., *Byli chłopcy byli*, „Przegląd Tygodniowy” 1997, № 21.

⁴⁸ В оригинале: „(...) naukowiec był wtedy ze mnie bardziej niż problematyczny.” (Перевод мой - М. Б.) E. Chudziński, A. Drawicz, op. cit., с. 5.

⁴⁹ В оригинале: „Formalnie skończyłem studia, zdałem wszystkie egzaminy z magisterium łącznie, ale nie mogłem odebrać dyplomu, gdyż brakowało mi paru zaliczeń w indeksie. Dopiero po piętnastu latach moja żona Wiera [...] zmusiła mnie do sfinalizowania całej sprawy.” (Перевод мой - М. Б.) Там же, с. 5.

- Lipińska O., *Jeszcze dalej niż te obłoki*, „Przegląd Tygodniowy” 1997, № 21.
Podgórska J., Wilk E., *Drugi raz nie zaproszą nas wcale*, „Polityka” 1997, № 13.
Semczuk A., *Młodość rusycystyczna polonisty Andrzeja Drawicza*, [B:] *Rosyjskie ślady Andrzeja Drawicza*, Opole 1999.
Szczukin W., *Te ślady zatrzeć się nie mogą. O życiu i pracach Andrzeja Drawicza (1932-1997)*, [B:] *Rosyjskie ślady Andrzeja Drawicza*, Opole 1999.
Szmajdziński J., *Zmarł Drawicz*, „Gazeta Wyborcza” 1997, № 113.
Teoplitz K., *Andrzej Drawicz, nasz przyjaciel (1932-1997)*, „Wiadomości Kultury” 1997, № 21.
Wojciechowski M., *Zawód Rosja*, „Gazeta Wyborcza” 2000, № 121.

<http://www.novpol.ru/index.php?id=1463>.

<http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/398/4920/>.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Общие вопросы

В истории мировой юстиции сложились две основные модели судебного контроля: американская, которая заключается в том, что контроль осуществляется общей судебной системой (к примеру: США, Канада, Япония, а в некоторой степени также Чехия и Словакия) и европейская, в рамках которой контроль осуществляется особым, специальным судом (например в Австрии, Италии, Испании, Франции, Бельгии, Польше)¹. Согласно европейской модели, созданной в большей степени одним из основных теоретиков юридического позитивизма Гансом Кельзеном, конституция пользуется самым большим авторитетом и является единственным образцом контроля закона. Американская модель основана на судебных прецедентах и она лучше воспринимается в странах, в которых действует система *common law* (общий закон), в то время как Кельзен подчеркивает значение абстрактного контроля. Согласие закона с конституцией отвечает общественным интересам, поэтому, по мнению Кельзена, не надо ждать нарушения интереса отдельного лица, чтобы начать процедуру контроля.

Конституционный Суд Российской Федерации не является в чистом виде аналогом американской или европейской модели контроля. Сначала большинство ученых и политиков предпочитало выбор американской модели контроля, чтобы не создавать новых судов. В конце концов было принято решение, что европейская система лучше отвечает нуждам Российской Федерации как новой страны. Кроме того, такое решение поз-

---

¹ M. Granat, *Sądownictwo konstytucyjne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej z punktu widzenia modelu kontroli Kelsena*, „Przegląd Sejmowy”, № 1(54) 2003, с. 43.

волило избежать влияния менталитета судей общих судов на конституционный контроль².

Согласно Конституции, которая вступила в силу 25 декабря 1993 года, Конституционный Суд это орган судебной власти. Регуляции, касающиеся КС, находятся в главе VII, после главы V ("Федеральное Собрание") и VI ("Правительство РФ"). Роль такой конструкции записи сводится к тому, чтобы подчеркнуть разделение ветвей власти Российской Федерации. Надо отметить, что понимание механизма этого способа управления воспринимается в России немножко по-другому, чем в других европейских странах. Президент не подчиняется этой схеме, хотя он осуществляет полномочия исполнительного характера³. Конституционный Суд РФ считается составной частью судебной власти, так как он имеет много общего с обычными судами. Однако, от этих судов КС отличается между прочим тем, что в его деятельности преобладает контроль⁴. К Конституционному Суду непосредственно относится только 125 статья Конституции, в которой находится информация о составе полномочиях Суда, но в других разделах можно также найти фрагментарные регуляции, касающиеся отношений между Судом и остальными органами государства (особенно Президентом и парламентом).

Подробные регуляции оговорены в комплексном, обширном (115 статей) федеральным конституционным законом "О Конституционном Суде Российской Федерации", который вступил в силу 23 июля 1994 года. Предварительный проект был разработан предыдущим составом Конституционного Суда и внесен путем законодательной инициативы в Думу. Хотя согласно Указу Президента от 17 октября 1993 года деятельность Суда была приостановлена, никто не отрицал его действия по делам приготовления нового закона.

Кроме Конституции и закона "О Конституционном Суде Российской Федерации", деятельность Суда регулируется также Регламентом КС РФ от 24 января 2011 года, который был принят полным составом Суда (раньше: Регламентом КС от 1 марта 1995 года), регулирующим вопросы внутренней деятельности Конституционного Суда и инструкций по делопроизводству. Разногласие вызывает указ Президента от 15 сентября 1995 года, решающий вопросы про средства, обеспечивающие материальные гарантии независимости судей. Согласно Указу процедура, по которой Суд приобретает материальные средства, полностью зависит от определений главы госу-

² Ibidem, с. 53-54.

³ J. Kowalski *Konstytucja Federacji Rosyjskiej a rosyjska i europejska tradycja konstytucyjna*, Warszawa 2009, с. 330-331.

⁴ Ю. Л. Шульженко *Конституционный контроль в России*, Москва 1995, с. 147-148.

дарства. В результате, существуют сомнения про беспристрастность Суда в случае решений, касающихся Президента.

Полномочия Конституционного Суда

Главные компетенции Конституционного Суда регулирует статья 125 Конституции РФ. Кроме того, несколько предписаний можно также найти в федеральных конституционных законах. Основной задачей Суда является контроль соответствия правовых норм Конституции. Суд рассматривает дела о конституционности федеральных законов, нормативных актов Президента РФ, Совета Федерации, Государственной думы, Правительства РФ, конституций республик, уставов, а также законов и иных нормативных актов субъектов РФ, изданных по вопросам, относящимся к ведению органов государственной власти и совместному ведению органов государственной власти и органов государственной власти субъектов РФ, договоров между органами государственной власти и органами государственной власти субъектов РФ, договоров между органами государственной власти субъектов РФ, а также не вступивших в силу международных договоров РФ. Контроль проводится по запросам Президента РФ, Совета Федерации или одной пятой его членов, Государственной думы или одной пятой ее депутатов, Правительства РФ, Верховного суда РФ, Высшего арбитражного суда РФ, а также органов законодательной и исполнительной власти субъектов РФ. Согласно судебной практике, КС не осуществляет повторного контроля актов, признанных давным Комитетом Конституционного Надзора, безмолвно признавая правомочность его решений. Суд избегает также ситуаций, в результате которых его решения дополняли бы правовые лакуны. Однако на практике случается, что Суд входит в сферу поручений законодательной власти⁵. Деятельность Суда в описанной области поддерживает однородность закона Федерации. Прецеденты, создаваемые Судом, как и акты собственного толкования, имеют нормативно-регулирующее значение и в том числе они также являются высшими по своей юридической силе правовыми нормами, распространяющимися на неопределенный круг случаев и субъектов правовых отношений. Согласно статье 6 Закона о Конституционном Суде, решения Суда обязательны не только для участников конституционного спора, но и для иных субъектов права⁶.

---

⁵ Ibidem, с. 322.

⁶ О. А. Андропова, *Конституционный Суд РФ в истории развития конституционного контроля* [в:] *Общество, политика, наука: новые перспективы*, ред. Е.А. Киселев, Москва 2000, с. 333.

Согласно Конституции, КС рассматривает жалобы на нарушение конституционных прав и свобод по запросам граждан и проверяет конституционность закона, примененного или подлежащего применению в конкретном деле по запросам судов. Встречается мнение, что круг лиц имеющих право выступить с жалобой слишком широк, так как под названием "гражданин" подразумевается также иностранцев и апатридов, если у них выступает правовой интерес по данному делу. В отличии от других европейских конституций, жалобу можно подавать еще во время, когда дело находится в судебном производстве. Согласно судебной практике, суды обязаны направить запрос, касающийся конституционности, если у них появятся серьёзные сомнения. Это обосновано тем, что роль описываемого механизма сводится к исключению из системы права законов, которые противоречат Конституции⁷.

Статья 125 Конституции предусматривает, что Суд дает заключения о соблюдении установленного порядка выдвижения обвинения против Президента РФ, который описан в Постановлении Государственной Думы ФС РФ от 22 января 1998 года "О Регламенте Государственной Думы Федерального Собрания РФ"⁸. Эта процедура отличается от заимствованного у британской политической системы института *impeachment* (импичмент), согласно которому в случае подозрения совершения тяжкого уголовного преступления, высокопоставленный государственный чиновник обвиняется нижней палатой, а решение принимается верхней палатой. Иными словами, судом является парламент. Такой вариант принят, между прочим, в США, Литве, Аргентине и Украине⁹. В Российской Федерации Президент может быть отрешен от должности Советом Федерации только на основании выдвинутого Государственной Думой обвинения в государственной измене или совершении иного тяжкого преступления. Участие судебной власти в процессе отрешения от должности Президента ограничено и сводится к тому, что наличие в действиях главы государства признаков преступления подтверждается заключением Верховного Суда Российской Федерации, а соблюдение же установленного порядка выдвижения обвинения - заключением Конституционного Суда Российской Федерации.

Согласно статье 104 Конституции, Суд также вправе выступать с законодательной инициативой по вопросам своего ведения. Стоит подчеркнуть,

⁷ Ibidem, с. 325-327.

⁸ Постановление Государственной Думы ФС РФ от 22 января 1998 г. N 2134-II ГД "О Регламенте Государственной Думы Федерального Собрания РФ", <http://base.garant.ru/1575717/>. [Доступ: 09.12.2012]

⁹ *Systemy polityczne Europy środkowej i wschodniej - perspektywa porównawcza*, ред. А. Antoszewski, Wrocław 2006, с. 240-243.

что Конституционный Суд РФ является исключением на фоне законодательной практики европейских государств, так как в других странах Европы конституционные суды не имеют возможности выступать с законодательной инициативой, даже в узком охвате¹⁰.

Кроме того, КС решает споры о компетенции между органами государственной власти РФ и субъектов РФ, а также дает толкование Конституции РФ по запросу Президента, Государственной думы, Правительства, Совета Федерации и органов законодательной власти субъектов РФ. В отличие от законодательства других европейских стран (например, Германии, Хорватии, Румынии, Польши), Конституционный Суд РФ не вправе оценивать конституционность существования и деятельности политических партий¹¹.

КС осуществляет также иные полномочия, предоставленные ему Конституцией и федеральными конституционными законами. Например, статьи 15 и 23 Федерального конституционного закона от 10 октября 1995 года „О референдуме Российской Федерации” предусматривают, что по запросу Президента КС проверяет процессуальные предпосылки назначения референдума. В некоторых посткоммунистических странах институт референдума используется для борьбы за власть. К примеру, такое решение применил президент РФ Борис Ельцин в апреле 1993 года, когда ввиду нарастающего конфликта с парламентом он обратился к избирателям с вопросом, одобряют ли они политику Президента или желают проведения досрочных выборов. Благодаря вышеуказанной компетенции, Суд является инструментом, пресекающим искушения правящих лиц в случае, когда они хотят ограничивать фактические возможности существования оппозиции. Ситуации, когда уровень политического соперничества неестественно снижался манипуляциями, притеснениями, шантажом и взятками, встречались в балканских странах, на Украине и в России¹². Объективный, беспристрастный осмотр Конституционного Суда обеспечивает демократию, в том числе и возможность существования оппозиции.

Интересно, что по сравнению с предыдущей регуляцией, полномочия Конституционного Суда претерпели изменения. Чтобы избежать ситуации с начала девяностых годов, когда Суд высказывал свои политические мнения, он был лишен поручений, касающихся оценки конституционности политических партий и контроля конституционности актов применения закона¹³. С другой стороны, законодатель не был последователен по этому вопросу, так как ни в Конституции, ни в Законе о СК РФ не поместил от-

---

¹⁰ W. Sokolewicz, *op.cit.*, с. 327-332.

¹¹ *Systemy polityczne...*, *op.cit.*, с. 247.

¹² *Ibidem*, с. 245-246.

¹³ W. Sokolewicz, *op.cit.*, с. 309.

четливого постановления, решающего возможность рассмотрения Судом политических проблем. Только статья 3 Закона о СК РФ предусматривает, что Конституционный Суд Российской Федерации решает исключительно вопросы права, с чего *a contrario* можно сделать вывод, что вопросы политики не подвергаются компетенции Суда¹⁴. Что касается других европейских стран, конституционные суды Венгрии, Литвы, Украины и Белоруссии также не вправе оценивать, действуют ли политические партии согласно конституции. Такие полномочия, между прочем, осуществляют конституционные суды Румынии, Болгарии, Польши и Словении¹⁵. Стоит подчеркнуть, что хотя в Польше Конституционный Суд вправе оценивать конституционность существования политических партий, оценкой правильности выборов занимается Верховный Суд Польши. Некоторые теоретики придерживаются позиции, что лучше было бы, если этим вопросом занимался бы также конституционный суд, потому что он по определению аполитичен. Таким образом, мы можем констатировать, что споры, касающиеся компетенции конституционных судов встречаются во всех странах, где суды такого типа существуют¹⁶.

Гарантии независимости Конституционного Суда и судей

В большинстве европейских стран, в том числе и в Российской Федерации, независимость суда обеспечивается законом. Судебная власть должна характеризоваться неизменностью, так как она исполняет роль аполитичного фактора равновесия в системе раздела ветвей властей, а также функцию гаранта свобод и прав личности¹⁷. Надо заметить, что согласно некоторым юристам, политического влияния на конституционный суд невозможно избежать. Судьи - хотя бы бессознательно - всегда принимают решения согласно своим политическим взглядам. Интересно, что Кельзен предлагал, чтобы решить эту проблему, разрешая парламенту заполнять часть должностей в суде политиками. Тогда они могли бы откровенно выражать свое мнение¹⁸. Однако, в сегодняшнее время почти все демократические страны пытаются формировать свои законы таким образом, чтобы политические деятели не могли влиять на решения конституционного суда.

¹⁴ Ibidem, с. 321.

¹⁵ A. M. Ludwikowska, *Sądownictwo konstytucyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, Toruń 2002, с. 145-148.

¹⁶ W. Sokolewicz, *op.cit.*, с. 32.

¹⁷ *Systemy polityczne...*, *op.cit.*, с. 234-235.

¹⁸ H. Kelsen, *Istota i rozwój sądownictwa konstytucyjnego*, Warszawa 2009, с. 41-42.

К гарантиям организационной (институциональной) независимости принадлежит неподчиненность судей как в структуре судебной власти, так и в иных властных структурах, а также распределение дел между судьями. Кроме того, суд не может быть связан какими-либо инструкциями по толкованию конституции и закона. Функциональная независимость означает, что никакие органы, кроме суда, не имеют права осуществлять функций, относящихся к правосудию. Суд вправе отказаться от рассмотрения дела, не относящегося к отправлению функции правосудия. Недопустимо, чтобы любые другие государственные органы влияли на ход или на результаты процесса, прекращали или приостанавливали судебные дела, а также отменяли решения и приговоры. Единственными допустимыми исключениями являются помилование и амнистия¹⁹.

Основным условием существования независимости суда являются гарантии независимости судей²⁰. В принципе, к универсальным обстоятельствам независимости принадлежит требование, чтобы судья был нейтральным лицом, незаинтересованным в исходе дела, потому что только тогда может быть обеспечена справедливая, беспристрастная и объективная процедура разрешения спора. Чтобы достигнуть этой цели, судебная процедура должна быть строго регламентирована законом. Требуется формальное равенство сторон в процессе и состязательность самого процесса. Кроме того, судья должен следить за соблюдением процедуры с нейтральной точки зрения и оценивать только юридическое содержание процесса. Судебная процедура должна быть четко отделена от сферы непосредственного проявления власти законодательных, исполнительственных и административных органов. Параллельно, судебная власть должна оставаться под контролем общества и оцениваться СМИ, потому что только тогда защита прав и свобод субъектов отвечает принципам, потребностям и стандартам существующим в демократическом, гражданском обществе²¹.

В правовой системе РФ к гарантиям независимости деятельности судьи принадлежит иммунитет (неприкосновенность), несменяемость, привилегированный режим отправления в отставку, равенство прав судей и предоставление судье материального и социального обеспечения, гарантий безопасности, соответствующих его высокому статусу. Иногда в этот спи-

---

¹⁹ B. Banaszak *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Kraków 2004, с. 578-581.

²⁰ W. Sokół, M. Zmigrodzki *Systemy polityczne państw Europy środkowej i wschodniej*, Lublin 2005, с. 408.

²¹ *Systemy polityczne...*, *op.cit.*, с. 247.

сок включается также возможность выражения судьей особого мнения (*votum separatum*).

Закон РФ гарантирует неприкосновенность судей КС. Судья не может быть привлечен к какой-либо ответственности, в том числе после прекращения его полномочий, за мнение, выраженное им при рассмотрении дела в Конституционном Суде, если только вступившим в законную силу приговором суда не будет установлена виновность данного судьи в преступном злоупотреблении своими полномочиями. Только за совершение дисциплинарного проступка на судью, по решению КС, может быть наложено дисциплинарное взыскание в виде предупреждения или прекращения полномочий.

Члены КС наделены гарантией несменяемости судей. Их полномочия могут быть прекращены или приостановлены только в порядке и на основаниях, установленных законом "О Конституционном Суде Российской Федерации". Закон предусматривает, что судья может по собственной воле отказаться от должности. Досрочное прекращение полномочий судьи возникает ввиду: достижения судьей предельного возраста пребывания в должности; утраты гражданства Российской Федерации; вынесенного в отношении судьи обвинительного приговора, вступившего в законную силу; продолжения судьей, несмотря на предупреждение со стороны КС, занятий или совершения действий, не совместимых с его должностью; неучастия судьи в заседаниях КС или уклонения его от голосования свыше двух раз подряд без уважительных причин; признания судьи недееспособным решением суда, вступившим в законную силу; признания судьи безвестно отсутствующим решением суда, вступившим в законную силу; объявления судьи умершим решением суда, вступившим в законную силу и смерти судьи. Кроме вышеуказанных причин, досрочное прекращение полномочий наступает в ситуации нарушения порядка назначения судьи на должность, установленного Конституцией РФ и настоящим Федеральным конституционным законом. Такое заведение вызывает сомнения, касающиеся отсутствия вины судьи, которого снимают с должности. Сомнения вызывает также возможность прекращения полномочий судьи в случае совершения им поступка, порочащего честь и достоинство судьи, так как масштаб свободной оценки является слишком широким. Кроме того, полномочия судьи Конституционного Суда Российской Федерации могут быть прекращены также из-за его неспособности по состоянию здоровья или по иным уважительным причинам, выступающим в течение длительного времени (не менее десяти месяцев подряд) исполнять обязанности судьи. В зависимости от причины, прекращение полномочий судьи осуществляет-

ся после решения Конституционного Суда или Совета Федерации по представлению Конституционного Суда²².

Полномочия судьи Конституционного Суда могут быть приостановлены в случаях, когда в отношении судьи возбуждено уголовное дело, либо он привлечен в качестве обвиняемого по другому уголовному делу или судья по состоянию здоровья временно не способен выполнять свои обязанности. Приостановление полномочий судьи осуществляется решением Конституционного Суда. Судья КС, полномочия которого приостановлены, не вправе участвовать в заседаниях Суда, а также направлять официальные документы в государственные органы и организации, в общественные объединения, должностным лицам, гражданам, а также истребовать от них какие-либо документы и иную информацию.

Следует упомянуть, что согласно закону, судьи пользуются равными правами. Они имеют право решающего голоса по всем вопросам, рассматриваемым во время пленарных заседаний КС или заседаний палаты, в состав которой они входят.

Материальные гарантии независимости судьи устанавливаются применительно к соответствующим гарантиям, предусмотренным законодательством Российской Федерации для судей иных высших федеральных судов. Существует возможность предусмотреть другими правовыми актами нормы, повышающие уровень правовой защиты судей или их материальное и социальное обеспечение. К материальным гарантиям независимости судьи принадлежат: вознаграждение, связанное с оплатой труда судьи, предоставление ежегодного отпуска, социальное обеспечение, обеспечение жильем, социально-бытовым обслуживанием, а также обязательным государственным страхованием жизни и здоровья судьи. Хотя в сравнении с другими странами восточной Европы, социальный статус судьи является довольно высоким, то учитывая долгий срок службы (12 лет), средства предназначены судьям могут оказаться недостаточными²³. Пребывающему в отставке судье КС, имеющему стаж работы не менее пятнадцати лет, независимо от возраста, выплачивается по его выбору пенсия или не облагаемое налогом ежемесячное пожизненное содержание. При этом в стаж работы, дающий право на получение ежемесячного пожизненного содержания, засчитывается время предшествующей работы по юридической профессии. Пребывающий в отставке судья может заниматься только научной профессиональной деятельностью.

---

²² <http://www.ksrf.ru/ru/Info/LegalBases/FCL/Pages/Chapter1.aspx>. [Доступ: 9.12.2012]

²³ W. Sokolewicz, *op.cit.*, с. 336.

Кроме вышеуказанных гарантий независимости судей *sensu stricto*, существуют другие постановления Конституции и законов РФ, обеспечивающие аполитичность и безразличие судей КС. Следует упомянуть возможность выражения особого мнения судьей (*votum separatum*), которая, однако, считается спорной. В первый раз она была введена в 1970 году в Федеративной Республике Германии. В настоящее время законы большинства европейских стран (кроме Франции и Италии) предусматривают возможность выразить судьей свое неодобрение, касающееся содержания или аргументов данного решения. Хотя благодаря такой возможности судьи вынуждены дотошно обосновывать свое мнение, что положительно влияет на существенный уровень дискуссии внутри Суда, *votum separatum* подвергается также резкой критике, так как оно понижает авторитет решений, придает им политический характер и нарушает отношения между судьями²⁴.

Российское законодательство содержит строгую формулировку, направленную на обеспечение аполитичности судей, в соответствии с которой судья КС не может принадлежать к политическим партиям и движениям, материально их поддерживать или даже участвовать в политических акциях, вести политическую пропаганду и агитацию, участвовать в кампаниях по выборам в органы государственной власти и органы местного самоуправления, присутствовать на съездах и конференциях политических партий и движений или заниматься иной политической деятельностью. Кроме того, судья КС не вправе выступать в печати или иных средствах массовой информации перед любой аудиторией, публично высказывать свое мнение по вопросу, который может стать предметом рассмотрения в КС, либо изучается, либо принят к рассмотрению Судом, до принятия решения по данному вопросу²⁵.

Анализируя гарантии независимости КС, следует упомянуть его сильную связь с парламентом, которую прекратил новый Регламент Конституционного Суда Российской Федерации, принят 24 января 2011 года²⁶. Еще в 2010 году в правовой системе РФ существовала обязанность КС выступать с посланиями, направленными парламенту. Суд ежегодно высказывал свое наблюдения, касающиеся состояния конституционной законности в стране в свете своего опыта, а также других вопросов, если они вписывались в дефиницию поручений и цели судов. Послание могло быть заслушано обеими палатами на совместном заседании, зато дискуссия,

²⁴ J. Kowalski, *op.cit.*, с. 347-348.

²⁵ Ю. Л. Шульженко, *op.cit.*, с. 150.

²⁶ <http://www.ksrf.ru/ru/Info/LegalBases/Reglament/Pages/default.aspx>. [Доступ: 9.12.2012]

вопросы, принятие решений были возможны уже на отдельных заседаниях. Как показывала практика, дискуссии часто бывали очень критическими, что негативно влияло на независимость Конституционного Суда²⁷.

Заключение

Подытоживая, постановления, касающиеся дел, рассматриваемых Конституционным Судом РФ и гарантий независимости судов и независимости деятельности судей не отличаются значительно от законов других демократических стран Европы. Особенно сильно подчеркнута аполитичность Суда, который не вправе решать о конституционности существования и деятельности политических партий. После изменения Регламента в январе 2011 г., КС стал еще более независимым. Кажется, что законодательство РФ стремится к осуществлению демократических стандартов, принимая во внимание, что Конституционный Суд должен строиться на принципах независимости.

Библиография:

- Андропова О. А., *Конституционный Суд РФ в истории развития конституционного контроля* [в:] *Общество, политика, наука: новые перспективы*, ред. Е. А. Киселев, Москва 2000.
- Шульженко Ю. Л., *Конституционный контроль в России*, Москва 1995.
- Banaszak B., *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Kraków 2004.
- Granat M., *Sądownictwo konstytucyjne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej z punktu widzenia modelu kontroli Kelsena*, „Przegląd Sejmowy”, № 1(54) 2003.
- Kelsen H., *Istota i rozwój sądownictwa konstytucyjnego*, Warszawa 2009.
- Kowalski J., *Konstytucja Federacji Rosyjskiej a rosyjska i europejska tradycja konstytucyjna*, Warszawa 2009.
- Ludwikowska A. M., *Sądownictwo konstytucyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, Toruń 2002.
- Systemy polityczne Europy środkowej i wschodniej - perspektywa porównawcza*, ред. А. Antoszewski, Wrocław 2006.
- Sokół W., Zmigrodzki M., *Systemy polityczne państw Europy środkowej i wschodniej*, Lublin 2005.

---

²⁷ W. Sokolewicz, *op.cit.*, с. 315.

Постановление Государственной Думы ФС РФ от 22 января 1998 г. N 2134-II ГД "О Регламенте Государственной Думы Федерального Собрания РФ", <http://base.garant.ru/1575717/>.

<http://www.ksrf.ru/ru/Info/LegalBases/FCL/Pages/Chapter1.aspx>.

<http://www.ksrf.ru/ru/Info/LegalBases/Reglament/Pages/default.aspx>.

MIEJSCE BIAŁORUSI W PARTNERSTWIE WSCHODNIM W LATACH 2009-2011

Partnerstwo Wschodnie (dalej PW) powołane w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, to polsko-szwedzka inicjatywa przewidująca utworzenie regionalnej współpracy państw członkowskich UE z Ukrainą, Mołdawią, Azerbejdżanem, Armenią, Gruzją oraz Białorusią, mająca na celu polityczne zbliżenie, integrację gospodarczą, a także intensyfikację relacji pomiędzy Unią a jej wschodnimi sąsiadami. Dla państw objętych inicjatywą Partnerstwa Wschodniego, którego inauguracja miała miejsce 7 maja 2009 roku na szczycie unijnym w Pradze, udział w programie jawi się jako alternatywa dla członkostwa w UE, która w perspektywie długoterminowej ma przynieść stworzenie strefy wolnego handlu i strefy bezwizowej z krajami UE¹.

Inicjatywa Partnerstwa Wschodniego, opierająca się na unijnych wartościach, standardach i normach obejmuje współpracę w następujących dziedzinach: prawa człowieka, gospodarka rynkowa, zrównoważony rozwój, właściwe zarządzanie, bezpieczeństwo energetyczne, umacnianie kontaktów międzyludzkich i ożywienie współpracy naukowej i kulturalnej².

Genezą programu stała się propozycja Polski i Szwecji z maja 2008 roku, dotycząca pogłębienia relacji ze wschodnimi sąsiadami Unii objętymi programem Europejskiej Polityki Sąsiedztwa³. Bodźcem do przyspieszenia prac nad projektem była gruzińsko-rosyjska wojna, która wybuchła w sierpniu 2008 roku. 1 września 2009 roku Rada Europejska podczas nadzwyczajnego posiedzenia poprosiła o przyspieszenie prac nad projektem PW w obliczu konieczności zaangażowania UE w kaukaski konflikt⁴. Tak więc, u źródeł Partnerstwa Wschodniego leży geopolityczna motywacja unijnych przywódców, wyrażona

¹ Д. Мельянцов, *Беларусь - ЕС: затяжная нормализация*, [w:] *Белорусский ежегодник 2009. Сборник обзорных и аналитических материалов по развитию ситуации в Республике Беларусь в 2009 г.*, Минск 2010, s. 74.

² *Partnerstwo Wschodnie*, <http://www.msz.gov.pl/Partnerstwo,WSchodnie,19887.html>. [Dostęp: 01.05.2011]

³ *Polish-Swedish proposal, Eastern Partnership*, 23. 05. 2008, http://www.tepsa.eu/docs/draft_proposal_eastern_partnership.pdf.

poprzez chęć wyłączenia wschodnioeuropejskich postsowieckich krajów spod wpływu Federacji Rosyjskiej oraz stworzenie sojuszu krajów przyjaznych Unii za jej wschodnimi granicami⁵.

W komunikacie dotyczącym powołania Partnerstwa Wschodniego opracowanym przez Komisję Europejską 3 grudnia 2008 roku⁶, a następnie potwierdzonym wspólną deklaracją przyjętą na inauguracyjnym Partnerstwo Wschodnie szczycie w Pradze 7 maja 2009 roku⁷, brak punktów traktujących o niebezpieczeństwie ze strony Rosji, które stanowiły przecież istotne podwaliny dla opracowania projektu PW. Jednakże brak ten nie oznacza, że geopolityczne przesłanki inicjatywy straciły na ważności, a dowodzi jedynie politycznej poprawności Unii, będącej odpowiedzią na protesty Rosji i rosyjskiego ministra spraw zagranicznych Siergieja Ławrowa⁸. O aktualności i wadze problemu dla unijnych przywódców świadczy choćby fakt, że politycy Parlamentu niejednokrotnie podkreślali, iż udział Białorusi w PW zależy od nieuznania przez Mińsk separatystycznych republik Gruzji⁹.

W wyżej wspomnianych dokumentach znalazły się natomiast konkretne propozycje dotyczące zacieśnienia wzajemnych relacji dwustronnych oraz zainicjowania nowej, wielostronnej perspektywy we współpracy pomiędzy Unią a państwami Europy Wschodniej i Południowego Kaukazu. Inicjatywa zgłoszona przez Komisję Europejską 3 grudnia 2008 roku zakładała stworzenie nowych układów o stowarzyszeniu, obejmujących pogłębione, kompleksowe umowy o wolnym handlu, zawarte z krajami wyrażającymi gotowość oraz będącymi w stanie podjąć wynikającym z takich umów dalekosiężnym zobowiązaniom wobec Unii Europejskiej. Komisja przewidywała również stopniową integrację z gospodarką UE, zachowując jednocześnie proporcjonalną do gospodarek obu stron asymetrię.

PW zgodnie z planem miało stanowić zachętę dla rozwinięcia przez partnerów łączącej ich sieci wolnego handlu, która w dłuższej perspektywie umożliwiłaby współtworzenie sąsiedzkiej wspólnoty gospodarczej, jak również

⁴ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady. Partnerstwo wschodnie, {SEK(2008) 2974}, Bruksela, 03. 12. 2008, KOM(2008) 823, s. 2, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0823:FIN:PL:PDF>. [Dostęp: 15.12.2012]

⁵ Dlaczego UE postanowiło zainicjować Partnerstwo Wschodnie?, <http://eastbook.eu/faq-o-partnerstwie-wschodnim/#six>. [Dostęp: 15.12.2012]

⁶ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego...

⁷ Wspólna deklaracja przyjęta podczas szczytu partnerstwa wschodniego w Pradze. Praga, 7 maja 2009, Bruksela, 7. 05. 2009, 8435/09 (Presse 78), http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/PL/er/107647.pdf. [Dostęp: 15.12.2012]

⁸ Д. Мельянцоў, Усходняе партнёрства: незавершаны гештальт, BISS BB #07/2009BY, 30. 03. 2009, <http://www.belinstitute.eu/images/stories/documents/bb072009by.pdf>. [Dostęp: 15.12.2012]

⁹ М. Рахлей, Хавьер Солана: Важно, чтобы Беларусь сохранила свою позицию о непризнании Южной Осетии и Абхазии, 17. 03. 2009, http://belapan.com/archivve/2009/03/17/eu_291314/. [Dostęp: 15.12.2012]

dawałyby szansę zawierania paktów mobilności i bezpieczeństwa, ułatwiających podróżowanie do UE osobom przestrzegającym prawa. Komisja zamierzając do otwarcia unijnego rynku pracy planowała przeprowadzanie badań dotyczących możliwości pracowników w dziedzinie mobilności. PW miało wdrażać programy związane z rozwojem gospodarczym i społecznym w krajach partnerskich, uwzględniając ich społeczne i gospodarcze nierówności, a także być szansą na poprawę bezpieczeństwa energetycznego UE i jej wschodnich partnerów.

Plany Komisji Europejskiej przewidywały także stworzenie czterech wielostronnych platform tematycznych w dziedzinach: demokracji, dobrych rządów i stabilności; integracji gospodarczej i konwergencji z politykami krajów partnerskich; bezpieczeństwa energetycznego oraz kontaktów międzyludzkich służących wspieraniu wysiłków ponoszonych przez kraje objęte programem na rzecz konkretnych reform. Komisja postanowiła przeznaczyć również znaczne środki finansowe na pomoc w ramach PW¹⁰.

Partnerstwo Wschodnie miało być budowane w oparciu „o wzajemne zobowiązania do przestrzegania zasad państwa prawa, dobrego zarządzania, poszanowania praw człowieka, poszanowania i ochrony mniejszości, a także zasad gospodarki rynkowej i zrównoważonego rozwoju”¹¹, stąd też w ciągu trzech pierwszych miesięcy 2009 roku rozpatrywano stopień objęcia Białorusi programem PW, uzależniając go od poziomu demokratycznych reform w tym kraju. Ostatecznie o włączeniu Białorusi w inicjatywę Partnerstwa zadecydowano 20 marca w Brukseli podczas szczytu Rady Europejskiej. W konkluzjach szczytu Białoruś wymieniono jako pełnoprawnego uczestnika programu¹². Białoruski MSZ docenił całkowite i równoprawne uczestnictwo w Partnerstwie Wschodnim wszystkich jego członków a sam projekt przyjął z zadowoleniem¹³.

Inauguracyjny, majowy szczyt PW stał się okazją do debaty na temat zaproszenia Aleksandra Łukaszenki do Brukseli. W rezultacie postanowiono wysłać oficjalne zaproszenie białoruskiemu prezydentowi, który na szczyt jednak nie przybył, wypełniając tym samym warunki nieoficjalnej umowy z Brukselą¹⁴. Ostatecznie 7 maja w Pradze, podczas przyjęcia przez Radę Unii Europejskiej

---

¹⁰ *Partnerstwo wschodnie - UE otwiera nowy, ambitny rozdział w stosunkach z sąsiadami ze Wschodu*, Bruksela, 3. 12. 2008 r., IP/08/1858, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/08/1858&format=HTML&aged=0&language=PL&guiLanguage=en>. [Dostęp: 15.12.2012]

¹¹ *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego...*

¹² *Białoruś w Partnerstwie Wschodnim*, 25. 03. 2009, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-03-25/bialorus-w-partnerstwie-wschodnim>. [Dostęp: 12.12.2012]

¹³ *Ответ пресс-секретаря МИД Беларуси А. Попова на вопрос представителей СМИ в связи с принятием в Брюсселе решения Совета Европейского союза об утверждении инициативы ЕС «Восточное партнерство»*, 20. 03. 2009, http://www.mfa.gov.by/press/news_mfa/e7338628c6525b44.html. [Dostęp: 15.12.2012]

¹⁴ Д. Мельянцева, *Беларусь - ЕС: затяжная...*, s. 75.

wspólnej deklaracji o Partnerstwie Wschodnim, Białoruś reprezentowana była przez dwie delegacje - oficjalną i opozycyjną. Jednakże wobec otwarcia Brukseli na dialog z władzami rola opozycji w rozmowach pomiędzy Unią a Białorusią znacznie zmalała¹⁵.

Na przestrzeni 2009 roku przedstawiciele białoruskich władz podkreślali znaczenie uczestnictwa Białorusi w PW. Mińsk w unijnym programie interesowała przede wszystkim możliwość pozyskania dodatkowych funduszy na realizację projektów, na finansowanie których nie starczyło środków z budżetu z powodu globalnego ekonomicznego kryzysu. Uczestnictwo w PW dawało Białorusi, do niedawna pozostającej w międzynarodowej izolacji, również tej ze strony zagranicznych inwestorów, poczucie wzrostu prestiżu kraju. Białoruskim władzom imponował fakt, że od samego początku miały możliwość współtworzenia programu¹⁶.

Białoruś, jako pierwsza spośród krajów objętych programem zaproponowała konkretne projekty¹⁷. Już 31 lipca wiceminister białoruskiego ministerstwa spraw zagranicznych Walerij Woroneckij zapewniał, że w jego resorcie trwają prace nad stworzeniem odpowiednich struktur technicznych odpowiedzialnych za opracowywanie, realizację i rozliczanie unijnych projektów. Woroneckij oświadczył również, że białoruski MSZ przygotował i przedstawił Unii konkretne projekty w ramach czterech platform tematycznych PW¹⁸.

Mińsk od Partnerstwa Wschodniego oczekiwał przede wszystkim szybkich i konkretnych działań nie przywiązując uwagi do tego, iż 2009 rok był rokiem „startowym” przyjętej inicjatywy - czasem kształtowania i formułowania konkretnych programów. Białoruś traktując inicjatywę PW jako źródło kredytowania, nie dostrzegała konieczności reform społeczno-politycznych, zapominając jednocześnie o unijnym nacisku kładzionym na rozwój społeczeństwa i demokratyzację krajów objętych programem, o czym wspominał lider opozycyjnego Białoruskiego Frontu Narodowego Zenon Późniak¹⁹. Dowodem takiej polityki Mińska była wypowiedź Łukaszenki, który stwierdzając, iż jako prezydent suwerennego i demokratycznego państwa nie zamierza „pełzać i garbić się przed

---

¹⁵ *Reakcje na szczyt inauguracyjny Partnerstwa Wschodniego*, 13. 05. 2009, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-05-13/reakcje-na-szczyt-inauguracyjny-partnerstwa-wschodniego>. [Dostęp: 15.12.2012]

¹⁶ Д. Мельянцов, *Беларусь - ЕС: затяжная...*, s. 75.

¹⁷ A. Dumala, *Stosunki Unii...*, s. 287.

¹⁸ *Białoruś liczy na wsparcie UE*, 31. 07. 2009, <http://old.bialorus.pl/index.php?pokaz=search&&wiecej=15657&&Rozdzial=archiwum&&search=2009>. [Dostęp: 26.05.2011]

¹⁹ *Bez reform udział ich Białorusi w Partnerstwie Wschodnim zakończy się fiaskiem?*, 24. 11. 2009, <http://www.studium.uw.edu.pl/?id=176&bid=2&nid=732>. [Dostęp: 15.12.2012]

Unią”. Łukaszenka oświadczył, że Białoruś gotowa jest do ustępstw, ale tylko jeśli nie będą one dotyczyły sytuacji wewnętrznej kraju²⁰.

Udział w Partnerstwie Wschodnim i ocieplenie relacji z UE dawały Białorusi alternatywę dla współpracy z Moskwą. Projekty stworzenia strefy wolnego handlu z Unią, przedstawione przez białoruski MSZ już w czerwcu 2009 roku, miały być kartą przetargową w rozmowach Łukaszenki z Putinem, dotyczących przywrócenia Białorusi ograniczonych preferencji handlowych na rynku rosyjskim oraz traktujących o planach stworzenia programu Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej²¹.

Program Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej (WPG) i Unii Celnej pomiędzy Rosją, Białorusią i Kazachstanem zakładał kompleksową integrację gospodarczą trzech państw. Inicjatorem programu była Federacja Rosyjska, pragnąca umacniać swoje wpływy na terenach postsowieckich oraz przeciwdziałać ekspansji ekonomicznej UE na obszary Europy Wschodniej, a poprzez przewodnictwo w WPG wzmacniać swoją pozycję w kontaktach ze Starym Kontynentem²². Białoruś długo lawirowała pomiędzy Europą a Rosją obawiając się utraty korzyści płynących z obydwu projektów. Brak konkretnych decyzji dotyczących podpisania porozumień w ramach WPG spowodował pogorszenie stosunków ze wschodnim sąsiadem latem 2009 roku²³. Sytuację wykorzystywali unijni przywódcy obiecując dodatkowe wsparcie finansowe dla Białorusi w ramach realizowania projektów przewidzianych w PW²⁴.

Jednakże dopiero w październiku 2009 roku rozpoczęto wdrażanie unijnych planów dotyczących tzw. inicjatyw flagowych PW realizowanych w ramach wielostronnego wymiaru współpracy. Wśród tych programów znalazły się: Program Zintegrowanego Zarządzania Granicami (IBM), obejmujący między innymi projekt demarkacji granicy białorusko-ukraińskiej; wsparcie dla małej i średniej przedsiębiorczości (SME facility); zapobieganie katastrofom naturalnym i spowodowanym przez człowieka (PPRD); regionalne rynki energetyczne, efektywność energetyczna i odnawialne źródła energii. UE w planach na lata 2010-2013 finansowanie wspomnianych projektów przewidziała poprzez doko-

---

²⁰ *Prezydent: Białoruś jest gotowa zrobić dla UE więcej niż UE dla Białorusi*, 27. 11. 2009, <http://www.studium.uw.edu.pl/?id=176&bid=2&nid=739>. [Dostęp: 15.12.2012]

²¹ *Władze Białorusi zainteresowane strefą wolnego handlu z UE*, 01. 07. 2009, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-07-01/wladze-bialorusi-zainteresowane-strefa-wolnego-handlu-z-u>. [Dostęp: 15.12.2012]

²² I. Wiśniewska, A. Jarosiewicz, K. Kłysiński, *Wspólna Przestrzeń Gospodarcza: kolejny etap integracji wokół Rosji*, 15. 12. 2010, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-12-15/wspolna-przestrzen-gospodarcza-kolejny-etap-integracji-wo>. [Dostęp: 15.12.2012]

²³ *Aleksander Łukaszenka o kontaktach z Moskwą i Brukselą*, 27. 08. 2009, <http://www.studium.uw.edu.pl/?id=176&bid=2&nid=647>. [Dostęp: 15.12.2012]

²⁴ *Komisja Europejska kusi Białoruś wsparciem finansowym*, 29. 07. 2009, <http://old.bialorus.pl/index.php?pokaz=search&&wiecej=15654&&Rozdzial=archiwum&&search=2009>. [Dostęp: 19.05.2011]

nanie alokacji z budżetu UE w wysokości 1,9 mld euro środków pomocowych ENPI²⁵. ENPI, czyli Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa powołanego przez Parlament Europejski w 2007 roku w miejsce programów MEDA i TACIS²⁶. Białoruś otrzymywała pomoc w ramach rzeczonych programów już od roku 1991.

Już przed powołaniem Partnerstwa Wschodniego Białoruś korzystała z dwóch rodzajów wsparcia Unii Europejskiej: programu Inicjatywy Europejskiej na Rzecz Demokracji i Praw Człowieka (EIDHR), zapewniającego pomoc dla sił demokratycznych i demokratyzacji kraju, nie wymagającego zgody władz oraz w ramach instrumentu EPS (wcześniej TACIS), zapewniającego bezpośrednie wsparcie dla społeczeństwa i demokratyzacji, dla działania którego konieczna była zgoda władz²⁷. W celu zrozumienia nadziei Mińska pokładanych w programie PW należy prześledzić historię wsparcia udzielanego Białorusi w ramach wyżej wymienionych programów, biorąc jednocześnie pod uwagę niebagatelną rolę liberalizacji unijnej polityki wobec białoruskiego reżimu w 2009 roku²⁸.

W latach 1991-2005 pomoc techniczna dla Białorusi wyniosła około 222,1 mln EURO. Białoruś była beneficjentem Narodowych Programów TACIS, CBS (współpraca transgraniczna), programu między państwowego i międzyregionalnego, programu bezpieczeństwa nuklearnego²⁹. Pomoc udzielana Białorusi zgodnie z unijną dyrektywą z 1997 roku ograniczona była do projektów humanitarnych, regionalnych oraz tych wspierających demokratyzację³⁰. Mińsk objęty był również programem pomocy żywnościowej i humanitarnej w ramach działalności projektu ECHO, zajmującego się likwidacją skutków katastrofy w Czarnobylu. W 2004 Białoruś dołączyła do krajów biorących udział w programie Erasmus Mundus wspierającym międzyuniwersyteckie studia magisterskie oraz zapewniającym pomoc białoruskim studentom³¹.

W styczniu 2007 roku projekty realizowane w ramach TACIS zastąpił Instrument Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (IEPS). Wraz z wdrażaniem nowego programu dokonano przeglądu planów i metod dostarczania pomocy dla Białorusi.

²⁵ Informacja nt. procesu uruchamiania inicjatyw UE w ramach Partnerstwa Wschodniego, 10. 12. 2010, <http://www.ms.gov.pl/Informacja,nt.,procesu,uruchamiania,inicjatyw,UE,,w,ramach,Partnerstwa,wschodniego,39768.html>. [Dostęp: 25.05.2011].

²⁶ Rozporządzenie (WE) NR 1638/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 24 października 2006 r. określające przepisy ogólne w sprawie ustanowienia Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa, 09. 11. 2006, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/oj_l310_pl.pdf. [Dostęp: 15.12.2012].

²⁷ A. Dumala, *Stosunki Unii...*, s. 294.

²⁸ Д. Мельянцов, *Беларусь - ЕС: затяжная...*, s. 76.

²⁹ A. Dumala, *Stosunki Unii...*, s. 294.

³⁰ М. Рахлей, *Беларусь и Евросоюз: история диалога*, 09. 10. 2009, http://naviny.by/rubrics/politic/2009/10/09/ic_articles_112_16487_9/. [Dostęp: 11.02.2011].

³¹ A. Dumala, *Stosunki Unii...*, s. 294.

Postanowiono skoncentrować się na zaspokajaniu potrzeb ludności, aktywniejszym wspieraniu mikroprojektów mających na celu promocję praw człowieka i demokracji oraz organizacji pozarządowych działających na rzecz rozwoju kulturalnego, socjalnego i mobilizacji wspólnot lokalnych, a także szerzenia wiedzy o UE i EPS³². W ramach IEPS postanowiono przeznaczyć osobne środki na wsparcie rozwoju Białoruskiego Kompleksu Energetycznego oraz doskonalenie działalności związanej z ochroną przyrody. W sumie na programy realizowane po 2004 roku przeznaczono około 250 mln. euro³³.

Mimo bogatego doświadczenia w otrzymywaniu pomocy od Unii, Białoruś w 2009 roku, będąc pod presją Rosji nie mogła pozwolić sobie na zbyt długie oczekiwanie na realizację projektów PW, szczególnie tych dotyczących stworzenia strefy wolnego handlu³⁴. Łukaszenko już na początku lipca informował, że Białoruś zainteresowana jest udziałem w obydwu programach, podkreślając jednocześnie, że wybierze ten, który daje krajowi więcej korzyści w krótszej perspektywie czasowej³⁵. Ponieważ latem 2009 roku projekt PW znajdował się dopiero w fazie wstępnych rozmów, Mińsk zdecydował o przystąpieniu do Unii Celnej w ramach WPG z Rosją i Kazachstanem, która miała wejść w życie z dniem 1 stycznia 2010 roku.

Udział Białorusi w WPG wykluczał możliwość pełnowartościowego uczestnictwa w PW, a dla Unii stał się powodem poddania w wątpliwość szumnych deklaracji Mińska odnośnie chęci rozwoju i zacieśnienia współpracy z Europą. Dla Białorusi nie oznaczał jednak zakończenia polityki lawirowania między wschodem a zachodem³⁶.

Trudności w realizacji unijnych projektów dla Białorusi dostarczał również fakt braku jej uczestnictwa w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa oraz uzależnienie stopnia udziału Białorusi w projekcie od demokratycznych zmian w kraju³⁷. Niemniej jednak w listopadzie 2009 roku kontynuując aktywną politykę prounijną, Łukaszenko spotkał się w Kijowie z prezydentem Ukrainy Wiktorem Juszczenko. Prezydenci zadeklarowali współpracę obu państw w programie PW, dostrzegając potencjał w realizowaniu projektów transgranicznych i rozwoju infrastruktury transportowej. Juszczenko poparł również członkostwo

---

³² Ibidem.

³³ *О сотрудничестве между Республикой Беларусь и ЕС в политической области*, <http://www.mfa.gov.by/ru/foreign-policy/international-organizations/mo/fd2be694a-d14f50f.html>. [Dostęp: 26.02.2011]

³⁴ Д. Мельянцов, *Беларусь - ЕС: затыжная...*, s. 77.

³⁵ *Лукашенко: мы бы не отказались от зоны свободной торговли с ЕС, если бы нам завтра ее предложили*, 06. 07. 2009, http://naviny.by/rubrics/economic/2009/07/06/ic_media_video_113_3219/. [Dostęp: 15.12.2012]

³⁶ Д. Мельянцов, *Беларусь - ЕС: затыжная...*, s. 75-79.

³⁷ Ibidem.

Mińska w Radzie Europy³⁸, a w marcu 2010 roku przedstawiciele parlamentów Ukrainy, Mołdawii, Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu zwrócili się do UE, apelując o zgodę na pełnoprawny udział delegacji białoruskich deputowanych w powstającym w ramach PW zgromadzeniu parlamentarnym EURONEST³⁹.

EURONEST, zgodnie z decyzją Parlamentu Europejskiego z 6 maja 2009 roku, miał pełnić funkcję parlamentarnego organu PW, odpowiedzialnego za wielostronny dialog w takich dziedzinach, będących przedmiotem wspólnego zainteresowania UE i krajów partnerskich, jak stabilność, demokracja, zbliżenie przepisów i norm, handel, energia, kontakty między narodami i wiele innych⁴⁰. Inauguracja EURONEST-u zaplanowana na 2009 rok nastąpiła dopiero 3 maja 2011 roku, z powodu sporu wokół uczestnictwa Białorusi w projekcie⁴¹.

Przedstawiciele Parlamentu Europejskiego dyskutowali nad tym, czy białoruska delegacja powinna być reprezentowana przez członków parlamentu wybranego w 2008 roku i nie uznawanego przez Zachód, czy może przez przedstawicieli opozycji i społeczeństwa obywatelskiego⁴². Debaty nad sytuacją Białorusi trwały przez cały rok 2010, by ostatecznie podjąć decyzję o zawieszeniu uczestnictwa Białorusi w projekcie, czego bezpośrednią przyczyną były wybory prezydenckie z grudnia 2010 roku i powyborcze represje zastosowane przez Mińsk wobec opozycji i społeczeństwa obywatelskiego⁴³. Represje te stały się dla Unii bezpośrednią przesłanką dla oceny sytuacji na Białorusi i rozważania dalszego jej uczestnictwa w PW⁴⁴.

Wydarzenia z grudnia 2010 roku były dowodem porażki unijnej polityki ustępstw wobec Mińska. Zarówno w 2009 jak i w 2010 roku białoruskie władze nie podejmowały żadnych kroków zmierzających do demokratyzacji białoruskiej sceny politycznej. Nie zmieniło się oblicze reżimu. W 2009 roku Łukaszenka złagodził sposoby walki z opozycyjnym społeczeństwem oraz składał wciąż niespełnione obietnice i deklaracje, między innymi dotyczące wprowadzenia moratorium na karę śmierci⁴⁵. Były to jednak jedynie elementy marke-

---

³⁸ *Ukraina i Białoruś będą współpracowały w ramach Partnerstwa Wschodniego*, 07. 11. 2009, <http://www.studium.uw.edu.pl/?id=176&bid=2&nid=718>. [Dostęp: 15.12.2012]

³⁹ *Spór wokół uczestnictwa Białorusi w Euronest*, 10. 03. 2010, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-03-10/spor-wokol-uczestnictwa-bialorusi-w-euronest>. [Dostęp: 12.12. 2012]

⁴⁰ *Delegacja do zgromadzenia parlamentarnego Euronest*, <http://www.europarl.europa.eu/activities/delegations/homeDel.do?language=PL&body=DEPA>. [Dostęp: 15.12.2012].

⁴¹ *Inauguracja zgromadzenia parlamentarnego Partnerstwa Wschodniego Euronest*, 11. 05. 2011, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2011-05-11/inauguracja-zgromadzenia-parlamentarnego-partnerstwa-wsch>. [Dostęp: 15.12.2012]

⁴² *Spór wokół uczestnictwa Białorusi w Euronest....*

⁴³ *Inauguracja zgromadzenia....*

⁴⁴ *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 20 stycznia 2011 r. w sprawie sytuacji na Białorusi*, 20. 01. 2011, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2011-0022&language=PL&ring=B7-2011-0047>. [Dostęp: 15.12.2012]

tingu politycznego prezydenta, który potrzebował UE jako karty przetargowej w rozmowach z Rosją⁴⁶.

Unia, ignorując brak wyraźnych postępów w wyżej wymienionych dziedzinach, na posiedzeniu ministrów spraw zagranicznych 13 grudnia 2010 roku pozytywnie oceniła współpracę z Mińskiem. Przewidywano dalszy rozwój relacji, w tym obustronną kontynuację wizyt na wysokim szczeblu. Równoległe do rozbudowy dialogu pomiędzy UE a Białorusią planowano intensyfikację współpracy technicznej na poziomie administracji. Projektowano także znaczne zwiększenie środków finansowych ENPI oraz dalsze alokacje w latach 2012-2013. Obiecano również, że w zależności od postępów Białorusi w zakresie demokracji, praw człowieka i rządów prawa, Unia będzie gotowa zmierzać w kierunku modernizacji zagwarantowanych w umowie stosunków z Białorusią⁴⁷.

Jednakże wybory prezydenckie, będące dla UE sprawdzianem poziomu postępów Białorusi, stały się powodem diametralnej zmiany oceny sytuacji kraju, czego wyraz dano w rezolucji Parlamentu Europejskiego, w której to znalazł się zapis o zawieszeniu jej udziału w Partnerstwie Wschodnim⁴⁸. Niemniej jednak, Rada Europy w swojej decyzji dotyczącej sankcji wobec Białorusi po wyborach, nie wspominała o zerwaniu dialogu w ramach Partnerstwa Wschodniego.

Partnerstwo Wschodnie, niosąc ze sobą plany znacznego wsparcia finansowego udzielanego krajom objętym inicjatywą, miało przyczynić się do demokratycznych reform na Białorusi. Realizację i wdrażanie projektów uzależniano od poprawy sytuacji wewnątrz kraju. Mimo braku widocznych postępów UE nie przerywała jednak rozmów z Mińskiem widząc w nim ważnego partnera w tworzeniu układu będącego przeciwwagą dla wpływów Rosji na terenach postsowieckich. Zbyt liberalna polityka Brukseli, a także powolny rozwój programu stały się powodami, dla których Łukaszenka wybrał integrację z Rosją. Grudniowe wybory pogrzebały natomiast nadzieje unijnych polityków na możliwość prowadzenia dialogu z Łukaszenką. Nie spowodowały aczkolwiek całkowitego zerwania dialogu, gdyż dla wielu państw członkowskich Białoruś pozostaje ważnym partnerem handlowym⁴⁹.

---

⁴⁵ K. Kłysiński, *Kampania prezydencka na Białorusi*, 15. 12. 2010, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-12-15/kampania-prezydencka-na-bialorusi>. [Dostęp: 15.12.2012]

⁴⁶ „Теперь так наказывают”, 21. 02. 2011, <http://www.sn-plus.com/politics/3058-l-r.html>. [Dostęp 15.12.2012]

⁴⁷ *Implementation of the Eastern Partnership: Report to the meeting of Foreign Affairs ministers, December 13, 2010*, 03. 12. 2010, http://www.eeas.europa.eu/eastern/docs/eap_meeting_foreign_affairs_131210_en.pdf. [Dostęp: 15.12. 2012]

⁴⁸ *Rezolucja Parlamentu...*

⁴⁹ „Теперь так наказывают”....

Bibliografia:

- Dumala A., *Stosunki Unii Europejskiej z Białorusią*, [w:] *Białoruś w stosunkach międzynarodowych*, red. I. Topolski, Lublin 2009.
- Aleksander Łukaszenka o kontaktach z Moskwą i Brukselą, <http://www.studium.uw.edu.pl/?id=176&bid=2&nid=647>.
- Bez reform udział ich Białorusi w Partnerstwie Wschodnim zakończy się fiaskiem?, <http://www.studium.uw.edu.pl/?id=176&bid=2&nid=732>.
- Białoruś liczy na wsparcie UE, <http://old.bialorus.pl/index.php?pokaz=search&&wiecej=15657&&Rozdzial=archiwum&&search=2009>.
- Białoruś w Partnerstwie Wschodnim, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-03-25/bialorus-w-partnerstwie-wschodnim>.
- Delegacja do zgromadzenia parlamentarnego Euronest, <http://www.europarl.europa.eu/activities/delegations/homeDedo?language=PL&body=DEP>.
- Dlaczego UE postanowiło zainicjować Partnerstwo Wschodnie?, <http://eastbook.eu/faq-o-partnerstwie-wschodnim/#six>.
- Implementation of the Eastern Partnership: Report to the meeting of Foreign Affairs ministers, December 13, 2010, http://www.eeas.europa.eu/eastern/docs/eap_meeting_foreign_affairs_131210_en.pdf.
- Inauguracja zgromadzenia parlamentarnego Partnerstwa Wschodniego Euronest, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2011-05-11/inauguracja-zgromadzenia-parlamentarnego-partnerstwa-wsch>.
- Informacja nt. procesu uruchamiania inicjatyw UE w ramach Partnerstwa Wschodniego, <http://www.msz.gov.pl/Informacja,nt.,procesu,uruchamiania,inicjatyw,UE,,w,ramach,Partnerstwa,wschodniego,39768.html>.
- Kłysiński K., Kampania prezydencka na Białorusi, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-12-15/kampania-prezydencka-na-bialorusi>.
- Komisja Europejska kusi Białoruś wsparciem finansowym, <http://old.bialorus.pl/index.php?pokaz=search&&wiecej=15654&&Rozdzial=archiwum&&search=2009>.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady. Partnerstwo wschodnie, {SEK(2008) 2974}, Bruksela, 03. 12. 2008, KOM(2008) 823, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0823:FIN:PL:PD>.
- Partnerstwo Wschodnie, <http://www.msz.gov.pl/Partnerstwo,Wschodnie,19887.html>.

Partnerstwo wschodnie - UE otwiera nowy, ambitny rozdział w stosunkach z sąsiadami ze Wschodu, Bruksela, 3 grudnia 2008 r., IP/08/1858, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/08/1858&format=HTML&aged=0&language=PL&guiLanguage=en>.

Polish-Swedish proposal, Eastern Partnership, 23 May 2008, http://www.tepsa.eu/docs/draft_proposal_eastern_partnership.pdf.

Prezydent: Białoruś jest gotowa zrobić dla UE więcej niż UE dla Białorusi, <http://www.studium.uw.edu.pl/?id=176&bid=2&nid=739>.

Reakcje na szczyt inauguracyjny Partnerstwa Wschodniego, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-05-13/reakcje-na-szczyt-inauguracyjny-partnerstwa-wschodniego>.

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 20 stycznia 2011 r. w sprawie sytuacji na Białorusi, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2011-0022&language=PL&ring=B7-2011-0047>.

Rozporządzenie (WE) NR 1638/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 24 października 2006 r. określające przepisy ogólne w sprawie ustanowienia Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/oj_l310_pl.pdf.

Spór wokół uczestnictwa Białorusi w Euronest, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-03-10/spor-wokol-uczestnictwa-bialorusi-w-euronest>.

Ukraina i Białoruś będą współpracowały w ramach Partnerstwa Wschodniego, <http://www.studium.uw.edu.pl/?id=176&bid=2&nid=718>.

Wiśniewska, A. Jarosiewicz, K. Kłysiński, Wspólna Przestrzeń Gospodarcza: kolejny etap integracji wokół Rosji, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-12-15/wspolna-przestrzen-gospodarcza-kolejny-etap-integracji-wo>.

Władze Białorusi zainteresowane strefą wolnego handlu z UE, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-07-01/wladze-bialorusi-zainteresowane-strefa-wolnego-handlu-z-u>.

Wspólna deklaracja przyjęta podczas szczytu partnerstwa wschodniego w Pradze. Praga, 7 maja 2009, Bruksela, 7 maja 2009, 8435/09 (Presse 78), http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/PL/er/107647.pdf.

Лукашенко: мы бы не отказались от зоны свободной торговли с ЕС, если бы нам завтра ее предложили, http://naviny.by/rubrics/economic/2009/07/06/ic_media_video_113_3219/.

Мельянцов Д., *Беларусь - ЕС: затяжная нормализация*, [w:] *Белорусский ежегодник 2009. Сборник обзорных и аналитических материалов по развитию ситуации в Республике Беларусь в 2009 г.*, Минск 2010.

Мельянцоў Д., *Усходняе партнёрства: незавершаны гештальт*, *BISS ВВ #07/2009BY*,

<http://www.belinstitute.eu/images/stories/documents/bb072009by.pdf>.

Ответ пресс-секретаря МИД Беларуси А.Попова на вопрос представителей СМИ в связи с принятием в Брюсселе решения Совета Европейского союза об утверждении инициативы ЕС «Восточное партнерство»,

http://www.mfa.gov.by/press/news_mfa/e7338628c6525b44.html.

О сотрудничестве между Республикой Беларусь и ЕС в политической области, <http://www.mfa.gov.by/ru/foreign-policy/international-organizations/mo/fd2be694ad14f50f.html>.

Рахлей М., *Беларусь и Евросоюз: история диалога*,

http://naviny.by/rubrics/politic/2009/10/09/ic_articles_112_164879/.

Рахлей М., *Хавьер Солана: Важно, чтобы Беларусь сохранила свою позицию о непризнании Южной Осетии и Абхазии*,

http://belapan.com/archive/2009/03/17/eu_291314/.

„Теперь так наказывают”, <http://www.sn-plus.com/politics/3058-l-r.html>.

Ewa Środoń-Prokulewicz

Absolwentka Kultury Rosji i narodów sąsiednich, UJ

WSCHÓD - ZACHÓD. MENTALNOŚĆ ROSJANINA I AMERYKANINA

Charakter narodowy i stereotypy

Temat niniejszej pracy obliguje do postawienia pytania: co to znaczy być Rosjaninem? Odpowiedź na nie wymaga zatrzymania się przy pojęciu *duszy rosyjskiej*, które jest jedną z kategorii mitologii narodowej.

W świadomości masowej funkcjonuje pojęcie *duszy rosyjskiej*, które określa typowe dla Rosjanina cechy narodowe. Zalicza się do nich między innymi: bezkompromisowość, bezgraniczną odwagę, serdeczność, słynne „wszystko albo nic”, gościnność, towarzyskość, spontaniczność, „przewagę serca” nad rozsądkiem przy podejmowaniu decyzji, łatwość wpadania w rozpacz i melancholię, przekonanie o własnych nieograniczonych możliwościach, a także wieczne uzalanie się na swój los. Jak twierdzi Nikołaj Bierdiajew, filozof rosyjski, dusza rosyjska została ukształtowana przez bezkresne przestrzenie, których Zachód nie posiada, dlatego nierozzerwalnie związane jest z nią pojęcie wolności, braku ograniczeń. Rosjanie wciąż dają się ponieść niczym nieskrępowanym namiętnościom, nie pozbyli się pierwotnej beztroski i spontaniczności. *Dusza rosyjska* nie jest jednak bez wad.¹

Rosjanie nie potrafią niejednokrotnie dokonać wyboru pomiędzy awanturnictwem a ascetyczną kontemplacją, co skutkuje namiętnością zagospodarowania swojej ziemi, brakiem instynktu obywatelskiego oraz skłonnością do anarchii.²

Nikołaj Bierdiajew, zauważa także w duszy rosyjskiej dominację pierwiastka żeńskiego nad męskim. Pierwiastek żeński nakierowany jest na wewnątrz,

---

¹ W. Szczukin, *Dusza rosyjska*, [w:] *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, pod red. Andrzeja de Lazari, Warszawa 1999, t.2, s. 278.

² Tamże.

natomiast męski, bardziej twórczy i konstruktywny, potrzebuje zewnętrznych bodźców do działania.³

Anna Wierzbicka, wybitna polska językoznawczyni, zwraca uwagę na stereotypy związane z zachowaniem Rosjan, według których człowiek składa się z ciała i duszy. Autorka przeciwstawia ten pogląd anglosaskiemu wyobrażeniu, przedstawiającego człowieka jako ciało i umysł.

[...] Według stereotypu określającego typowe zachowanie Rosjan nie tylko składają się oni ku widzeniu ludzi jako złożonych z ciała i duszy, ale zazwyczaj zachowują się tak, jakby istotnie składali się z tych dwóch części. Stereotyp anglosaskiego zachowania sugeruje, iż Anglosasi nie tylko składają się ku postrzeganiu człowieka jako połączenia ciała i <<mind⁴>>, ale też, że ich normy kulturowe zachęcają do takiego sposobu bycia, jakby istotnie składali się z tych dwu części (a więc powstrzymują zbyt otwarte okazywanie uczuć i ujawnianie życia wewnętrznego).⁵

W książce tejże autorki można również przeczytać, iż Rosjanina cechuje także wylewna witalność i spontaniczność, a także potrzeba „bezpośredniego, spontanicznego, bliskiego kontaktu i rozmowy, jego gotowość do <<odstąpienia duszy>>.”⁶

Studia przeprowadzone w Harvardzkim Centrum Badań Rosyjskich prowadzą do podobnych wniosków. Amerykańscy socjologowie Raymond A. Bauer, Alex Inkeles, Clyde Kluckhohn w następujący sposób charakteryzują Rosjan:

W naszej próbie klinicznej osoby poddane eksperymentowi wykazały ogromną potrzebę intensywnych, bezpośrednich kontaktów, umiejętność nawiązywania takich związków i głęboką z nich satysfakcję. <<Z radością przyjmowali innych do swojego życia>>. [...] Ci Rosjanie są pełni ekspresji i uczuciowego życia. Amerykański nacisk na autonomię, akceptację społeczną i osobiste osiągnięcia nie często pojawia się w zapisach wywiadów prowadzonych z Rosjanami. Rosjanie żądają i oczekują od innych moralnej reakcji (lojalności, szacunku, szczerości).⁷

Wasilij Szczukin zauważa niejednoznaczność duszy rosyjskiej i tendencje do upraszczania i stereotypizacji tego pojęcia.

³ Tamże.

⁴ Mind - umysł, rozum; [w:] *Wielki słownik angielsko-polski PWN*, Warszawa 2006, s. 751.

⁵ A. Wierzbicka, *Język-umysł-kultura*, Warszawa 1999, s. 542.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

Rosyjska nacja składa się z ludzi o bardzo różnych poglądach i temperamentach, z wierzących i niewierzących, pijących i niepijących. Trzeźwy racjonalizm cechuje Rosjanina w takim samym stopniu, jak i emocjonalna impulsywność, dlatego nadużywanie terminu <<dusza rosyjska>> prowadzi do powstania nieuzasadnionych stereotypów.⁸

Jurij Stiepanow, językoznawca rosyjski, dostrzega w treści pojęcia *dusza rosyjska* usytuowane blisko siebie uczucia strachu i nienawiści.⁹ Z kolei Marian Broda łączy pojęcie *duszy rosyjskiej* z pierwiastkiem mistycyzmu. Uważa on, iż Rosjanie postrzegają ten termin jako pełny sprzeczności, dlatego właśnie go tak cenią.

Wierzą [Rosjanie], że doprowadzenie przeciwności do skrajności stwarza szansę ich radykalnego, totalnego, a nawet ostatecznego rozwiązania, co wymaga od Rosjan i Rosji przede wszystkim odnalezienia samych siebie, rozpoznania się w mistycznej prawdzie nieskalanego w swej czystości rosyjskiego prawosławia. Naród rosyjski powie światu <<Swoje słowo>> i wskaże mu właściwą drogę.¹⁰

Ta skrajny punkt widzenia Rosjan sprawia, że cechuje ich również dążenie do rozwiązań totalnych, krańcowych, bezkompromisowych, a także do skrajnej kategoryzacji. Brak tu odcieni szarości, świat widoczny jest jako absolutne dobro lub absolutne zło.¹¹

Poza całym bagażem przymiotów określających stereotypową duszę rosyjską nie wolno pominąć także nieumiarkowanego pijaństwa. Dziewiętnastowieczny krytyk literacki Wissarion Bieliński scharakteryzował tego typu zachowania w następujący sposób:

<<Cudzoziemiec wypija butelkę szampana; Rosjanin jedną wypije, a drugą wyleje na ziemię. Stąd niektórzy wysuwają wniosek, że przedstawiciele gnijącego Zachodu mają mysie natury, natomiast my jesteśmy niczym niedźwiedzie...>>.¹²

Kolejny stereotyp, który istnieje w odniesieniu do Rosjan, to *szeroka natura rosyjska* (*широкая русская натура*). Owo wyobrażenie nawiązuje do osoby, nieuznającej żadnych ograniczeń ani barier. Odczuwającej potrzebę doświadczania przestrzeni, nieograniczonej swobody. Dotyczy on *wolności*

---

⁸ W. Szczukin, *Dusza rosyjska*, [w:] *Idee w Rosji...* t. 2, s. 278.

⁹ Ю. Степанов, *Константы: словарь русской культуры*, Москва 1997, s. 671.

¹⁰ M. Broda, *Dusza rosyjska*, [w:] *Idee w Rosji...*, t. 2, s. 280.

¹¹ Tamże.

¹² W. Bieliński; cyt. za: W. Szczukin, *Dusza rosyjska*, [w:] tamże, s. 276.

(свободы) znaczeniu indywidualnej wolności, nawiązującej do praw jednostki - prawa do prywatności i postępowania według własnego uznania.¹³

Czym jest dla Rosjan Ameryka? Jakie wyobrażenie o tym kraju istnieje w świadomości Rosjanina? Z leksykonu *Idee w Rosji*, napisanego pod redakcją polskiego roszjznawcy i filozofa - Andrzeja de Lazari, dowiadujemy się, iż pierwsze informacje dotyczące Ameryki dotarły na terytorium Rosji dopiero w XVII wieku. Dwa wieki później na rosyjskiej ziemi kształtuje się już obraz tego kraju i zaczyna on być kojarzony z ustrojem republikańskim, a także wartościami, które ten za sobą niesie (w szczególności z prawami jednostki). Pojawiają się także nawiązania do Ameryki w literaturze rosyjskiej (np. w utworach Lermontowa), w której kraj ten przedstawiany jest jako miejsce, gdzie w trudnych warunkach przyrodniczych żyją szlachetni Indianie. Rosjanie mieli także okazję poznać Amerykę przez literaturę tłumaczeniową, utwory takich pisarzy jak Lynne Reid, James Cooper, Jack London pokazywały mieszkańców tego kraju, jako ludzi o silnych charakterach, których zachowania cechują się spontanicznością i autentycznością. Warto zwrócić uwagę na swoistą dwoistość w wyobrażeniach Rosjan o Ameryce. Przejawia się ona w przedstawieniu tego państwa z jednej strony jako romantycznej krainy, w której chronione są prawa jednostki oraz doskonałego podłoża do rozwijania niczym nieskrępowanej natury ludzkiej, z drugiej zaś strony jako kraju, w którym panuje „ubóstwo duchowe, brak aspiracji duchowych i wulgarny praktycyzm.”¹⁴

W tym miejscu warto zatrzymać się nad teoriami słowianofilów, którzy przeciwstawiali kulturę rosyjską kulturze Zachodu. Andrzej Walicki, polski historyk idei, w swoich pracach, takich jak między innymi *Zarys myśli rosyjskiej. Od oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*¹⁵, opisuje ich poglądy:

Racjonalizm, będąc głównym czynnikiem dezintegracji społeczeństwa powoduje również wewnętrzną dezintegrację osobowości ludzkiej. Myśl ta stanowiła główną oś rozważań słowianofilów w zakresie antropologii filozoficznej i teorii poznania [...] Rozum naturalny, czyli zdolność abstrakcyjnego myślenia, jest tylko jedną z władz poznawczych i bynajmniej nie najważniejszą; jednostronny jego rozwój zubaża możliwości poznawcze człowieka, powoduje bowiem zatracenia zdolności niedyskursywnego, bezpośredniego poznania. Autonomizacja rozumu wywołuje rozbicie osobowości na szereg odrębnych, nie związanych z sobą

¹³ A. Wierzbicka, *Język-umysł-kultura*, s. 510.

¹⁴ J. Smaga, *Ameryka*, [w:] *Idee w Rosji...*, t. 1, Warszawa 1999, s. 42-44.

¹⁵ A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej. Od oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, Kraków 2005, Kraków 2005.

władz duchowych, z których każda pretenduje do autonomii [...] Integralność osobowości zapewnić może jedynie wiara. Dzięki wierze wszystkie siły duchowe zlewają się w żywą jedność, odbudowując w ten sposób pierwotną niepodzielność osobowości ludzkiej. [...] Natomiast ludzie Zachodu dawno zatracili już integralność osobowości, zdolność wewnętrznej koncentracji, głęboki nurt życia duchowego. [...] Wynika stąd amoralny charakter cywilizacji zachodniej, mogącej rozwijać się nawet wtedy, gdy wewnętrzne siły ducha osłabły, gdy w sferze wartości moralnych panuje całkowite spustoszenie [...].¹⁶

W 1968 roku W. Czajmajew, przywoływany przez Andrzeja de Lazari, rozpatrywał pojęcie *narodnosti*¹⁷ w znaczeniu rosyjskości. Przeciwstawił w tym miejscu kulturę rosyjską kulturze Zachodu.

Ideąłem jawiła mu się <<gleba>> rosyjska, którą przeciwstawił <<gnijącemu>> Zachodowi, <<bezdusznej>>, <<kosmopolitycznej>> Ameryce itd. Oburzyło go przenikanie zachodniej kultury <<mieszczańskiej>> do współczesnej Rosji radzieckiej i wystąpił apologetyką charakteru narodowego, <<duszy>> i tradycji rdzennie rosyjskich.¹⁸

Pojęcie *gleba* symbolizuje w tym miejscu *rosyjskość*, a najważniejszymi wartościami, w opinii badacza, są ideały rdzennie rosyjskie, reprezentowane przez wieś rosyjską. Taki pogląd związany jest z ideą *poczwiennictwa*.¹⁹ Anna Wierzbicka twierdzi, iż dowody językowe, które zostaną później przytoczone w niniejszej pracy, potwierdzają sposób widzenia różnic między Wschodem, a Zachodem przez słowianofilów.²⁰

Pogląd odmienny od słowianofilów prezentowali okcydentaliści. Uważali oni, iż w poszukiwaniu drogi rozwoju należy zwrócić się ku Zachodowi, odrzucając tym samym wszystko, co rdzennie rosyjskie. Najważniejszy dla okcydentalistów stał się postęp, którego źródeł szukali w historii. Miał on ostatecznie doprowadzić do rozwoju i polepszenia bytu człowieka pod każdym względem -

¹⁶ Tamże, s. 168-169.

¹⁷ W 1833 roku ówczesny minister oświaty Uwarow wskazał formułę, która składa się na całość kształt myśli rosyjskiej. Należą do niej православие, самодержавие, народность. - A.de Lazari, *Narodnost'*, [w:] *Idee w Rosji...*, t. 1, s. 268.

¹⁸ A.de Lazari, *Narodnost'*, [w:] tamże, s. 276.

¹⁹ „Światopogląd myślicieli i literatów, skupionych wokół wychodzących w Petersburgu czasopism braci M. i F. Dostojewskich „Wriemia” i „Epocha”. [...] Celem programowym <<poczwienników>> było doprowadzenie poważnionego społeczeństwa do swoiście pojmowanej ugody. Miała to być z jednej strony ugoda między odłamami inteligencji, z drugiej - między inteligencją, a ludem-narodem. Ostatnia myśl zawarta była w hasle <<powrotu do gleby>> inteligencji, czyli powrotu do tradycyjnego światopoglądu rosyjskiego, którego nosicielem pozostał jakoby lud i warstwy średnie, czyli mieszczaństwo i kupiectwo.” - A.de Lazari, *Poczwiennictwo*, [w:] *Idee w Rosji*, tamże, s. 316-318.

²⁰ A. Wierzbicka, *Język-umysł-kultura*, s. 543.

od gospodarczego do praw jednostki. Okcydentaliści przeciwstawiali słowiańską ideę łaski Bożej oświeconemu rozumowi, który według nich miał nieograniczone możliwości (w tym okiełznanie sił przyrody).²¹ Na uwagę zasługują także moralność okcydentalistów, w której ważną rolę odgrywało prawo do wolności jednostki.

Kodeks moralny okcydentalistów przewidywał kształtowanie w ludziach takich cech, jak poczucie godności własnej i suwerenności osobistej, co zakładało daleko idącą tolerancję w stosunku do dowolnego przejawu tego, co <<nie nasze>>, zainteresowanie innymi kulturami i inną mentalnością (nie tylko zachodnią).²²

W rosyjskiej ideologii początku XX wieku widoczne jest również niejednoznaczne podejście do Stanów Zjednoczonych. W latach dwudziestych, w czasach Nowej Ekonomicznej Polityki (NEP), Ameryka stawiana była w pozytywnym świetle, jako przykład cywilizacji industrialnej i przemysłowej efektywności.²³ Według radzieckich standardów „nowy świat” wyobrażano sobie jako lustrzane odbicie „starego świata”, gdzie wszystko będzie wyglądało na odwrót: prawe będzie lewym, a osoby, które nic nie znaczyły w starym świecie, staną się najważniejsze w nowym.²⁴ Z drugiej zaś strony, Ameryka była państwem kapitalistycznym, a system ten, według radzieckiej ideologii, skazany był na ciągły kryzys i ostateczną zagładę. Ameryka przedstawiana przez propagandę to „mit supermocarstwa, agresywności w skali międzynarodowej”, wiążącej się z wyzyskiem klasy pracującej.²⁵ Zajmował on jednak znaczące miejsce w literaturze radzieckiej, co zauważył J. Smaga:

Ameryka popularna jest u większości pisarzy radzieckich. Dla W. Majakowskiego ma sens podwójny - cuda techniki i koszmar prostych ludzi, dla M. Gorkiego - to królestwo drapieżnych praw rynku i pogoń za pieniądzem, dla pozostałych jest zespołem stereotypów <<wujaszek Sam>>, bankier z cygarem, potentat przemysłu zbrojeniowego, podżegacz wojenny.²⁶

²¹ W. Szczukin, *Okcydentalizm*, [w:] *Idee w Rosji...*, t. 2, s. 142-149.

²² Tamże, s. 148-150.

²³ J. Smaga, *Ameryka*, [w:] *Idee w Rosji...*, t. 1, s. 44.

²⁴ Ю. Степанов, *Константы: словарь русской культуры*, s. 132.

²⁵ J. Smaga, *Ameryka*, [w:] *Idee w Rosji...*, t. 1, s. 46.

²⁶ Tamże.

Wasilij Kluczewski²⁷, opisując zderzenie Rosjanina z kulturą zachodnią, zwraca uwagę na silne poczucie ograniczenia i skępowania. Przeciwwstawia on taki stan rzeczy przestrzeniom rozpościerającym się na rosyjskiej ziemi²⁸.

Все, что он видит вокруг себя на Западе, настойчиво навязывает ему впечатление границы, предела, точной определенности, строгой отчетливости и ежеминутного, повсеместного присутствия человека с внушительными признаками его упорного и продолжительного труда.²⁹

Warte przytoczenia są także słowa Kluczewskiego, w których zauważa on zależność pomiędzy cechami kulturowymi narodu, a krajobrazem danego kraju:

Это - одно из двух: или впечатление общего культурного состояния народа, насколько оно отражается в наружности его страны, или же привычка современного наблюдателя перелагать географические наблюдения на свои душевные настроения, а эти последние ретроспективно превращать в нравственные состояния, возбуждавшие или расслаблявшие энергию давно минувших поколений.³⁰

Podsumowując rozważania na ten temat warto jeszcze raz przytoczyć słowa Józefa Smagi:

Ameryka to demokracja, państwo prawa, arcydzieła techniki i nauki, organizacyjna sprawność, racjonalizacja wysiłku, ale także wcielenie technologicznej utopii, <<konsumpcyjna degradacja>>, prymitywizm biernego ulegania wulgarnym gustom kultury masowej (<<amerykańszczyzny>>) i narkozie reklamy. [...] Ameryka - to cywilizacja maszyny, w odróżnieniu od ludzkiej, bliskiej przyrodzie cywilizacji rosyjskiej.³¹

Dzięki przeciwstawieniu dwóch kultur: amerykańskiej i rosyjskiej, można otrzymać obraz właściwy zarówno dla charakteru narodowego, jak i stereotypów związanych z danym krajem. Podczas, gdy Rosjan cechuje uczuciowość,

²⁷ Wasilij Kluczewski (1841-1911) - historyk rosyjski, profesor Uniwersytetu Moskiewskiego, członek Petersburskiej Akademii Nauk - *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 3, Warszawa 1997, s. 380.

²⁸ „Жилья не видно на обширных пространствах, никакого звука не слышно кругом - и наблюдателем овладевает жуткое чувство невозмутимого покоя, беспробудного сна и пустынности, одиночества, располагающее к беспредметному унылому раздумью без ясной, отчетливой мысли.”- В. Ключевский, *Курс русской истории*, t. 1, Москва 1911, s. 77.

²⁹ Tamże, s. 76.

³⁰ Tamże, s. 76-77.

³¹ J. Smaga, *Ameryka*, [w:] *Idee w Rosji...*, t. 1, s. 45.

potrzeba podejmowania ryzyka, stawianie wszystkiego na jedną szalę, Amerykanie natomiast są bardziej skupieni na umyśle, racjonalizacji otaczającego ich świata. Zarysowuje się także stereotypowy obraz Rosjanina - uczuciowego ryzykanta, który nie stroni od alkoholu, a z drugiej strony Amerykanina - człowieka sukcesu. W tym miejscu ważne jest również podejście do emocji, które zostało szczegółowo omówione poniżej.

Emocje jako część charakteru narodowego

Odczuwanie i okazywanie emocji odgrywa ważną rolę w życiu człowieka. Dzięki nim możemy wyrażać swoje uczucia, obawy, radości i smutki. Emocje, zarówno te odczuwane, jak i okazywane, przekazujemy tłumacząc je na język danej kultury. Problem pojawia się w momencie, kiedy chcemy lub musimy przetłumaczyć wysyłane lub odbierane emocje na język innej rzeczywistości kulturowej. Zwłaszcza w sytuacji, kiedy dane kultury należą do dwóch przeciwnych biegunów.

Anna Wierzbicka, autorka książki *Język-umysł-kultura*, twierdzi, iż każda kultura przyjmuje inny stosunek do emocji. Zasadniczym problemem jest jednak istnienie sposobów klasyfikacji kultur pod względem natężenia i umiejętności *posługiwania się* emocjami. Według Wierzbickiej, w przeszłości nie tylko naukowcy, ale nawet przypadkowi obserwatorzy próbowali klasyfikować poszczególne kultury za pomocą pojęć *emocjonalny* lub *nieemocjonalny*, czy *ekspresywny* lub *nieekspresywny*. Taka typologia odbija się na sposobie odbierania i wyrażania emocji.³²

Wśród kultur, które można nazwać *nieemocjonalnymi*, wymienione zostały między innymi kultura anglosaska i japońska. Z kolei *emocjonalnymi* zostały mianowane na przykład kultura rosyjska, polska, żydowska oraz afroamerykańska. Warto jednak zauważyć, że również poszczególne typy kultury różnią się od siebie, wyrażając inny typ uczuciowości.³³

Wierzbicka odnosi się w swojej książce do dwóch innych autorów - Jamesa Russella i Merry Bullock, którzy twierdzą, iż pojęcia takie jak *happiness*³⁴ i *anger*³⁵ dziedziczymy wraz z naszą kulturą. Wierzbicka zauważa, iż „[...] inni ludzie w innym społeczeństwach dziedziczą ze swoją kulturą inne pojęcia.”³⁶ Autorka dodaje także, iż żadne pojęcia nie są w tej sytuacji uprzywilejowane, nie można też mówić w tym przypadku o uniwersalnych emocjach danej kultu-

³² A. Wierzbicka, *Język-umysł-kultura*, s. 164.

³³ Tamże, s. 162.

³⁴ Happiness - szczęście [w:] *Wielki słownik angielsko-polski...*, s. 541.

³⁵ Anger - gniew [w:] *Wielki słownik angielsko-polski...*, s. 39.

³⁶ A. Wierzbicka, *Język-umysł-kultura*, s. 162.

ry. Nie wyklucza to jednak sytuacji, w której określenie emocji jest obiektywne, a ich opisywanie za pomocą ogólnych pojęć, takich jak *czuć, chcieć, sądzić, wiedzieć, robić, zdarzyć się, dobry czy zły jest całkowicie możliwe*.³⁷

W ten sposób uzyskana została jeszcze jedna, ważna z punktu widzenia niniejszej pracy, klasyfikacja - podział kultur w obrębie kultury rosyjskiej (*emocjonalnej*) i kultury amerykańskiej (*nieemocjonalnej*).

Konkretnych przykładów różnic w podejściu do okazywania i odbierania emocji między Amerykanami i Słowianami najlepiej szukać wśród obserwacji ludzi, którzy mieli okazję osobiście doświadczyć tego zderzenia kultur. Należy odnieść się w tym miejscu do obserwacji Ewy Hoffman³⁸ - polskiej pisarki, która w wieku trzynastu lat wyemigrowała wraz z rodzicami do Kanady, a później do Stanów Zjednoczonych. Wśród licznych publikacji autorki można odnaleźć pozycje dotyczące problemu emigracji i asymilacji. *Zagubione w przekładzie*³⁹ (przeł. Michał Ronikier) to bez wątpienia niezwykle ważna książka z punktu widzenia niniejszego artykułu. Autorka oddaje w niej istotę emigracji, zderzenia z obcą rzeczywistością, doświadczenia wygnania. W przytoczonym poniżej fragmencie zamieszcza ona swoje obserwacje na temat relacji z matką, zmieniających się pod wpływem podejścia do emocji, których sposób okazywania, w miarę upływu lat, coraz bardziej się od siebie oddala.

Moja matka mówi, że staję się <<angielska>>. To mnie rani, bo wiem, co ma na myśli: że robię się zimna. [...] Nie jestem bardziej zimna, niż kiedykolwiek wcześniej, ale uczę się większej powściągliwości. Uczę się tego od nauczyciela, który obserwując moją gestykulację, za pomocą której próbuję ułatwić sobie opis systemu pokarmowego żaby, każe mi <<usiąść na rękach i dopiero wtedy mówić>>. Uczę się mojej rezerwy od ludzi, którzy cofają się o krok, kiedy rozmawiamy, ponieważ stoję zbyt blisko, <<napierając na nich>>. Jak dowiaduję się na wykładzie z socjologii, odległości kulturowe są różne, ale ja już sama o tym wiem. Uczę się powściągliwości od Penny, która wydaje się być urażona, kiedy w podnieceniu potrząsam jej ręką, jak gdyby mój gest wyrażał wrogość, a nie przyjaźń. Uczę się jej od dziewczyny, która odsuwa się ode mnie, kiedy idąc ulicą biorę ją pod rękę - jest zakłopotana tym objawem przyjaznej bliskości z mojej strony.

Być może moja matka ma jednak rację. Może staję się zimniejsza. Po pewnym czasie emocja podąża za zachowaniem, a reakcja staje się cieplejsza lub chłodniejsza w zależności od gestu. Bardziej zwracam uwagę na to, co mówię, jak

³⁷ Tamże, s. 162-164.

³⁸ Eva Hoffman urodziła się w 1945 roku w Krakowie. Po wyjeździe do Stanów Zjednoczonych studiowała, a następnie wykładała literaturę na Harvard University, gdzie zdobyła tytuł doktora. Współpracowała z takimi gazetami jak „New York Times”,

http://free.art.pl/akcent_pismo/pliki/siec/hoffman.html. [Dostęp: 10.12.2012]

³⁹ E. Hoffman, *Zagubione w przekładzie*, przeł. Michał Ronikier, Londyn 1995.

głośno się śmieję czy daję upust żalowi. Burzliwość emocji panujących w naszej rodzinie przekracza tutejszą normę, a niepisane reguły, a niepisane reguły, które ją określają, mają skutek osmotyczny.⁴⁰

W tym miejscu nasuwa się pytanie, z jakimi zaletami wiąże się *chłodny* sposób mówienia. Według Anny Wierzbickiej należą do nich samokontrola i umiejętność bycia *dispassionate*⁴¹.

Bardzo ważną charakterystykę kultury anglosaskiej i słowiańskiej Wierzbicka przedstawia także zajmując się zagadnieniem taktu. Stwierdza ona, iż na przykład kultura polska (sklasyfikowana przez autorkę jako emocjonalna) kładzie szczególny nacisk na *ciepło* i *serdeczność*, podczas gdy anglosaska kładzie ten nacisk na *takt* oraz ogólne dążenie do niezranienia drugiego człowieka, niedopuszczenie do sytuacji, w której ktoś przez nas mógłby poczuć się niekomfortowo. Kultura polska skupia się głównie na szczerości, mówieniu tego, co się myśli, zaś kultura anglosaska potrafi pohamować emocję na rzecz dobrego samopoczucia rozmówcy.⁴²

Kolejnym ważnym zagadnieniem w kulturze amerykańskiej jest tzw. *pogoda ducha*. To właśnie ten specyficzny typ emocji został przez Amerykanów przyjęty i jest chętnie przez nich okazywany. W jaki sposób najczęściej się przejawia? Przede wszystkim pokazując tzw. *uśmiech na pokaz*.⁴³

Amerykański uśmiech na pokaz ma spełniać dwie funkcje: po pierwsze sprawić, by w oczach drugiej osoby człowiek *uśmiechający się* został oceniony bardziej pozytywnie, po drugie - jest to podświadoma próba pozbycia się negatywnych uczuć i wytworzenia lepszej postawy w samym sobie.⁴⁴

Warto też poruszyć temat komplementów, których założenia różnią się od siebie w obu kulturach. W amerykańskiej angielszczyźnie często się ich używa. Szczególną uwagę na wysoką częstotliwość występowania komplementów zwracają ludzie z *zewnątrz*, z innego kręgu kulturowego, w tym Słowianie, którzy wolą w rozmowie położyć nacisk na własne odczucia, niż na odczucia adresata. W słowiańskim kręgu kulturowym większą wagę przywiązuje się do własnych odczuć, z którymi należy być w zgodzie, niż do uczuć adresata, któremu przez komplementowanie go, nie będąc w zgodzie z samym sobą moglibyśmy sprawić przyjemność i doprowadzić do sytuacji, w której czułby się komfortowo. Ponadto kultura słowiańska wyżej ceni sobie spontaniczne wypo-

⁴⁰ Tamże, s. 146-147.

⁴¹ A. Wierzbicka, *Język-umysł-kultura*, s. 166.

⁴² Tamże, s. 169-170.

⁴³ Tamże, s. 180.

⁴⁴ Tamże, s. 181.

wiedzi, wyrażanie uczuć, niż przewidywalne komplementy w kierunku adresata, które są postrzegane jako nieszczerłość.⁴⁵

Szczerłość to kolejne istotne zagadnienie w charakterystyce kultury Słowian. Kierują się oni zasadą: „jeśli ja czuję coś bardzo złego (bardzo dobrego) chcę, aby ktoś o tym wiedział.”⁴⁶ W takich momentach Słowianie działają w sposób instynktowy, związany z wcześniej omawianym zagadnieniem *emocjonalności*. Tymczasem przedstawiciele kultury anglosaskiej przyjmują wręcz przeciwną postawę, mającą na celu racjonalizację zaistniałej sytuacji.

Taki odbiór faktów i uczuć wiąże się z powszechnym w Stanach Zjednoczonych zjawiskiem psychoterapii. Jednym z jej najważniejszych celów jest świadomość własnych emocji, umiejętność odpowiedzenia sobie na pytanie: dlaczego tak się czuję? Psychoterapia ma także ogromny wpływ na nawiązywanie relacji międzyludzkich i ich jakość.⁴⁷

Wspomniane wyżej podejście do autoanalizy jest mocno związane z pojęciem samokontroli, która to jest silnie rozwinięta w krajach anglosaskich. Zwraca na to także uwagę Eva Hoffman w swojej książce *Zagubione w przekładzie*:

W moim zamyśle uzyskania kontroli jestem wspomagana słownictwem autoanalizy i wspierana przez powszechny pogląd, że dobrze jest panować nad sytuacją. <<Muszę uzyskać kontrolę>>- mówią moi przyjaciele, kiedy coś ich martwi lub idzie nie tak. Wstyd jest przyznać, że czasem coś może się nie udać, wstyd jest wyznać, że czasami tracimy kontrolę.⁴⁸

Z kolei Anna Wierzbicka pisze o autoanalizie w następujący sposób:

[...] zdolność racjonalizowania własnych uczuć jest ważna (w kulturze anglosaskiej), ponieważ autoanaliza umożliwia osiągnięcie pewnego dystansu wobec swoich emocji, a dystans ten jest niezbędnym warunkiem uczuciowej samokontroli w podwójnym znaczeniu: panowania nad wyrażeniem emocji i oddziaływania na własne uczucia (kształtowanie i zmniejszanie ich intensywności).⁴⁹

Kolejnym ważnym zagadnieniem jest postawa wobec wewnętrznych emocji prezentowana przez obie omawiane kultury. Podczas gdy Amerykanie starają się poszukiwać wiedzy o tym, co czują i dlaczego czują tak, a nie inaczej, Słowianie większy nacisk kładą na wyrażanie swoich uczuć, dzielenie się nimi

---

⁴⁵ Tamże, s. 171-172.

⁴⁶ Tamże, s. 173.

⁴⁷ Tamże, s. 174.

⁴⁸ E. Hoffman, *Zagubione w przekładzie*, s. 270.

⁴⁹ A. Wierzbicka, *Język-umysł-kultura*, s. 175.

z innymi ludźmi. Takim sposobem amerykańska autoanaliza przeciwstawiona zostaje słowiańskiej spontaniczności.⁵⁰

Eva Hoffman opisuje w swojej książce sytuację, w której poradziła matce, z pochodzenia Polce, aby starała się ona kontrolować uczucia. Sugestia ta spotkała się z oburzeniem matki autorki, która uznała panowanie nad uczuciami za niemożliwe. W jej pojęciu one już same przez się oznaczają brak kontroli, autentyczności i spontaniczności. Hoffman porównuje wyobrażenie matki o uczuciach do sił przyrody, wiatrów, burz i wybuchów wulkanu, a także łączy z nimi pojęcie pasji⁵¹.

W książce Anny Wierzbickiej *Język-umysł-kultura* cytowany jest jeszcze jeden wyrazisty przykład kontroli uczuć, którą stosują Amerykanie. Catherine Lutz⁵² przeprowadziła wywiady na ten temat z piętnastoma Amerykanami i Amerykankami. Wyniki jej badań pokazały, że w wypowiedziach o uczuciach i emocjach najczęściej stosowane są metafory mówiące o kontroli, braniu w karby uczuć, emocji, bądź też sytuacji, która je prowokuje.⁵³

Nie ulega wątpliwości, iż dwa różne narody to także dwa różne bieguny światopoglądowe i kulturowe, szczególnie, kiedy wywodzą się z odległych kręgów kulturowych, tak jak to jest na przykład w przypadku Rosji (Słowianie) i Stanów Zjednoczonych (Anglosasi). Podsumowując niniejsze rozważania przedstawicieli poszczególnych narodów można (w dużym skrócie) scharakteryzować w kilku słowach: Rosjanin - porywczy, nieokrzesany, bardzo emocjonalny, ceniący wartości duchowe ponad materialnymi, jest w tym ujęciu przeciwieństwem Amerykanina - wyważonego, przewidywalnego, mało emocjonalnego, dla którego duch wydawać się może czasami zbędną częścią człowieka. Zamieszczone w niniejszym tekście rozważania utwierdzają w przekonaniu, iż środowisko, w jakim żyjemy, kultura, która nas otacza, a także ludzie, z którymi współistniejemy wpływają na nasze postrzeganie świata. Spostrzeżenia te mogą stanowić podstawę do dalszych i dokładniejszych badań nad kulturą, ale również literaturą, która jest poniekąd odzwierciedleniem światopoglądu.

⁵⁰ Tamże, s. 176.

⁵¹ E. Hoffman, *Zagubione w przekładzie*, s. 269.

⁵² Catherine Lutz - amerykańska antropolog, aktualnie dziekan Wydziału Antropologii na Uniwersytecie w Brown, <http://www.brown.edu/Departments/Anthropology/people/facultypage.php?id=10176>. [Dostęp: 10.12.2012]

⁵³ A. Wierzbicka, *Język-umysł-kultura*, s. 177.

Bibliografia:

Hoffman E., *Zagubione w przekładzie*, przeł. Michał Ronikier, Londyn 1995.
Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski, pod red. Andrzeja de Lazari,
Warszawa 1999, t. 1-2.

Nowa Encyklopedia Powszechna PWN, t. 3, Warszawa 1997.

Wielki słownik angielsko-polski PWN, Warszawa 2006.

Wierzbicka A., *Język-umysł-kultura*, Warszawa 1999.

Ключевский В., *Курс русской истории*, t. 1, Москва 1911.

Степанов Ю., *Константы: словарь русской культуры*, Москва 1997.

http://free.art.pl/akcent_pismo/pliki/siec/hoffman.html.

<http://www.brown.edu/Departments/Anthropology/people/facultypage.php?id=10176>.